Ruimte voor openbaarheid

Ontwerponderzoek naar het alledaagse openbare gebouw

THOTH

Ruimte voor openbaarheid

Ruimte voor openbaarheid

Ontwerponderzoek naar het alledaagse openbare gebouw

Samenstelling en redactie Sjoerd Cusveller, Anneke de Jong en Kirsten Schipper

Uitgeverij THOTH Bussum

Inhoud

6 Voorwoord | Kees van der Hoeven

7 Introductie | Cees de Wit

14 Het belang van ontmoetingsruimten in woonwijken | Erik Staal

18 De dubbelzinnigheid van het openbare gebouw | Ivan Nio

30 De Vensterschool, een nieuw openbaar gebouw | Kirsten Schipper

36 De opgave | Sjoerd Cusveller

42 Een verzorgingshuis als openbaar gebouw | Olof Koekebakker

De locaties en inzendingen

48 **IJtochtpark, Hoofddorp**

50 Janson Adriaanssen Architecten

52 LUX Architecten AvB i.s.m. Changing Values

54 Rothuizen van Doorn 't Hooft B.V. Architecten Stedenbouwkundigen

56 Teeuwisse & Willems architecten en adviseurs

58 Topos Architecten bv

60 **Kenniscluster Heyendaal, Nijmegen**
62 Anke Colijn Architecten en Stedenbouwers BV
64 Bedaux de Brouwer Architecten
66 Griffioen Architecten BV
68 Grunstra Architecten Groep bna, Bolsward
70 Heren 5 architecten
72 Jorissen Simonetti architecten
74 K3 architectuur en planning b.v. BNA
76 Kingma Roorda architecten bna
78 vdvz architecten
80 **Kop Sloterplas, Amsterdam**
82 Atelier PRO architekten b.v.
84 B&D architecten
86 BOG architectenbureau
88 de Architecten Cie. Architecture & Planning
90 FARO architecten
92 Inbo architecten bna
94 Rempt van der Donk Architekten BNA BV
96 Wingender Hovenier Architecten bv

98 De maatschappij naar binnen halen | Marieke Nieuwland

102 De bevindingen | Sjoerd Cusveller

109 Verantwoording

Voorwoord

Als jong architect nam ik graag deel aan architectuurcompetities. Het gaf je de mogelijkheid om aan de hand van een actueel programma intensief over een maatschappelijk probleem na te denken en daarvoor nieuwe architectonische oplossingen te ontwerpen. En als je geluk had won je een prijs, waarmee je als architect ook nog enige naamsbekendheid kon genereren.

Bij de prijsuitreiking zag je de tientallen andere inzendingen en meestal kwam je dan pas de ècht goede oplossingen tegen; vaak echter van de hand van een ander. Na het zien van die vele overige mogelijkheden zou je direct zelf achter de tekentafel willen kruipen om opnieuw en geïnspireerd aan de slag te gaan; je wist nu immers precies hoe het nòg beter kon.

Ik moest er weer aan denken toen ik aanwezig mocht zijn bij de uitgebreide en inhoudelijke bespreking van de resultaten van de ontwerpstudie over het alledaagse openbare gebouw van de drie BNA-studiestichtingen. In een volstrekt open en collegiale sfeer werd daar door de deelnemers uit 22 architectenbureaus een dag lang gediscussieerd over hun ontwerpresultaten. Onder deskundige leiding en met professionele assistentie van drie coaches uit andere disciplines werd het thema 'openbaarheid' vanuit meerdere invalshoeken belicht en passeerden strategieën en scenario's voor oplossingen van huidige en toekomstige problemen de revue. Het was prachtig om die gebundelde energie, collegiale concentratie en denkkracht van dichtbij mee te mogen maken.

Die 22 besproken studies zijn nu – samen met de achtergronden en de uitkomsten van een analyse van de resultaten – in de voor u liggende publicatie gebundeld. Wat mij betreft is het de opmaat tot een op te richten 'BNA-Ontwikkelatelier' waarin deze vorm van samenwerking tussen de studiestichtingen Stagg, Staro en Stawon nog meer gestalte kan krijgen. Ontwikkeling en betrokkenheid zijn niet voor niets de belangrijkste trefwoorden in de toekomstvisie 'BNA 2000 Plus' die onder leiding van mijn voorganger Jan Brouwer tot stand kwam.

De deelnemende architecten die voor deze studie hun tijd, kennis en energie volstrekt belangeloos hebben ingezet, wil ik daar op deze plaats graag hartelijk voor bedanken. En ik ben natuurlijk vooral benieuwd naar de openbare gebouwen die ze – ongetwijfeld nu nòg beter onderlegd – in de toekomst zullen realiseren!

Kees van der Hoeven
Voorzitter BNA

Cees de Wit

Introductie

De vraag naar de betekenis van de huidige openbare ruimte is een roep om ruimte voor openbaarheid. Het dagelijks gebruik van de openbare ruimte en openbare gebouwen is een enigszins verwaarloosd maar klassiek, bijna cyclisch verhaal. Van tijd tot tijd duikt de noodzaak tot actualiseren op. Zo'n moment lijkt nu weer te zijn aangebroken.

Ruimte voor openbaarheid is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt. Architecten merken dit in hun dagelijks werk. Ambities genoeg, ook bij opdrachtgevers en bestuurders, maar bij niet zo spectaculaire openbare gebouwen als wijkcentra, scholen en dergelijke komt de openbare ruimte vaak moeizaam tot stand. Bovendien zijn er veel vraagtekens over het functioneren van openbare ruimten. Sterker nog, het slechte nieuws over bijvoorbeeld veiligheid is niet van de lucht. Daarmee wordt de vraag naar de achterliggende condities rond de openbare ruimte interessant.

Betreft het hier een onvermijdelijke tijdgeest? Ligt het aan de gebouwen? Moeten architecten hun professionaliteit verder verbeteren? Moeten opdrachtgevers beter aanduiden wat ze willen? Wordt er niet goed beheerd? Moeten politici en bestuurders nauwkeuriger aangeven wat zij wensen te betalen voor zoiets belangrijks als goed functionerende openbare ruimten? Of zijn er maatschappelijke krachten werkzaam die dergelijke verlangens tot kwaliteitsverbetering voorlopig tot een illusie maken?

Het kan niet worden ontkend dat de openbare ruimte een belangrijk maatschappelijk onderwerp is. Zakkenrollers, fietsendieven, autokrakers en geweldplegers zorgen behalve voor veel leed ook voor een niet aflatende aandacht van de media en de beleidsmakers. Toch blijft de publieke opinie gericht op de associatie met op je hoede zijn. In plaats van gezelligheid en veiligheid kan de openbare ruimte een gevoel oproepen van angst. Het is echter te simpel om het 'leed van de openbare ruimte' alleen op het conto van het ontwerp of de maatschappelijke spanningen te schrijven. Er is een ontwikkeling gaande die ertoe bijdraagt dat openbare ruimten ofwel verdwijnen, ofwel verworden tot onveilige plekken. Beide tendensen blijken we niet te ambiëren. Architecten willen hier iets aan doen, maar het is de vraag of de huidige inzichten bij alle betrokkenen wel op scherp staan. Verouderde benaderingen, kwestieuze exploitaties en strijdige concepten lijken hier een cruciale rol te spelen. Het gevoel van urgentie, dat er nu echt iets moet gebeuren met die openbare ruimten groeit, en niet in de laatste plaats bij de ontwerpers ervan.

BNA-architecten, verenigd in drie studiestichtingen, hebben rond 2000 de handschoen opgepakt. Tijdens een verkennend ontwerponderzoek (2000-2001) is gepoogd de inzichten op het gebied van de openbare ruimte te actualiseren. Het betreft hier primair een studie waarin is gezocht naar adequate ideeën voor eigentijdse openbare gebouwen. Het ging niet om concrete plannen, maar om suggesties voor adequate programma's. Voor sociologische, landschappelijke en stedenbouwkundige aspecten plus de deskundigheid van opdrachtgevers is bijstand uit die kringen gevraagd.

Inperking

Bij de ingewikkelde interactie mensen-openbare ruimte dringt zich onmiddellijk de relatie met de veiligheid op. De vragen naar de huidige programma's en functies van de openbare ruimten in relatie tot veiligheid bieden eveneens goede maatschappelijke aanknopingspunten. Ze hebben echter het gevaar dat de studie zich uitsluitend zou beperken tot het beantwoorden van de vraag hoe de verschillende verantwoordelijkheden rond het beheer gestalte krijgen. Vanuit het perspectief van de architectuur kan de opgave gerichter worden beperkt tot een paar belangrijke aspecten rond het vinden van geschikte vormen met als eindresultaat hanteerbare aandachtspunten voor bouw en beheer. De focus komt dan te liggen op de huidige maatschappelijke betekenis van openbare ruimten en gebouwen in relatie tot de vormgeving. Deze betekenissen ontstaan door verkenning van programma, context, ontwerp, gebruik en het ervaren van toegevoegde waarden van vervlochten functies en sferen. De centrale veronderstelling is dat dergelijke inzichten inspiratie op kunnen leveren voor effectieve beslissingen van opdrachtgevers over stedenbouw, architectuur en beheer.

Nadere articulatie openbare ruimten

Feitelijk weten we momenteel niet precies wat de karakteristieken zijn van de eigentijdse openbare gebouwde omgeving. De veranderingen in de wereld om ons heen gaan in een razend tempo. Ze overkomen ons en we kunnen er maar nauwelijks grip op krijgen. Dat is logisch. We oriënteren ons immers op het bekende, het oude vertrouwde, en komen daardoor niet makkelijk tot een iets andere kijk. We weten wel dat het vertrouwde, nostalgische streefbeeld niet meer klopt, maar het is toch lastig om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen. Het is veel gemakkelijker om imponerende nieuwe concepten over *city marketing*, vol *wishfull thinking* en vaak afkomstig uit warmere landen, een brug te laten slaan naar de nieuwe tijd, maar die kun je niet zonder meer importeren. Openbare ruimten in de openlucht zijn in ons land maar zeer beperkt bruikbaar. Veel van de openbare gebruiksruimten zijn vanwege het klimaat kale natte grasvlaktes of gebouwde overdekte ruimten als winkel- en sportcentra. Wel zoeken wij hier in Noordwest-Europa de overgangsrelatie tussen binnen en buiten nadrukkelijk op. Het liefste echter hebben we vrij toegankelijke, maar wel veilige openbare binnenruimten die van alle gemakken zijn voorzien.

Openbaar staat, volgens Van Dale, voor open, voor bewegingsvrijheid, niet bezet of belemmerd door anderen, voor iedereen toegankelijk, voor iedereen zichtbaar. Kortom: niet particulier, niet afgesloten, geen bedreigende uitstraling, goed verlicht en overzichtelijk. Deze kenmerken gelden voor de openbare ruimten in het algemeen. Veel van de door de overheid gefinancierde of gebruikte gebouwen noemen we wel openbaar, maar ze voldoen, onder meer uit beheersoverwegingen, vaak niet aan deze criteria.

Een nader onderscheid zorgt voor de nodige toespitsing. Ivan Nio wijst in zijn bijdrage op het, door Hans Paul Bahrdt gemaakte, onderscheid tussen grootstedelijke openbaarheid en alledaagse openbaarheid. Dit onderscheid in urbaan en suburbaan was zo'n veertig jaar geleden helder. De openbaarheid van de grote stedelijke centra kenmerkte zich, sociologisch gezien, door een zekere schaal en anonimiteit met mogelijkheden om op te gaan in de veelkleurige massa. Je kon van de gebaande paden afwijken zonder in conflict te komen met anderen. De

alledaagse openbaarheid daarentegen werd aangetroffen in voorzieningencentra van woonsituaties. Deze vorm van openbaarheid was overzichtelijker en kenmerkte zich door minder anonimiteit, relatief grotere veiligheid en minder heterogeniteit. Toespitsing op de vraagstukken van de alledaagse openbaarheid in bijvoorbeeld Vinex-locaties en herstructureringsgebieden ligt voor de hand. Immers, de alledaagse openbaarheid ziet er anno nu toch wel wat anders uit dan toen. Bovendien zijn deze locaties het werkgebied van veel van de deelnemende architecten. Maar tegenwoordig is de overzichtelijkheid betrekkelijk geworden. De wijkgedachte is achterhaald en heeft plaatsgemaakt voor sociaal-culturele en economisch geconditioneerde netwerken. De heterogeniteit is fors toegenomen en de veiligheid behoorlijk afgenomen. Een en ander wordt niet zelden als kwaliteitsverlies ervaren. Het blijkt een lastige opgave om van de huidige alledaagse openbaarheid een aangenaam verblijf te maken. De meeste aandacht wordt momenteel besteed aan het bestrijden van urgente problemen als beroving en redeloos geweld. Deze rampenbestrijding verhindert echter om een kwaliteit te zien die openbare ruimten ook bezitten, namelijk de kwaliteit van 'broedplaats' van maatschappelijke vernieuwing. Voor beide kwaliteiten is ruimte nodig. Met andere woorden, de sociale veiligheid en de broedplaatsfunctie zijn wellicht met goede ontwerpideeën te faciliteren. De architectonische invalshoek wordt dan beperkt tot de vraag wat de rol is die de architectuur hier kan spelen. Beantwoording van die vraag geeft echter nog geen inzicht in de werkelijke kernkwesties van de huidige openbare ruimten en gebouwen. Gaat het om efficiënt winkelen? Om het verblijf of de ontmoeting? Om de uitwisseling van nieuwtjes en betekenissen? Om de verplaatsing?

Openbare ruimte, economie en cultuur

Het marktdenken staat volop in de belangstelling. Marktpartijen en commerciële instellingen worden in toenemende mate uitgedaagd hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Ook deze ontwikkeling vraagt om een nadere verkenning. De commerciële exploitatie van de openbare ruimten gaat niet zelden gepaard met een streven naar neutrale architectuur. De vormgeving moet van de opdrachtgever/investeerder een variabel gebruik faciliteren, de routing moet helder, informatief, overzichtelijk en toegankelijk zijn. Dat, eenmaal in gebruik, een woud van reclame-uitingen, tekens en logo's van bedrijven de subtiele maatschappelijk relevante symbolen van sociale vernieuwing overschreeuwt, wordt geaccepteerd. Terwijl uitingen als straattheater, skaten, het uitdelen en opplakken van affiches en graffiti hoe kunstig ook, bijna altijd worden afgedaan als verstorende bedelarij, bedreiging of bekladding en vandalisme. Relatieve verdraagzaamheid, respect c.q. beleefdheid, of in het ergste geval vijandigheid en onveiligheid verschuiven met deze ontwikkelingen mee alsof het natuurverschijnselen zijn. Gevolgen, vrij naar Jack Burgers[1]: rivaliserende claims of onverschilligheid, vermijding door burgers of de opkomende *zero tolerance* van bestuurders en beheerders. Het zijn evenzovele tekenen van conflicterende benaderingen en verantwoordelijkheden als wel een gebrek aan visie of actuele conceptuele helderheid over de openbare ruimten en gebouwen.

De Spaanse architect en stedenbouwkundige Manuel de Solá-Morales verwoordde ooit de verandering van de openbare ruimte als een continu proces van in- en uitsluiting: 'De civiele, architectonische, stedenbouwkundige en morfologische rijkdom van een stad is die van de collectieve ruimten: van alle plekken waar het alledaagse leven zich afspeelt. En misschien zijn dat steeds vaker ruimten die niet openbaar of privé zijn, maar beide tegelijkertijd: openbare ruimten die voor privé-activiteiten gebruikt worden, of privé-ruimten die collectief gebruik toestaan. De theoretische opvattingen over openbaarheid komen maar zelden expliciet aan de orde bij het formuleren van ontwerpopdrachten.'[2]

De Solá-Morales ziet de functies van openbare ruimten en collectieve ruimten niet als afzonderlijke fenomenen, maar door elkaar heen lopend. Mensen maken zo bezien van openbare ruimte stukjes eigen

ruimte. Een knelpunt wordt daarbij dan de verantwoordelijkheid voor het beheer en de veiligheid; zaken waaraan de architectuur maar beperkt iets kan doen, maar waarop architecten wel degelijk worden aangesproken. Omgekeerd kan een particuliere winkel als Albert Heijn een collectieve functie vervullen als ontmoetingsplek. Hier is de verantwoordelijkheid wel duidelijk. Alleen kopers hebben er iets te zoeken, anderen niet. Dergelijke veranderingen van selectief gebruik en van de meervoudige betekenis van ruimte impliceren een andere ontwerpopdracht.

Er komt nog iets essentieels bij: het wordt leger en minder prestigieus in de openbare ruimte en wie investeert er nu in leegte en prestige? Alleen een rijkaard of een royale overheid. Voor normale mensen en instanties moet die ruimte gevuld zijn met nuttige of betaalde activiteiten. Ondernemers zorgen wel voor de haalbaarheid. Aardig, maar voor een commercieel draagvlak is doorgaans schaalvergroting en uitsluiting van de niet-koopkrachtige vraag nodig. En dan blijft er geen reserveruimte over voor nieuwe of spontane ontwikkelingen. Efficiënte mogelijkheden tot koppeling voor gebruikers van de ruimte zijn er vaak evenmin. Boodschappen, zorg, school en kinderopvang, *civic centers* met één loket en vrijetijdsfaciliteiten onder één dak, blijken vaak niet te realiseren. Dit ondanks experimenten als de Meerpaal in Dronten en het Karregat in Eindhoven en de huidige achterbankgeneratie die door hun drukke ouders of verzorgers naar uiteengelegen accommodaties moeten worden rondgereden.

Voor informatie-uitwisseling en om er bij te horen, hoef je trouwens niet meer de straat op. De krant, de radio en de televisie hebben grotendeels de *face to face* communicatie vervangen. Wat heb je op een kale parkeervlakte anders te zoeken dan een plaats voor de auto? Hoe vaak zijn een stationsplein en een straat meer dan een doorgangsruimte? Je kunt binnenshuis of in de auto c.q. de trein te weten komen wat je maar wilt. De GSM als nomadisch attribuut maakt velen overal en altijd aanspreekbaar. En de diverse sites en parochiale discussieruimten van het internet komen uit op de virtuele dorpspleinen van de eenentwintigste eeuw, ook met veel reclame. Met andere woorden: afgezien van de vele vervoersmiddelen en hordes koopgrage mensen op een vrije dag is het relatief leeg in de openbare ruimte van 2002.

Toch willen we niet altijd in huis zitten en willen we er wel eens uit. Om er bij te horen, of je te onderscheiden, om te kijken en bekeken te worden gaan we op in de massa van de gelegenheid. Massaliteit, groeps- en ganggedrag en individualisme in een oogopslag. De wedstrijd, het concert, de disco, de party of manifestatie vormen de setting. Het betreft hier plekken waar de openbare veiligheid niet direct, maar wel indirect of na afloop in het geding is. De kosten die hiermee gepaard gaan, leveren op jaarbasis al snel een paar jeugdfaciliteiten op.

Anderen die niet over dergelijke faciliteiten beschikken of deze tijdsbestedingen niet kunnen betalen vallen in toenemende mate buiten de communicatie over wat belangrijk is. Zij maken hun eigen wereld. Zo bezien, betekenen stedelijke investeringen niet alleen dat de baten van de economische opleving vooral terechtkomen bij de bovenste segmenten van de markt. Het betekent ook dat het leven aan de onderkant en in het souterrain van die markt steeds zwaarder wordt. De overlevingstactieken plus het ruimtegebruik van bijvoorbeeld jongeren moeten steeds creatiever worden. Men zoekt de grenzen op: die van de fascinerende, inspirerende ander die je vooral tegen kan komen in de openbare ruimte. Dat is soms wel kicken, maar per definitie ook een beetje link. Vooral als die ander uitdagend de grenzen zoekt. Veiligheid betekent dan vooral dat die grenzen niet zonder maatschappelijke verantwoording worden overschreden. Hier kan de kwaliteit van de openbare ruimte maar beperkt iets aan doen. Toegankelijkheid, overzichtelijkheid, heldere routes en leesbaarheid zijn dan de voornaamste kenmerken. Hoe dan ook, de nieuwe *(no non)-sense* calculatieve 'ik of de massa' cultuur raakt 'bevroren' in de openbare ruimten. De leefbaarheid van deze gebieden is hierdoor voor

velen afgenomen, de spanning is voor velen te hoog. Ook de leesbaarheid is veranderd: neutraal is vaak niet leuk en daagt uit tot uitponding, vermijdingsgedrag of groepsvandalisme; niet tot democratische vernieuwing die sociaal complementair is aan economische globalisering, zo lijkt het.

Communicatienetwerken staan in onze democratische samenleving nog steeds onverminderd centraal, maar de verschijningsvormen zijn anders geworden. Dit betekent niet dat organisaties rond informatiecentra geen plaats meer innemen, maar wel een heel andere. Het denken in monofunctionele plekken volstaat, volgens Manuel Castells[3] en anderen niet langer. De netwerkstad kent andere kernen dan 'het centrum'. Uit een caleidoscopisch overzicht van recent onderzoek op sociaal, economisch en ruimtelijk gebied zouden de karakteristieken zonder meer blijken. Maar wie investeert daarin? Het rijk heeft gedecentraliseerd, gemeenten zijn op zich te klein en de universiteiten doen aan *bench marking*.

We weten intussen wel dat stapeling van gebruik en vervlechting van functies plaatsvinden met in gedachte de diverse, vooral virtuele, verbindingen. Maar, deze naar tijd en cultuur sterker gedifferentieerde patronen van expressies en activiteiten zullen én een andere openbaarheid én een andere ruimte laten zien. De aard en inrichting van de ruimte worden, naar hedendaagse inzichten van onder meer Castells c.s., namelijk verregaand beïnvloed en zullen zich, nog sterker dan voorheen, primair dienstbaar betonen aan mondiale krachten. De recente terrorismebestrijding, de Schipholontwikkelingen, en ook de verhuizing van de Philips-top naar Amsterdam zijn voorbeelden die naadloos passen in dit verhaal. De vraag is nu of er keuzemogelijkheden zijn en zo ja, welke?

Op zoek naar verbanden

De relatie van dergelijke mondiaal economische en lokaal sociaal-culturele fenomenen met ruimtelijke patronen is complex. Daarmee zijn de programma's voor ontwerpers ook ingewikkeld. Zo complex dat er niet alleen een vraagstuk van het zoeken naar nieuwe concepten en structureringen bestaat. Ook is er een grote kans op het ontstaan van een onduidelijke puzzel over de leesbaarheid van de gebouwde omgeving, vooral die van de openbare ruimten. De aansluiting met het collectieve geheugen van de verschillende gebruikersgroepen van die ruimte zal moeten worden gezocht. Zichtbaar maken van diverse bedoelingen, differentiatie van schaalniveaus, routing, gebruik en beleving staan hiermee in verband, maar krijgen in ontwerp of programma's voor verandering nauwelijks aandacht. De tijd vliegt, en sequentieel, multicultureel gebruik vereist een zekere diversiteit aan vormen. Dit geeft vaak een (te) grote spanning met de vormgeving. Het bevriezen van de vorm wordt dan uitgesteld of gaat gepaard met een verwijzing naar vrijblijvende neutraliteit. Variabel gebruik en flexibiliteit van de ruimten worden dan gewaardeerde kenmerken en dus per definitie een wel degelijk bepaalde kwaliteit. Wel een kwaliteit nog zonder veel betekenissen. Die moeten dan komen van het expressief gebruik. En ook dit geeft weer bijzondere dilemma's. Iets soortgelijks geldt overigens ook voor de maatschappelijke patronen zelf. Onduidelijkheden in vertrouwde verhoudingen en daarmee verbonden machtsvacua en financieringen bieden evenwel nieuwe kansen als uitsluitingen. In de Vinex-locaties bijvoorbeeld beloofde men kinderopvang, winkels, goed openbaar vervoer en leuke plekken voor jongeren. Deze zijn na jaren van bewoning soms nog niet gerealiseerd. Dit mag dan kostenbesparend lijken, dat is het niet. Het bevordert het ressentiment en betekent een verlies aan betrokkenheid met de eigen omgeving of netwerk. De kosten van deze onthechtingen laten zich alleen maar raden.

De stedelijke herstructurering vormt in ons land een ander exercitieveld. Ontwikkelaars staan klaar om alles, inclusief de openbare ruimten en gebouwen, aan te pakken. Woningcorporaties zijn vanuit hun sterke grondposities hier een belangrijke partij, maar mogen niet alles ontwikkelen. Er zijn nu voorbeelden waar zij samen met de commer-

ciële ontwikkelaars zelfs openbare opgaven meenemen bij hun ontwikkelactiviteiten. De gemeenten laten het over aan de markt, dat is begrotingstechnisch handig en voordelig. Het collectieve domein is de corporaties bovendien niet vreemd. Maar toch, in de periode van de stadsvernieuwing bleken de corporaties het moeilijk te vinden om buiten de schaal van hun complexen te gaan. Dat was niet alleen een kwestie van expertise of administratieve bevoegdheid. Ook kwamen ze rond de semi-openbare terreinen nogal eens in conflict met vraagstukken van openbare orde. Het probleem was dat er geen harde afspraken met de gemeenten waren gemaakt. Het omgekeerde kan nu ook gaan gelden. Particulieren spelen dan een rol als publieke instantie, zonder democratische controle. Relatief veilige plaatsen worden beschermd tegen aantasting van de ruimte en ook de mensen die er verblijven verdienen bescherming. Daarnaast moet de toegankelijkheid worden gegarandeerd en dat is niet altijd het geval. Het blijft lastig, de commercie lonkt en verleidt, maar sluit ook uit. Ditzelfde geldt voor categorie- en leeftijdsgebonden faciliteiten. Om dergelijke dilemma's gaat het nu bij het vraagstuk van de openbare ruimte.

Een en ander heeft consequenties voor het openbare karakter van de gebouwde omgeving. Hier is de nieuwe rol van de (mede)gebruikers, opdrachtgevers, ontwerpers en beheerders en ook van de architectuur een nadere verkenning meer dan waard. Daarom zijn ook opdrachtgevers en openbare bestuurders aan het woord gelaten, in dit boek en tijdens de presentatie op het slotsymposium.

Het project

Het studieproject 'Ruimte voor openbaarheid' is gericht op de betekenisvolle integraties van verschillende functies en kenmerken van openbaarheid, in dit geval van de woonomgevingen en de verschillende voorzieningen. Dit gebeurde vanuit de ervaring van architecten die vaak onduidelijke opdrachten meekrijgen. Uit reflecties op de beroepspraktijk blijkt dat de meeste opdrachtgevers bovendien maar moeilijk tot beslissingen over integraties en beredeneerde vervlechtingen van programma's en functies te verleiden zijn. De betrokken BNA studiestichtingen menen dat ontwerpers zelf moeten nagaan of en in hoeverre dit door nadere articulaties en voorbeelden zou kunnen worden verbeterd.

22 bureaus zochten op drie pilotlocaties (Hoofddorp, Nijmegen en Amsterdam) onder begeleiding van coaches, aan de hand van de thema's gebruik, beleving en synergetische waarde van het vervlechten naar verschillen, overeenkomsten en nieuwe vormen. De uitkomsten zijn neergelegd in studieschetsen. Bij de analyses die aansluitend zijn gemaakt, zocht men naar overeenkomsten, verschillen en vooral naar klassieke thema's of nieuwe inzichten. Dit heeft plaatsgevonden aan de hand van de algemene thema's context, gebouw en programma.

Nadere vragen moesten tot verdieping van deze inzichten leiden, zoals: wat zijn de relevante fragmenten van gemeenschappelijkheid die ons verbinden? Hoe komen die tot uitdrukking in gedrag, gebruik en belevingen? En hoe faciliteer je die? Welke meerwaarde kan in dit perspectief aan openbare gebouwen/ruimten worden meegegeven?

Hierbij dacht men aan maatschappelijke vraagstukken zoals het bevorderen van sociale samenhang in wijken, cultuuroverdracht, zorg voor ouderen en expansiedrift van jongeren. Op welke wijze kan een openbaar gebouw/ruimte anno nu een uitdrukking van identiteit zijn en herkenning verlenen aan de omgeving? Dit bleek een lastige opgave want factoren van macht en gezag worden bij toenemende zelfsturing steeds meer ontkend, ook door het bevoegde gezag zelf. In het verleden waren openbare gebouwen met hun omgevingen representatief, indrukwekkend en statig. Zij boezemden ontzag in, of waren subtiel herkenbaar, maar altijd duidelijk leesbaar aanwezig. Maar hoe uitnodigend kunnen ze tegenwoordig zijn?

De rode draad in het onderscheid tussen het openbare, collectieve en privé-karakter van de geïntegreerde ruimten in deze studie gaat over toegankelijkheid en gebruiks- of gedragsregulerende fysieke ele-

menten. Processen van betekenisverlening, het hanteren van gedragsregels c.q. een stelsel van sociaal-cultureel bepaalde codes zijn uiteraard aan de maatschappij gelaten en slechts als observaties gehanteerd.

De huidige tijd is er een van openheid. Dit gaat ook op voor ruimten met een meer dan individuele betekenis. Het is mogelijk gebleken aan deze maatschappelijke drang naar openheid en helderheid vorm te geven bij het realiseren van openbare ruimten en gebouwen. Daar is dan wel duidelijkheid in de ontwerpopgaven voor nodig. Daarom is aan het eind van de studie de discussie met andere bouwdisciplines en het openbaar bestuur gezocht, om inzichten en opvattingen uit deze kringen toch ook mee te kunnen nemen. Een slotdebat met hen en een digitale tentoonstelling als informatiebron completeren zo de studie.

Wat verder?

De diverse publieksactiviteiten als winkelen, diensten afnemen bij één loket, cultuuroverdracht via Brede Scholen en sociaal-culturele faciliteiten kunnen elkaar helpen versterken. Een stelsel van kernen of verknopingen zou plaats kunnen bieden aan een combinatie van sferen zoals kinderopvang, zorg, bibliotheken, sport, vrijetijdsbesteding et cetera. Dat is niet alleen efficiënt voor de gebruikers, het kan ook een toegevoegde waarde voor de openbare ruimte opleveren mits de nadelen, die er ook zijn, niet te zwaar wegen. De studie heeft in dit opzicht interessante inzichten opgeleverd.

De onderzoekende ontwerpteams laten zien dat er veel mogelijk is. Maar, zoals gezegd, helaas komt het er vaak niet van. Dit wordt niet zelden veroorzaakt door vastgeroeste aanpakken, niet adequate ontwerpen en niet af te stemmen beheersmaatregelen. De financieringsregimes die doorgaans niet vervlochten mogen zijn, omdat dit lastig is bij controle, verergeren dit verder. Begrijpelijk allemaal, maar zo blijft het bij de gebruikelijke routine en komen vervlechting van functies en programmaonderdelen en vooral de ruimte voor openbaarheid niet van de grond. Opdrachtgevers en openbare bestuurders worden uitgedaagd vooral op deze punten creatief te zijn.

Het is de moeite waard om het vastlopende patroon eens te doorbreken. Dat hier echt op te sturen valt, toont 'Ruimte voor openbaarheid' wel aan. Men zou ontwerpers bijvoorbeeld in een heel vroeg stadium moeten vragen om de toegevoegde waarde van het vervlechten van programma's en collectieve functies in het concept zichtbaar te maken. De verschillende gradaties van openbaarheid in relatie tot veiligheid en beheer(s)baarheid worden dan al op papier, en op tijd in het proces van besluitvorming, duidelijk. Wat niet in het programma van eisen staat, gebeurt ook niet. Met deze studie trachten de BNA-studiestichtingen die sleur te doorbreken.

1. J. Burgers, 'Stedelijke landschappen over de openbare ruimte in de postindustriële stad', in: R. van der Woude, *De stad op straat*, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag 1999, p. 127-148.

2. M. de Solà-Morales, 'Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé-domein als nieuwe uitdaging', in: *Oase* 33, 1992.

3. M. Castells/Jordi Borja, *Local & global management of cities in the information age*, Earthscan UNCHS, New York 1997, p. 26-27.

Erik Staal, algemeen directeur Vestia

Het belang van ontmoetingsruimten in woonwijken

Woningcorporatie Vestia is actief in nieuwe wijken als de Vinex-locaties Ypenburg en het Wateringse Veld, maar ook in herstructureringswijken als Spoorwijk en Duindorp in Den Haag en de Kop van Zuid, Hoogvliet en Zuidwijk in Rotterdam. Als opdrachtgever hecht Vestia zeer aan complete wijken en buurten. Naast woningen zijn openbare ruimte en voorzieningen een must. Pas dan gaat de wijk leven. Van integraal denken en vooral handelen is echter nog slechts op beperkte schaal sprake. Het initiatief om van de kant van de architecten aandacht te schenken aan de functionele en esthetische eisen die gesteld moeten worden aan semi-openbare gebouwen en hun functie voor de leefbaarheid van wijken en buurten spreekt Vestia dan ook zeer aan.

Ondanks de kwaliteit van de woningen en het stedenbouwkundige plan, de variatie en de slimme parkeeroplossingen worden de nieuwe wijken vaak saai gevonden. Dit om de doodeenvoudige reden dat er te weinig ontmoetingsruimten zijn, plaatsen waar mensen, als ze dat willen, anderen kunnen ontmoeten. Zoals een school een aula en een schoolplein heeft, een kantoor een kantine en/of een koffiecorner, zo heeft een dorp of een nieuwe wijk diverse plaatsen nodig waar mensen anoniem kunnen zijn, maar elkaar ook kunnen ontmoeten. Ook in verzorgings- en verpleeghuizen neemt de centrale ruimte een cruciale positie in, niet alleen vanwege de aanwezigheid van snelle zorg, maar vooral als ontmoetingsplek. In dorpen is dat vaak het postkantoor, de voetbalwei, het dorpshuis en eens in de week de markt. In nieuwe wijken ontbreekt een dergelijke visie maar al te vaak. Dat heeft ook zijn reden. Voor projectontwikkelaars is het geen *core-business*. Men is vooral gericht op de wat duurdere koopwoningen en de doelgroep zijn veelal de tweeverdieners, die hun tijd vooral buiten de woonwijk doorbrengen. Gemeenten zijn daarnaast ook niet echt bij machte of genegen te zorgen voor ontmoetingsruimten in nieuwe wijken. Voor vertier dienen de hoogwaardige centrumfuncties in de bestaande stad te worden bezocht. Winkels voor de dagelijkse behoeften worden nog wel gerealiseerd, maar de ruim opgezette winkelcentra bevinden zich in het centrum van de stad. Voor scholen is er vaak nog wel ruimte, zonder dergelijke primaire voorzieningen trek je immers geen bewoners. Anders gaat het met de eveneens belangrijke voorzieningen als sportzalen en hun kantines, musea, bibliotheken en horecavoorzieningen als restaurants en cafés. Ik moet de eerste Vinex-locatie ook nog tegenkomen waar er gewoon iedere week markt is en niet alleen op vrijdag een visboer langs komt.

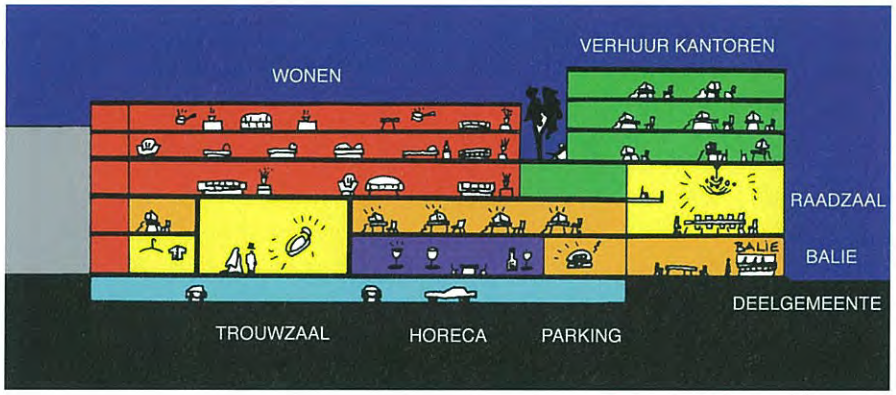

Op de Kop van Zuid heeft Julliette Bekkering Architecten voor Estrade Projectontwikkeling BV, een dochter van Vestia, een multifunctioneel gebouw ontworpen, waarin naast woningen ook een horecagelegenheid, kantoren en het nieuwe kantoor van de Stadsdeelraad Feijenoord zal worden gehuisvest.

Wellicht moeten we terug naar de tijd dat er sportfondsenbaden werden gebouwd en moeten we in iedere Vinex-locatie beginnen met een fatsoenlijke sporthal inclusief horecavoorziening en voor mijn part een bioscoop en bowlingbaan. Dat zou de levendigheid zeer wel ten goede komen. Voorlopig zit dat er echter niet in vrees ik. We hebben al moeite om adequate huisvesting voor huisartsen, tandartsen en fysiotherapeuten te creëren.

Als woningcorporatie is dat volgens de politiek ook niet onze taak. We mogen alleen gezondheidscentra bouwen als dat in combinatie gebeurt met woningen. Doen we dat niet dan begeven we ons, volgens die regeltjes, op het exclusieve terrein van commerciële partijen en dat acht men ongewenst. Vervolgens zie je dat er niets tot stand komt, omdat daar uiteraard een heel ander prijskaartje aan hangt. Gevolg is wel dat ook onze huurders dergelijke voorzieningen moeten missen. Daarover hoor je overigens relatief weinig klachten. Mensen die verhuizen naar Vinex-locaties zijn al blij met hun mooie woning. Het ontbreken van voorzieningen nemen ze op de koop toe. Dit was immers van tevoren al duidelijk.

Gemeenten hebben vaak een dubbelrol. Enerzijds worden zij geacht de regie te voeren en zijn zij ervoor verantwoordelijk dat ook in Vinex-locaties een adequaat aanbod van voorzieningen en semi-openbare ruimten totstandkomen. Anderzijds zijn de nieuwe wijken juist bedoeld om het draagvlak voor bestaande voorzieningen in de stad te verhogen. Het bouwen van een zwembad of multifunctionele sporthal in de Vinex-locaties staat in schril contrast met de tendens om in de bestaande stad juist dit soort voorzieningen te saneren. Dit is niet alleen te zien bij dit soort grotere voorzieningen maar ook bij het openbaar vervoer. Het openbaar vervoer in nieuwe wijken komt maar moeizaam op gang en als het al gebeurt is de intensiteit vaak minder groot dan in de bestaande stad. Ook hier speelt de financiële component een grote rol.

Corporaties zouden mijns inziens verder in de tijd moeten kijken. Gemiddeld wordt immers dertig procent van de woningen in de sociale huursector gebouwd; woningen die nog jaren in beheer zijn bij corporaties. Dit betekent dat de betrokkenheid niet ophoudt bij het totstandbrengen van de woningen, maar nog tientallen jaren doorgaat. Deze betrokkenheid heeft uiteraard alles te maken met de rol en taak van corporaties als maatschappelijk ondernemer. Corporaties willen meer betekenen voor de huurders dan alleen een huurbaas. Vestia ontwikkelt zelf ook producten die de leefbaarheid moeten verhogen, zoals een chip die het licht en de verwarming regelt, toepassingen voor de interne telefoon en computerbewaking. Zij richt zich hierbij vooral op producten waar mensen met lichamelijke handicaps baat bij hebben. Samen met zorginstellingen ontwikkelt zij woonvormen die huisvesting combineren met een hoogwaardig aanbod van zorg en diensten, zodat er voor de minder zelfredzame burgers meer te kiezen valt. Naast deze wat meer sociale invalshoek, gaat het evenzeer om de financiële kant van de zaak. Corporaties hebben er als eigenaar van de woningen alle belang bij dat het in de wijken en buurten prettig wonen en recreëren is, dat winkelen en sporten mogelijk zijn en dat er ook goede medische voorzieningen aanwezig zijn. Indien aan deze voor-

waarden is voldaan, bespaart dat aanzienlijke bedragen voor leefbaarheid, vandalismeschade en mutatieonderhoud. De huurstelling zelf kan op een hoger niveau worden gebracht en – op termijn – zijn de eventuele verkoopopbrengsten navenant hoger. Kortom, de betrokkenheid gaat veel verder dan alleen het totstandkomen van de woningen. En hierin onderscheidt Vestia zich van de meer commerciële projectontwikkelaars. Deze richten zich toch meer op het realiseren van de wat duurdere koopwoningen en zijn dan ook in de regel maar kort bij een dergelijke wijk betrokken. De corporaties willen graag steeds meer gebiedsgericht ontwikkelen. Dat betekent een grotere rol bij de ontwikkeling en realisatie van andere en broodnodige functies in de wijk.

In de herstructureringswijk Spoorwijk in Den Haag heeft Vestia een buurtpark gerealiseerd (Urban Aar in samenwerking met ingenieursbureau gemeente Den Haag). Dit park bevindt zich in een vooroorlogse wijk uit de jaren dertig. Na de sloop van 300 woningen zijn 78 nieuwe huur- en koopwoningen gebouwd en is er een buurtpark aangelegd. Het bijzondere hieraan is dat het overdag permanent wordt beheerd, 's avonds gaat het hek dicht en is het voor niemand meer toegankelijk.

Een voorbeeld hiervan zijn het politiebureau en het gezondheidscentrum die door Vestia als onderdeel van een woningbouwplan in het Wateringse Veld, de eerste Haagse Vinex-locatie, zijn gerealiseerd.

Ivan Nio

De dubbelzinnigheid van het openbare gebouw

Dit beeldessay brengt als een soort verkennend reisverslag de vitaliteit en veelkleurigheid van het hedendaagse openbare gebouw in beeld. De 24 voorbeelden zijn in architectonisch opzicht niet altijd even 'voorbeeldig'. Ze zijn thematisch beschreven en belicht omdat ze in programmatisch opzicht vernieuwend of van belang zijn. Dikwijls is er sprake van verrassende combinaties van privaat, collectief en openbaar gebruik. De voorbeelden bestrijken verschillende schaalgroottes, uiteenlopende programma's en locaties. Ze illustreren verschillende strategieën om met openbaarheid om te gaan.

Aan de transformaties in het gebruik en de betekenis van het openbare gebouw liggen zowel ruimtelijke, economische als sociaal-culturele factoren ten grondslag. Belangrijke ontwikkelingen vallen onder de noemer van vervlechting en hybridisering. Het onderscheid tussen verschillende schaalniveaus en programma's is veel minder eenduidig dan voorheen. Vroeger sloten voorzieningen naadloos aan bij de verschillen in openbaarheid tussen het centrum en de buitenwijken, in overeenstemming met de ruimtelijke hiërarchie. In de afgelopen decennia is het aantal plekken met publieke stedelijke functies buiten de stadscentra enorm gegroeid. Horizontale vervlechting is ontstaan door het doorbreken van een gescheiden aanbod van voorzieningen. Zowel de overheid (meervoudig ruimtegebruik, bezuinigingen) als de markt streeft in toenemende mate naar clusteringen van programma's.

Met name bij commerciële gebouwen doen zich nieuwe ontwikkelingen voor die inspelen op de zogenaamde 'beleveniseconomie'.[1] Sociaal-cultureel is het gebruik en de betekenis van het openbare gebouw veranderd door de toegenomen verscheidenheid van de samenleving en van specifieke, op leefstijlen en doelgroepen toegesneden voorzieningen.

Een openbaar gebouw is vrijwel nooit honderd procent openbaar. In het openbare gebouw bestaan allerlei vormen van semi-openbaarheid waardoor openbaarheid zich zelden integraal aanbiedt. Door inrichting, vormgeving, programmering en beheer, maar soms ook door de toe-eigening van ruimten door bepaalde groepen, kan er sprake zijn van inbreuken op de toegankelijkheid van als openbaar bedoelde gebouwen. Openbare gebouwen bevinden zich in het complexe gebied van het collectieve. Publieke instellingen zoals gerechtsgebouwen hebben omwille van de veiligheid dikwijls een beperkt openbaar karakter terwijl commerciële instellingen zich sterk bewust kunnen zijn van hun publieke betekenis. Volgens de Spaanse stedenbouwkundige Manuel de Solà-Morales is de stad een plek waar de private collectieve ruimte een sociaal domein kan zijn, net zo goed of soms beter dan het echte openbare domein.[2]

Openbare gebouwen kunnen in sociologisch opzicht geanalyseerd worden aan de hand van de begrippen openbare ruimte, parochiale ruimte en privé-domein. Deze plekken hebben specifieke kenmerken als het gaat om de activiteiten die er plaats vinden, de deelnemers aan die activiteiten en de toegankelijkheid van die activiteiten.[3]

Privé-ruimten zijn uitsluitend toegankelijk voor leden en genodigden. De openbare delen zijn in principe voor iedereen toegankelijk. Parochiale ruimten zijn bedoeld voor specifieke activiteiten of doelgroepen, waarbij buitenstaanders worden gedoogd. Door de pluriformisering van de samenleving winnen parochiale domeinen steeds meer terrein. Het openbare gebouw kent een paradoxale ontwikkeling. Enerzijds neemt de openbaarheid toe als gevolg van de vervlechting van programma's, terwijl aan de andere kant sprake is van een toenemende parochialisering door het ontstaan van specifieke voorzieningen voor verschillende leefstijlen en bevolkingscategorieën. Het is mede deze spanning tussen het openbare en het parochiale domein die een onderzoek naar het hedendaagse openbare gebouw noodzakelijk maakt.

Stadhuis Den Haag

Stedelijke openbare gebouwen

In de jaren zestig heeft de socioloog Hans-Paul Bahrdt een onderscheid gemaakt tussen de stedelijke openbaarheid van het stadscentrum en de alledaagse openbaarheid van de woonwijken.[4] Het gedrag op plekken die voor iedereen toegankelijk zijn wordt volgens Bahrdt gekenmerkt door anonimiteit, door de vrijheid van mensen tot het wel of niet leggen van contacten, maar ook door het bewaren van distantie. De alledaagse openbaarheid in de woonwijk kenmerkt zich door minder verrassingen als gevolg van een geringere sociale heterogeniteit en functiemenging. Het onderscheid tussen stedelijk en alledaags is nog steeds relevant. Weliswaar zijn er sinds de jaren zestig talloze nieuwe openbare gebouwen buiten de stadscentra ontstaan, zoals wegrestaurants, meubelboulevards, onderwijsinstellingen, winkelcentra en vrijetijdscomplexen, maar de vraag is in hoeverre ze minder openbaar zijn dan de openbare gebouwen in het stadscentrum. Ook openbare gebouwen in de binnensteden kenmerken zich zelden door een 24-uurs openbaarheid. Hun gebruik wordt gereglementeerd en gecontroleerd door zowel inrichting als beheer in de vorm van receptiebalies, bewakers, openingstijden en videobewakingssystemen. Ook in de meest stedelijke openbare gebouwen is er geen sprake meer van een enkelvoudig contrast tussen het openbare en het private.

Stadhuis Den Haag

Het publieksforum van het Stadhuis Den Haag is ontworpen als een democratische openbare ruimte. In het atrium zijn onder andere gehuisvest de publieksbalies, het gemeentelijk informatiecentra, het gemeentearchief, verschillende winkels en een café. Regelmatig worden er activiteiten georganiseerd, van tentoonstellingen, sportevenementen en zangkoren tot boekenmarkten. Het forum is een plek waar de diversiteit van Den Haag tot uitdrukking komt. Het atrium is alleen geopend van zeven uur 's ochtends tot zeven uur 's avonds. Gedragingen in de vrij toegankelijke ruimten zijn aan huisregels gebonden. Zo is het verboden om publieksenquêtes te houden of drukwerk te verspreiden. Voor bezoekers is het moeilijk om de ruimte toe te eigenen als verblijfsruimte.

Centraal Station Amsterdam

Stations zijn meer dan alleen maar vertrek- en aankomsthallen. Ze vormen ook belangrijke wachtruimten, ontmoetingsplekken en plekken om te kijken en bekeken te worden. Ze hebben een belangrijke culturele betekenis. De Nederlandse stations hebben steeds meer winkels en horecavoorzieningen waardoor hun meerduidige betekenis toeneemt. Er ontstaat daardoor soms een spanning tussen de publieke en commerciële betekenis van het station. Ook de gestelde regels aan het gedrag van de bezoekers worden strenger. Na het zinloze geweld op het NS-station Vlaardingen-Oost opperde minister Netelenbos om stationsgebouwen alleen nog maar open te stellen voor reizigers met een geldig kaartje.

Centraal Station Amsterdam

Centrale Openbare Bibliotheek, Rotterdam

Centrale Openbare Bibliotheek, Rotterdam

In de openbare bibliotheek van Rotterdam kunnen boeken en cd's worden geleend en computers worden geraadpleegd, er zijn plekken om te lezen en te studeren èn het is een belangrijke openbare ontmoetingsplek voor een divers publiek. Het gebouw beschikt over een café, een theater en een open leercentrum. De open entreehal functioneert als overdekt plein waar altijd iets te doen is. De diversiteit van het publiek wordt door de diversiteit van de verschillende afdelingen gestimuleerd. Het gebouw doet niet alleen denken aan een warenhuis, de bibliotheek spiegelt zich ook aan de klantgerichte principes van pretparken en winkelcentra. Het gaat daarbij niet zozeer om entertainment, maar om het verhogen van de verblijfskwaliteit en de wijze waarop de openbaarheid diepgang kan krijgen, aldus directeur Meijer.

Commerciële openbare gebouwen

De concurrentie tussen vrijetijdswinkels wordt steeds groter. Het is voor de detailhandel een opgave om bezoekers zo lang mogelijk binnen te houden. Recente ontwikkelingen in commerciële gebouwen kunnen volgens Dion Kooijman geanalyseerd worden aan de hand van de concepten machine en theater.[5] Voorheen waren winkelruimten vooral gericht op een optimalisering van het logistieke systeem en daarom zo efficiënt mogelijk ingericht met een eenduidige routing. De afgelopen decennia is er sprake van een typologische vernieuwing, waarbij er meer aandacht is voor de winkel als recreatieve ruimte en bijgevolg naar de belevings- en amusementswaarde. De nadruk ligt op het verblijf in plaats van op de doorstroming.

Ook sociologen constateren dat ontmoetings- en uitwisselingsfuncties zich voor een deel verplaatsen van buiten naar binnen gebouwen. Het is echter niet waarschijnlijk dat winkelen de laatst overgebleven vorm van openbare activiteit is, zoals Rem Koolhaas in zijn onderzoek naar 'shopping' stelt.[6] Het is wel zo dat winkelen nieuwe vormen van openbaarheid genereert. De kenmerken die ten grondslag liggen aan de ontwikkelingen in de commerciële gebouwen kunnen behulpzaam zijn bij het ontwerp van publieke gebouwen. De vraag blijft in hoeverre publieke gebouwen zich kunnen en moeten conformeren aan de beleveniseconomie.

Boekhandel De Drvkkery, Middelburg

Boekhandels verbreden hun activiteiten, richten cafés in en vergroten de mogelijkheden voor theatervoorstellingen, exposities en lezingen. Ze besteden ook meer aandacht aan de sfeer. Een goed voorbeeld van zo'n verbreed winkelconcept is De Drvkkery in Middelburg, gevestigd in het voormalige gebouw van de drukkerij van de Provinciaalse Zeeuwse Courant. De verschillende afdelingen verkopen een breed assortiment producten, van boeken, cd's, vulpennen, sieraden tot schilderijen. Leestafels en stoelen creëren rustpunten waar alle bezoekers ongestoord boeken en tijdschriften kunnen lezen. Om in de ruimte te komen waar de meeste producten worden verkocht, passeren bezoekers eerst een brasserie. Een overdekte binnenplaats is het hart van de winkel. Het is een ontmoetingspunt voor een uiteenlopend publiek, van schoolgaande jeugd tot keurige dames en zakenlieden.

Boekhandel De Drvkkerij, Middelburg

Albert Heijn Soendaplein, Haarlem

Albert Heijn Soendaplein, Haarlem

Ook supermarkten hebben een steeds breder aanbod van producten en een grotere aandacht voor de belevingswaarde. Zo worden bezoekers onder andere verleid door de geur van versgebakken brood. Voor een Albert Heijn in Haarlem is een geheel nieuwe opzet en plattegrond ontworpen. In het midden van de winkelruimte ligt een cirkelvormig plein met een koffiebar en terras, een leestafel en een kookschool, die kooklessen en kinderpartijtjes verzorgt. De routing is niet eenduidig. Sommige supermarkten krijgen meerdere betekenissen. De gangpaden zijn ruimten waar men vrijblijvend naar andere bezoekers kan kijken en dienen in een enkel geval als plek om te flirten. Voor drukbezette huishoudens is de buurtsuper soms de enige collectieve ruimte in de wijk waar men gebruik van maakt.

Heuvelgalerie, Eindhoven

Nog meer dan supermarkten hebben winkelcentra niet alleen betekenis als winkelruimte, maar ook als ontmoetingsplek en flaneerruimte. Steeds vaker ontstaan in overdekte winkelcentra combinaties van detailhandel met recreatieve voorzieningen en horeca. Een bezoek aan zo'n winkelcentrum wordt al gauw een dagje uit. Ook in de Heuvelgalerie vindt men volgens de folder alles onder één dak: 'voor winkelplezier, ontspanning, een hapje en een drankje hoeft u, eenmaal in het complex, niet meer naar buiten.' Het doel van deze vervlechting is het verlengen van de verblijfsduur van de bezoekers en uiteraard een verhoging van de omzet. Het postmoderne winkelcentrum bootst het stedelijk leven na. In de meeste winkelcentra waaronder de Heuvelgalerie in Eindhoven zijn activiteiten als folders uitdelen en rondhangen bij de trappen verboden.

Heuvelgalerie, Eindhoven

Vrijetijdscomplexen

In veel commerciële sectoren is sprake van een toenemende integratie en vervlechting. Met name het onderscheid tussen sport en entertainment wordt vager. Een recente studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) analyseert het ontstaan van commerciële 'sport-vrijetijdscomplexen', met tal van kruisbestuivingen tussen de wereld van de sport en die van de bewegings- en lichaamscultuur (fitnesscentra, kuuroorden, bedrijfssport), de detailhandel (lichaamsverzorging, sportkleding en 'attributen'), de verblijfsrecreatie (bungalowparken), het toerisme, alsmede de media- en entertainmentsector.[7] Deze ontwikkeling leidt tot een ruimtelijke complexvorming.

Het voordeel van de multifunctionele complexvorming is dat de verschillende onderdelen gebruik kunnen maken van een gedeelde infrastructuur, van restaurants en energiebeheer tot aan aanvoerwegen, openbaar vervoer, parkeergelegenheid en marketing en promotie. Vrijetijdscomplexen vormen ook een antwoord op de toenemende vluchtigheid in de vrijetijdsbesteding. Het WRR-rapport beschrijft dat deze complexen door hun omvang en ruime *catchment area* hogere investeringen mogelijk maken. Daarmee kan een kwalitatief hoogwaardiger en spectaculairder aanbod worden gerealiseerd, beter inspelend op de toegenomen concurrentie om de consumenten en de bijbehorende gevoeligheden voor trends en hypes. Verspreid over Nederland komen steeds meer grote multifunctionele sport- en/of vrijetijdscomplexen tot stand, merendeels gesitueerd in de stedelijke periferie.

Sportiom, Den Bosch

Claus PartyWorld, Hoofddorp

Sportiom, Den Bosch

In de vrijetijdscomplexen is sprake van grote verschillen in de ruimtelijke vormgeving, de programmering alsmede in de beheers- en financieringsvormen. Het Sportiom in Den Bosch ligt naast het Ecco Stadion en heeft onder één dak een gethematiseerde ijsbaan, een subtropisch zwemparadijs, een sporthal, een ijshal, twee themarestaurants, fitnessruimten, squashbanen en sauna's. Rondjes rijden behoort op de ijsbaan tot het verleden en maakt plaats voor een échte schaatssensatie, aldus Sportiom: "je waant je op de Noordpool en schaatst door de grotten en via een schaatshelling terug naar de bevroren kade van het expeditiedorp. Af en toe dwarrelen sneeuwvlokjes naar beneden en steekt er een koude poolbries op."

Miracle Planet, Enschede

Een van de grotere vrijetijdscomplexen in Nederland is in september 2000 aan de westkant van Enschede geopend. Miracle Planet omvat 7,5 hectare en is gelegen naast het nieuwe Arke-stadion. De sport is hier onderdeel van een alomvattende multifunctionele vrijetijdsomgeving met naast de recreatiesport (skicentrum, onderwatersport, subtropisch zwemparadijs, voetbalsporten, fitness, indoor kartbaan, subtropisch indoor adventure shooting) ook gespecialiseerde detailhandel, een bioscopencomplex, een diversiteit aan themarestaurants en bars, een hightech evenementenhal en een verkeerspark. Wegens exploitatieproblemen is een deel van het *leisure*park binnen een jaar al weer gesloten.

Claus PartyWorld, Hoofddorp

Een belangrijke conclusie van het WRR-rapport is dat het verschijnsel van de clustervorming zich niet beperkt tot het domein van de sport. Meer in het algemeen is complexvorming, in allerlei vormen en maten, in en rondom de vrije tijd aan de orde van de dag. Claus PartyWorld aan de rand van Hoofddorp beschikt bijvoorbeeld onder één dak over gethematiseerde feestzalen, restaurants met dansgelegenheid, bars en een grote bowlingbaan. Het evenementen- en uitgaanscentrum worden veelvuldig gebruikt voor vergaderingen, personeelsfeesten, bruiloften en vrijgezellenavonden. Eind 2000 is naast het complex begonnen met de bouw van een viersterrenhotel met 120 kamers.

Hybride openbare gebouwen

Op het schaalniveau van het afzonderlijke gebouw ontstaan eveneens nieuwe combinaties van winkelen, vermaak en werk. In toenemende mate sluiten bedrijven onderlinge allianties of verbreden zelf hun aanbod. Twee grote Praxissen in Amsterdam – waarvan één gecombineerd met een tuincentrum – herbergen inmiddels een McDonalds en een Bakerstreet. Ondernemingen als Albert Heijn en McDonalds breiden hun activiteiten uit richting tankstations en transferia. Deze multifunctionele openbare gebouwen langs de snelweg krijgen daardoor een meerduidige betekenis, bijvoorbeeld als jongeren een McDonalds als trefpunt gaan gebruiken of als een Albert Heijn een betekenis krijgt

Miracle Planet, Enschede

AC Restaurant & Hotel, Bodegraven

MultiMediaCorridor, Zaltbommel

voor de naast de snelweg gelegen woonwijk. Op een aantal plekken is sprake van een dusdanig nieuwe ontwikkeling dat er meer ontstaat dan de som der delen. Met name in de periferie van de stad en langs de snelwegen zien we nieuwe meerduidige gebouwen ontstaan. Langs de snelweg kan inmiddels worden gegeten, geslapen en gedanst. Maar ook in de bestaande stad zijn er volop mogelijkheden voor nieuwe combinaties.

AC Restaurant & Hotel, Bodegraven

Midden in het Groene Hart en goed bereikbaar vanuit de vier grote steden liggen op en rondom een parkeerterrein bij de A12 twee tankstations, een carpoolplaats, een McDonalds en het AC Restaurant & Hotel Bodegraven. AC Bodegraven beschikt over twee restaurants, een bar en zes multifunctionele zalen. Het restaurant-hotel is een van de vele plekken langs de snelweg die niet alleen meer worden gebruikt om er een kop koffie te drinken, maar ook voor zakelijke bijeenkomsten, ontmoetingen met familie en vrienden, bruiloften en cursussen. Onlangs is in samenwerking met *The I-Box Company* een *Business Corner* geopend. Een deel van het restaurant is afgescheiden en omgevormd tot met computerapparatuur ingerichte werkruimten. De zakelijke passant hoeft nu niet meer met de laptop tussen etende families met kinderen plaats te nemen.

MultiMediaCorridor, Zaltbommel

Dit gebouw op een zichtlocatie aan de A2 tussen Utrecht en Den Bosch, bevat twee kantoren en een Golden Tulip hotel, die onderling zijn verbonden middels een openbare en doorlopende begane grond. Op het gebied van vergader- en congresfaciliteiten herbergt het hotel elf vergaderzalen, een auditorium, restaurants en bars, een binnenzwembad, fitnessruimte en Turks stoombad. De hotellobby functioneert als een belangrijke ontmoetingsplek. De voorzieningen in de plint zijn niet alleen bedoeld voor de mobiele zakenmannen en -vrouwen, maar ook voor de medewerkers en klanten van de bedrijven die gehuisvest zijn in de MultiMediaCorridor. De voorzieningen in de plint vormen een belangrijke aanvulling op de eigen faciliteiten van de bedrijven.

Academisch Ziekenhuis Groningen

In de hal van het Academisch Ziekenhuis Groningen zijn een aantal winkelvoorzieningen en een grand café ondergebracht. In vergelijking met de hybride commerciële voorzieningen nemen de voorzieningen in dit gebouw een ondergeschikte positie in en voegen ze zich naar de hal als een publiek domein die van betekenis is voor zowel patiënten, bezoekers als de werknemers. Er is veel aandacht besteed aan de plaatsing van de banken, met rugdekking en met vrij uitzicht op de activiteiten in de hal. De winkel- en horecavoorzieningen versterken de openbaarheid van de hal, die ook een betekenis heeft voor de ernaast gelegen woonwijk. De Albert Heijn is zeven dagen per week geopend tot 20.30 uur.

Academisch Ziekenhuis Groningen

Jan Swammerdam Instituut, Amsterdam

Woon-, werk- en cultuurgebouwen

Het sociaal-culturele leven in de openbare gebouwen langs de snelwegen kenmerkt zich vooralsnog door weinig verrassende gedragingen en rituelen. Hoewel de gebouwen meerduidig worden, lenen ze zich nauwelijks voor experimenten. De plekken waar sociale en culturele experimenten plaatsvinden liggen nog steeds hoofdzakelijk in de oudere stadswijken. Deze openbare gebouwen zijn vaak van onderop ontstaan, geïnitieerd door groepen kunstenaars en andere bewoners.

Ze hebben meestal geen commercieel maar een collectief en ideëel karakter. De flexibiliteit en functiemenging zijn er vaak groot. De gebouwen zijn in min of meerdere mate openbaar, alhoewel ze meestal een publiek met een specifieke leefstijl aantrekken. Met name Amsterdam kent een traditie van (gekraakte) grote panden – ziekenhuizen, onderwijsinstellingen en pakhuizen – waar woningen en ateliers gecombineerd zijn met openbare uitgaans- en culturele faciliteiten. In de gebouwen kan worden geskate, theater gemaakt, brood gebakken, gediscussieerd en gefeest. Na de ontruiming van de Kalenderpanden, de Graansilo's en Vrieshuis Amerika blijken in Amsterdam nauwelijks meer potentiële openbare gebouwen voorradig voor kunstenaars, startende bedrijven, alternatieve exposities en theater. Het is een opgave om ook buiten de oude stadswijken te zoeken naar mogelijkheden om faciliteiten te scheppen voor 'burgerinitiatieven'. Oudere panden kunnen daarbij tot voorbeeld dienen.

Jan Swammerdam Instituut, Amsterdam

In Amsterdam Oud-West staat het gebouw van het voormalig Jan Swammerdam Instituut, oorspronkelijk onderdeel van de Universiteit van Amsterdam. Plannen van Stadsdeel Oud-West voorzien in sloop van het gebouw, om plaats te maken voor luxe appartementen en bedrijfsruimten. Stichting SMART Project Space heeft een alternatief plan ontwikkeld, dat het huidige gebruik als multifunctioneel openbaar gebouw verder versterkt. Naast ateliers en bedrijfsruimten komen op de begane grond expositieruimten en een café-restaurant, een ontmoetingsplaats voor cultureel Amsterdam. Drie in het pand aanwezige collegezalen met auditoria wil men in samenwerking met het Filmmuseum inrichten als filmzalen.

De Blauwe Aanslag, Den Haag

De Blauwe Aanslag is het grootste woon-werkpand uit de geschiedenis van de Haagse kraakbeweging. Er is een eetcafé en een filmzaal. In de kelder zijn regelmatig feesten en concerten. In verband met de aanleg van een verkeersrotonde zal het gebouw gesloopt worden. De Blauwe Aanslag heeft van de gemeente het aanbod gekregen om een leegstaand schoolgebouw te kopen. Bezwaren van de Blauwe Aanslag zijn de onmogelijkheid om het schoolgebouw van binnen te veranderen en het ontbreken van een geschikte podiumruimte. De gemeente heeft inmiddels toestemming gegeven voor aanvullende nieuwbouw achter de school, zodat onder andere een geschikte muziek- en danskelder kan worden gebouwd.

De Blauwe Aanslag, Den Haag

Loods 6, Amsterdam

Loods 6, Amsterdam

In 1987 is Loods 6 op het KNSM-eiland door kunstenaars en jongeren opnieuw in gebruik genomen. In de voormalige passagiershal van de KNSM is het Open Haven Museum gevestigd. De hal wordt gebruikt voor tentoonstellingen en daarnaast is het mogelijk om in dit pand te trouwen, te feesten, lezingen te geven of te vergaderen. In het multifunctionele gebouw zijn behalve ateliers, kantoren en de SBK Kunstuitleen inmiddels ook designwinkels gehuisvest. Loods 6 heeft als inspiratie gediend voor de toekomstige 'solids' op het Haveneiland van IJburg: gebouwen met vrij indeelbare vloervelden en hoge verdiepingen waarvan de flexibele bouwstructuur verandering van het programma mogelijk maakt.

Openbare gebouwen in een multiculturele samenleving

Allochtone bevolkingsgroepen hebben veelal hun eigen plekken waar ze elkaar ontmoeten. Vaak zijn het openbare gebouwen met een sterk parochiaal karakter zoals koffiehuizen en moskeeën. Bezoekers met een andere achtergrond beleven de openbaarheid niet als zodanig. Voor allochtonen behoren deze openbare gebouwen niettemin tot de meest betekenisvolle plekken in het leven van alledag.

Ook vanuit allochtone bevolkingsgroepen ontstaat een belangrijke vernieuwende impuls voor het gebruik en de betekenis van het openbare gebouw. Voormalige kerken, buurthuizen en scholen zijn inmiddels al aangepast aan de eigen wensen. Elders worden nieuwe type gebouwen geïntroduceerd, zoals moskeeën, badhuizen en bazaars, zoals de overdekte Beverwijkse Bazaar. De wijze waarop migranten elkaar ontmoeten en welke voorzieningen daarbij van belang zijn wisselen per groep. Collectieve gebouwen hebben in Nederland soms ook een andere betekenis dan in het land van herkomst. Terwijl de betekenis van moskeeën in Turkije en Marokko meestal beperkt blijft tot gebedsruimte, heeft de moskee in Nederland meer de functie van gemeenschapshuis. Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen hebben gescheiden ontmoetingsruimten. Voor veel allochtone vrouwen blijven openbare ruimten als parken en markten de belangrijkste plekken om elkaar te ontmoeten.

Sultan Ahmet Moskee, Zaandam

Deze moskee staat in de wijk Poelenburg in Zaandam. Het is de grootste moskee in Nederland en heeft een belangrijke sociale betekenis voor de Turkse gemeenschap in Zaandam en omliggende gemeenten. De gebedsruimte is een hoge vierkante zaal met een apart balkon voor vrouwen. Een opvallend kenmerk van deze en andere moskeeën is de verschillende functies in het moskeecomplex. Ter weerszijden van de gebedsruimte liggen een winkel en een ontmoetingsruimte voor mannen. Op de eerste verdieping bevinden zich kantoren en vergaderruimten voor onder andere welzijnsactiviteiten. Onder de gebedsruimte ligt een multifunctionele zaal, een recreatieruimte met biljarttafels, een kapper en een keuken. Het gebouw is toegankelijk vanaf het eerste ochtendgebed.

Sultan Ahmet Moskee, Zaandam

Parkeergarage, Amsterdam Zuidoost

Parkeergarage, Amsterdam Zuidoost

In de Bijlmermeer zijn relatief weinig openbare gebouwen gerealiseerd. Bij de Surinaamse gemeenschap die hier terecht is gekomen spelen collectieve gebouwen in het dagelijks leven een belangrijke rol. Hetzelfde geldt voor de andere groepen bewoners, waaronder Ghanezen. De parkeergarages in de Bijlmer zijn op een aantal plekken op onverwachte wijze in gebruik genomen als markt en werkplaatsen. Op de begane grond bieden ze huisvesting aan winkels, handelsondernemingen en kerkgenootschappen. Alhoewel de parkeergarages vaak sociaal onveilig zijn, bieden ze door hun flexibiliteit ook ruime mogelijkheden voor het faciliteren van een informele economie. De meeste parkeergarages worden in het kader van de stedelijke vernieuwing gesloopt.

Vadercentrum, Laakkwartier Den Haag

Het Vadercentrum is onlangs opgezet naar het voorbeeld van de 32 moedercentra in Nederland waar vrouwen taal- en computerlessen en cursussen fietsen en zwemmen kunnen volgen alsmede diploma's kunnen halen. Doel van het Vadercentrum, dat is gehuisvest in een voormalig winkelpand, is de zelfontwikkeling van laagopgeleide allochtone mannen. Ook autochtone mannen zijn welkom en maken gebruik van de cursussen en activiteiten. Het Vadercentrum beschikt over een werkplaats, een computerlokaal, een winkeltje en een ontmoetingsruimte met een Marokkaanse zithoek. De mannen die gebruikmaken van het Vadercentrum zouden ook graag een leskeuken met een restaurant willen. In verband met de vereiste vergunningen is dat echter niet mogelijk.

Voorzieningenclusters in woonwijken

Lange tijd heeft men veel verwacht van het beginsel van de wijkgedachte. Een ordening van de samenleving, met het gezin als middelpunt, ging gepaard aan een concentrische opbouw van woongebieden met winkels, buurthuizen en andere voorzieningen in het centrum en de buurten in ringen daaromheen. Op deze manier probeerde men de gemeenschapszin in de wijk te bevorderen. Door de pluriformiteit en de mobiliteit van de bevolking blijken deze centra meestal niet op de beoogde wijze als gemeenschappelijke ontmoetingsruimte te functioneren. In de praktijk blijken uiteenlopende plekken op verschillende tijdstippen te functioneren als plekken waar mensen elkaar ontmoeten op basis van een gemeenschappelijke leefstijl, leeftijd of interesse. Clusters van wijkvoorzieningen krijgen aldus een andere betekenis. Maar ze kunnen van belang blijven in de organisatie van het dagelijks leven. Het is voor veel huishoudens een lastige opgave om werk, zorg voor de kinderen en huishoudelijke taken met elkaar te combineren. Door voorzieningen te clusteren nabij woon- of werkplekken kan niet alleen ruimte maar ook tijd worden bespaard.[8] Er is in de dagelijkse woonomgeving ook nog steeds vraag naar multifunctionele ruimten voor sport, amateurtoneel en feesten.

't Karregat, Eindhoven

Evenals de Meerpaal in Dronten is het multifunctionele centrum 't Karregat in Eindhoven opgezet als agora voor participatie en ontmoeting. 't Karregat bood in 1973 niet alleen onderdak aan verschil-

Vadercentrum, Laakkwartier Den Haag

't Karregat, Eindhoven

Westwijk, Amstelveen

lende vormen van vrijetijdsvoorzieningen, maar huisvestte tevens onder één dak twee scholen, winkels, een bibliotheek, een muziekschool, een sociaal-medisch centrum, een gymzaal, vergaderruimte en een café. Alleen een geplande autowerkplaats is er nooit gekomen. Net als in De Meerpaal ondervonden de verschillende functies te veel hinder van elkaar. In 1981 is een omvangrijke verbouwing uitgevoerd, waarbij voor de verschillende functies aparte ruimten zijn gemaakt.

Westwijk, Amstelveen

Tien jaar geleden is in Westwijk in Amstelveen een voorzieningencluster gebouwd bestaande uit een bibliotheek, buurthuis, sporthal, muziekschool, jongerencentrum, café en kinderopvang. De commerciële voorzieningen zijn in een tegenoverliggend gebouw ondergebracht. Hoewel slechts bij een deel van de bewoners voorzieningen als het buurthuis gemeenschapszin teweegbrengen, waarderen bewoners het cluster. Kinderen kunnen op eigen gelegenheid naar de bibliotheek en muziekschool lopen. Het wijkcentrum biedt ruimte aan initiatieven van bewoners zelf, van het geven van yogalessen tot het organiseren van dertig-plus feesten. Bezoekers van de sporthal drinken na de training nog iets in het café. Regelmatig huren bedrijven uit de omgeving vergaderzalen in het wijkcentrum.

Voorzieningenclusters, Leidsche Rijn Utrecht

In de multifunctionele voorzieningenclusters in Leidsche Rijn zal sprake zijn van combinaties van voorzieningen zoals kinderdagverblijven, basisscholen, vrijetijdscentra, sportzalen, buitensportvoorzieningen, winkels en kantoren. Het kindercluster Voorn dat in oktober 2001 in het deelgebied Langerak is opgeleverd bestaat uit twee basisscholen, een kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang, een vrijetijdscentrum en multifunctionele gymnastieklokalen. De cluster kan overdag gebruikt worden als school, voor buitenschoolse opvang en als kinderdagverblijf. 's Avonds en in het weekend kan het cluster worden gebruikt als buurthuis, cursusruimte voor volwassenen en sportaccommodatie. Door verschillende voorzieningen in een cluster te situeren, besparen de gebruikers niet alleen tijd, maar wordt ook de tijd die bewoners in de cluster doorbrengen vergroot.

Alledaagse voorzieningen in de wijk

Alledaagse voorzieningen liggen in veel gevallen verspreid over een woonwijk. Afhankelijk van het karakter van de wijk is het soms praktischer om een campus-achtig model van verspreide openbare gebouwen te handhaven als een netwerk van verschillende voorzieningen; scholen en winkels op redelijke afstand van de woning of de werkplek. De echte openbare ruimte kan in deze opzet ook aan gebruik en betekenis winnen. Het afzonderlijke openbare gebouw kan desalniettemin ook in dit model een nieuwe betekenis krijgen.

Ook op kleinere schaal is zowel bij publieke als bij commerciële voorzieningen sprake van een vervlechting en hybridisering, die inspelen op een verbreding van het aanbod en het aantrekkelijker maken van de voorziening als verblijfsruimte. Door het toepassen van klantgerichte

Voorzieningenclusters, Leidsche Rijn Utrecht

Filiaal Openbare Bibliotheek, Pendrecht Rotterdam

Sport & Health Club The Wave, Almere-Buiten

principes zoals een duidelijke routing, verschillende sferen en doelgroepactiviteiten kan de openbaarheid van het gebouw toenemen.

De inrichting, vormgeving en programmering kunnen inspelen op het mogelijke gebruik en de openbare betekenis van deze ruimten. Maar ook het beheer en de openingstijden zijn van wezenlijk belang voor de mate waarin het ook als openbaar gebouw wordt ervaren door een diversiteit aan gebruikers.

Filiaal Openbare Bibliotheek, Pendrecht Rotterdam

De filialen van de Rotterdamse bibliotheek stippelen hun beleid grotendeels zelf uit, al naar gelang de wijk waarin ze staan. Zo concentreert het ene filiaal zich op uitleen, en zijn aan een ander filiaal voorzieningen als een open leercentrum, educatieve voorzieningen, naschoolse opvang en wijkactiviteiten toegevoegd. In het filiaal in Pendrecht heeft de leestafel een plek gekregen in de hal van het nieuwe wijkgebouw. Kranten en tijdschriften kunnen hier nu ook 's morgens en 's avonds gelezen worden, voor en na sluitingstijd van de bibliotheek. In de Rotterdamse filialen, heringericht volgens meer klantgerichte principes, blijkt de daling van de uitleen veel minder sterk dan elders.

Community School, De Pijp Amsterdam

Sinds oktober 2000 zitten buurtcentrum Cinetol en basisschool De Edelsteen onder één dak. Tussen halfnegen 's ochtends en zes uur 's avonds combineert de school naar het New Yorkse concept van de Community School regulier onderwijs met welzijnsactiviteiten. Er wordt een breed scala aan activiteiten aangeboden op het gebied van opvoeding, kinderopvang, cultuur, dienstverlening en buurtwerk. Na schooltijd vinden er zowel voor de jongere en oudere kinderen als voor volwassenen verschillende activiteiten plaats. Doel is dat het gezin, de school en de buurt intensiever bij elkaar betrokken worden. Het verbouwde en multifunctionele schoolgebouw leent zich daar goed voor. Het beschikt onder andere over een computerzolder, een keuken, een theaterzaaltje en een bar. De meeste lokalen en specifieke ruimten worden zowel gebruikt door de kinderen van de school, hun ouders als omwonenden.

Sport & Health Club The Wave, Almere-Buiten

Op een industrieterrein in Almere-Buiten ligt The Wave, een sportclub die voor haar leden geopend is van negen uur 's ochtends tot elf uur 's avonds. Onder één dak bevat het gebouw een grote fitnessruimte, twee aerobiczalen, sauna's en een bar met ontspanningsruimte, waar de bezoekers zicht hebben op het fitnessgedeelte. De klanten worden persoonlijk begeleid en geadviseerd. Behalve over sportinstructeurs beschikt The Wave over een eigen diëtiste en een fysiotherapiepraktijk. Op vaste ochtenden in de week zorgt de club voor de opvang van kinderen in de leeftijd van nul tot vier jaar. Naast verschillende andere activiteiten organiseert The Wave regelmatig lezingen over het thema leefstijl.

Dilemma's van het openbare gebouw

De verhouding tussen het private, collectieve en het openbare is in elk openbaar gebouw verschillend. Een andere constatering die op basis van dit beeldessay gedaan kan worden is dat er in de alledaagse praktijk tal-

Community School, De Pijp Amsterdam

rijke combinaties van programma's voorkomen. Sommigen daarvan zijn gepland, andere niet. Niet alleen de publieke sector streeft naar het combineren van programma's. Vervlechtingen die geïnitieerd zijn door marktpartijen, bewoners en allerlei organisaties tonen eveneens nieuwe en verrassende clusteringen.

De nadruk ligt in dit overzicht niet op openbare gebouwen zoals gerechtsgebouwen, stads(deel)-kantoren, onderwijsinstellingen en gebouwen voor de gezondheidszorg. Het in beeld brengen van de bandbreedte van het hedendaagse openbare gebouw in Nederland levert echter wel een context op waarbinnen de (veranderde) positie van bovenstaande openbare gebouwen nader onderzocht kan worden. De verschillende ontwikkelingen leiden namelijk tot een aantal sociaal-culturele dilemma's.

Een normatieve betekenis van het openbare gebouw is dat het vrij toegankelijke ruimten bevat. Dat betekent echter niet dat in een publiek gebouw alle activiteiten zijn toegelaten. Soms is een privaat collectief gebouw zelfs meer openbaar dan een publiek gebouw. Privaat ontwikkelde en beheerde openbare gebouwen, mits goed ontworpen en beheerd, kunnen zelfs een uitbreiding vormen van de openbare buitenruimte als het echte publieke domein. In het ontwerp van commerciële ruimten gaat de laatste tijd veel aandacht uit naar het verhogen van de verblijfskwaliteit waarmee de markt inspeelt op de hogere eisen die door consumenten gesteld worden aan ontmoetingsruimten. Openbare gebouwen kunnen zich spiegelen aan dit streven naar het verbeteren van de verblijfskwaliteit. Het dilemma is in hoeverre openbare gebouwen zoals bibliotheken, onderwijsgebouwen en gebouwen voor de gezondheidszorg de klantgerichtheid van marktpartijen kunnen navolgen en wanneer ze juist daar vanaf moeten wijken.

Vervlechting van programma's kan zowel een commerciële als ideële doelstelling hebben. Het kan het rendement van op specifieke doelgroepen en leefstijlen afgestemde voorzieningen verhogen. Het geloof in de effectiviteit van specifiek ingerichte ruimten op het gedrag van mensen is bij marktpartijen nog altijd groot. De maakbaarheidgedachte in ideële zin is daarentegen aan flinke slijtage onderhevig. Het meerduidig programmeren van ruimten blijkt niet alleen te hebben geleid tot integratie (Van Klingeren) maar ook tot conflicterend ruimtegebruik. In sommige openbare gebouwen moeten gebruikers elkaar ook kunnen vermijden. Het ontwerp en de programmering van het openbare gebouw vereisen dan ook telkens een onderzoek naar het spanningsveld tussen collectief en openbaar. Eenzelfde dilemma betreft de verhouding tussen commerciële en publieke onderdelen van het openbare gebouw.

Een derde dilemma is de clustering versus de spreiding van voorzieningen. De meerwaarde van het samenbrengen van voorzieningen onder één dak is afhankelijk van de instellingen, de locatie en de gebruikers. Mogelijk nadeel is dat het een weinig vruchtbare schaalvergroting tot gevolg heeft en dat het ten koste gaat van de betekenis van de openbare buitenruimte.

Een interessante ontwikkeling in de detailhandel is dat er zowel sprake is van een schaalvergroting (megastores) als een tendens richting meer kleinschalige voorzieningen die zijn toegesneden op specifieke doelgroepen. Ook bij publieke gebouwen staat men voor het dilemma tussen de schaalvoordelen van de voorzieningencluster versus het bedienen van de pluriformiteit aan wensen, waarbij afzonderlijke openbare gebouwen in een campus-achtig model een afspiegeling vormen van specifieke leefstijlen en doelgroepen.

1. B. Pine & J. Gilmore, *The Experience Economy*, Boston 1999.
2. M. de Solà-Morales, 'Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé-domein als nieuwe uitdaging', in: *Oase* 33, 1992.
3. L.H. Lofland, *The Public Realm. Exploring the City's quintessential Social Territory*, New York 1998.
4. H.P. Bahrdt, *Humaner Städtebau*, Hamburg 1968.
5. D. Kooijman, *Machine en theater. Ontwerpconcepten van winkelgebouwen*, Rotterdam 1999.
6. C.J. Chung, J. Inaba, R. Koolhaas, S.T. Leong (eds.), *Project on the City 2: Harvard Design School Guide to Shopping*, 2001.
7. H. Mommaas, *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid*, Den Haag 2000.
8. VROM-raad, *Dagindeling geordend? Advies 23*, september 2000.

Kirsten Schipper

De Vensterschool, een nieuw openbaar gebouw

Interview met Henk Pijlman

In het project 'Ruimte voor openbaarheid' ligt de nadruk op alledaagse openbare gebouwen met een vorm van collectief gebruik van een relatief bescheiden omvang en in nauwe relatie met de directe woonomgeving. De Vensterscholen zijn hier een goed voorbeeld van. Vensterscholen zijn samenwerkingsverbanden van instellingen en organisaties die zich bezighouden met onderwijs en cultuuroverdracht. Tegenover grootschalige entertainmentcentra, die als gevolg van de verregaande segmentering van de samenleving als paddestoelen uit de grond verrijzen, wordt er met de bouw van Vensterscholen ingehaakt op behoeften van wijkbewoners. De gemeente Groningen loopt met de ontwikkeling van dit nieuwe schooltype voorop. In Groningen nemen deze scholen een belangrijke plaats in de wijk in als een nieuw publiek domein. Ze worden ingezet om de wijk weer identiteit en een herkenningspunt te geven; een collectief gevoel van saamhorigheid. Als nieuw type openbaar gebouw vormen zij een belangrijke ontwerpopgave, zowel in bestaande als in nieuwe wijken. Momenteel wordt in Groningen de tiende Vensterschool gerealiseerd. De gemeente Groningen streeft naar een totaal van vijftien scholen, elk stadsdeel (oud en nieuw) moet in 2005 zijn eigen Vensterschool hebben.

Initiatiefnemer van de Vensterscholen in Groningen is Henk Pijlman, lid van het college van bestuur en plaatsvervangend voorzitter van de Hanzehogeschool van Groningen. Als wethouder van Onderwijs en Cultuur (D66) heeft Pijlman in het najaar van 1994 het voortouw genomen bij de ontwikkeling van de Vensterschool, de Groningse benaming voor de door het ministerie van Sociale Zaken gebruikte term Brede School. De Brede School is de overkoepelende term voor het samenhangende dagarrangement voor kinderen. Het is ontstaan uit lokale initiatieven die inspeelden op verschillende maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toenemende arbeidsparticipatie van beide ouders. Daarnaast wordt de Brede School ingezet om onderwijsachterstanden aan te pakken. Het rijk steunt de ontwikkelingen van deze Brede Scholen actief en het concept van de Brede School wordt inmiddels in vele gemeenten, zij het met andere benamingen, toegepast. Naast Vensterschool of Brede School zijn verscheidene benamingen in omloop. Zo wordt er onder meer gesproken over de wijkschool, de kantoorurenschool, de *community* school, de magneetschool, de forumschool, het multifunctioneel onderwijs- en zorgcentrum, de School in de samenleving, de brandpuntschool, de bedrijvenschool, de onderwijskansenschool, de buurtschool, de plusschool en de Tweede Thuis School.

Tijdens een gesprek met de heer Pijlman wijst hij er op dat de

Vensterscholen in eerste instantie zijn bedoeld om onderwijsachterstanden aan te pakken. Om kinderen in achterstandsituaties meer te betrekken bij naschoolse activiteiten op het gebied van sport en cultuur, en niet zozeer om aan de vraag van werkende ouders te voldoen. De Vensterschool biedt in en rond een school een netwerk van voorzieningen op het gebied van onderwijs, welzijn, sport en zorg voor het kind en het gezin. Doel is het bevorderen van actieve deelname van kinderen aan onderwijs en recreatie, en zodoende mogelijke achterstanden van kinderen weg te nemen en hun sociale vaardigheden te vergroten. Het concept is in eerste instantie bedoeld geweest voor wijken die te kampen hadden met grote sociale problemen.

In 1995 is de gemeente Groningen gestart met de ontwikkeling van vier Vensterscholen. De drie randvoorwaarden die Pijlman hiervoor heeft geformuleerd – verbreding van het aanbod, het aanbieden van een volledige opvang (voor-, tussen- en naschoolse opvang) en ouderparticipatie – hebben grote consequenties gehad voor de indeling van de gebouwen. Bestaande basisscholen bleken niet aan de voorwaarden te kunnen voldoen. Het ontbrak onder meer vaak aan ruimte voor gemeenschappelijk gebruik en de bestaande scholen waren zo verouderd dat veranderingen nauwelijks mogelijk waren. In alle gevallen werd gekozen voor nieuwbouw.

Als metafoor voor de Vensterscholen ziet Pijlman het gemeenschapshuis. Gebouwen die aansprekend zijn, een 'smoel' hebben, zoals Pijlman het omschrijft, en op een centrale strategische plek in de wijk zijn gesitueerd. Behalve de uitstraling die de Vensterschool moet hebben voor de gebruikers, dient het gebouw ook uitstraling te hebben voor de wijk. Voor Pijlman betekent dit samenwerken met gerenommeerde architecten. Met architecten die niet alleen hun eigen stempel willen zetten, maar vooral ook de wensen en eisen van de verschillende gebruikers kunnen vertalen in een ontwerp. Want in tegenstelling tot de normale gang van zaken, heeft de architect niet te maken met één opdracht-

Vensterschool Oosterparkbuurt, Onix architecten

gever. Vaak zijn er wel vijf verschillende partijen die allen hun eigen programma van eisen meebrengen. Daarbij dient de architect niet alleen rekening te houden met de afzonderlijke voorwaarden – de identiteit van de verschillende gebruikers –, maar moet hij ook het gemeenschappelijke tot uitdrukking laten komen in het gebouw.

De eerste Vensterschool is gebouwd in een park midden in de Oosterparkbuurt, een 'verloren' openbare ruimte in een als achterstandswijk bestempeld gebied ten oosten van de binnenstad van Groningen. Bij de realisering van deze Vensterschool is de monumentale bakstenen school van de Groningse architect S.J. Bouma (1932) gerestaureerd en weer als schoolgebouw in gebruik genomen. Het architectenbureau Onix heeft de nieuwbouw in het verlengde van de bestaande school geplaatst. Het bijna transparante gebouw laat het schoolgebouw van Bouma in zijn waarde. Het voegt zich gebroederlijk naast het gebouw zonder overheersend te zijn en sluit ook perfect aan bij de parkachtige omgeving. Het gebouw vouwt zich rondom drie bomen en door het gebouw iets op te tillen, loopt het park onder het gebouw door. De enorme vensters zorgen ervoor dat het gebouw niet alleen dienst doet als een lantaarn in het park, maar eveneens functioneert als centraal herkenningspunt in de buurt. De bouw betekent tevens een verbetering van de kwaliteit van de alledaagse openbare ruimte. Tegelijkertijd met de bouw van de Vensterschool is geïnvesteerd in het verwaarloosde park, waardoor de sociale veiligheid is vergroot. De buurt heeft er niet alleen een school bij gekregen, de leefbaarheid van de wijk is ook aanmerkelijk verbeterd. De gemeente is in 2000 voor haar inzet beloond met de Nederlandse Scholenbouwprijs voor primair onderwijs.

Pijlman is voorzitter van de Commissie Dagarrangementen, een commissie die in 2000 is ingesteld door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en werkt aan een betere samenhang tussen voorzieningen voor onderwijs, opvang en vrije tijd. Hij liet door de Consumentenbond onder meer 2500 ouders en 400 kinderen interviewen. Hieruit bleek dat vooral kinderen behoefte hebben aan een duidelijk onderscheid tussen school en vrije tijd; tussen privé en openbaar terrein. Pijlman heeft dit opgevat als een pleidooi om in de Venterscholen niet alleen rekening te houden met de verschillende functies en de collectieve gemeenschappelijke ruimten, maar om ook aandacht te besteden aan de openbare ruimte. Een goede vormgeving van de openbare ruimte is volgens Pijlman van wezenlijk belang bij de bouw van Venterscholen. Het betrekken van de openbare ruimte bij de Venterscholen blijkt echter niet overal even gemakkelijk. Staat de Vensterschool Oosterpark in een mooie parkachtige omgeving, waarbij de openbare ruimte vlekkeloos overgaat in de school, Vensterschool Vinkhuizen kent een meer stedelijke setting. De school staat tussen twee wegen, met één zijde aan een drukke verkeersroute van de wijk. De aangrenzende openbare ruimte is hier te gevaarlijk voor spelende kinderen. Karelse Van der Meer Architecten heeft dit opgelost door op de verdiepingen besloten speelplaatsen te situeren. De kinderen kunnen hier veilig en vrij buiten spelen, zonder dat ze het gevoel hebben nog op school te zitten.

Pijlman roemt tevens de verschillende sferen die Karelse Van der Meer Architecten heeft weten op te roepen in het complex. De twee hoofdgebruikers, de protestants-christelijke en de openbare school, hebben elk een eigen karakter en ingang gekregen zonder dat dit het gemeenschappelijke karakter teniet doet.

Vensterschool Vinkhuizen betekent een positieve bijdrage aan de door verpaupering bedreigde wijk. Het gebouw maakt onderdeel uit van het plan voor nieuwe woningen en renovatie van het winkelcentrum. Naast de twee scholen zijn de Openbare Bibliotheek, de naschoolse opvang en het juridisch maatschappelijk werk in het gebouw gevestigd. Door de gymzaal en andere ruimten 's avonds te gebruiken voor sport en cursussen zorgt het gebouw ook na zessen voor levendigheid.

Wat opvalt bij de Venterscholen is dat er niet gesproken kan wor-

Vensterschool Vinkhuizen, Karelse Van der Meer Architecten
Zuidgevel, de openbare school De Vlint (boven)
Noordgevel, de protestant christelijke school De Hoeksteen (onder)

den van één type gebouw. Iedere Vensterschool heeft niet alleen zijn eigen gebruikers, ook de setting is elke keer anders. Belangrijk is dan ook dat het gebouw reageert op de bestaande context en zich voegt naar aanwezige eigenschappen van de wijk, aldus Pijlman. Afhankelijk van de behoeften van leerlingen en ouders van een bepaalde wijk wordt het concept steeds opnieuw ingevuld en in het veld ontwikkeld met alle partijen. De Vensterschool kan hierdoor een keur aan activiteiten herbergen.

Aan de hand van de Vensterschool Paddepoel/Selwerd/Tuinwijk licht Pijlman dit toe. Naast de behoefte aan een basisschool en peuterspeelzalen waren het aanwezige zwembad en de sporthal aan vernieuwing toe en zocht de bibliotheek een nieuwe locatie. Dit gecombineerd met de behoefte aan meer sociale veiligheid mondde uit in een nieuw sociaal centrum (6233 m^2) bestemd voor de drie wijken. Atelier PRO heeft het nieuwe complex ontwikkeld op een centrale plek tussen de wijken aan een parkzone. De sporthal en het zwembad zijn overeind gebleven en door middel van een binnenstraat verbonden met een overdekt plein, het hart van het Venstercomplex. De andere functies (basisschool, bibliotheek, buurthuis, kinderdagverblijf, naschoolse opvang, peuterspeelzalen, sportfaciliteiten en thuiszorg) zijn om de sporthal en het zwembad heen gedrapeerd. Tevens zijn in het complex negen koopwoningen opgenomen om de sociale veiligheid te vergroten. Vanaf de kern, een soort centraal marktplein, zijn alle functieclusters te bereiken. Ondanks de vele verschillende functies is Atelier PRO er via de routing, het zogenaamde vensterplein, en de keuze van het materiaal (overwegend baksteen) in geslaagd om één Vensterschool te ontwerpen.

Inmiddels is het concept van de Vensterschool uitgegroeid tot een model dat niet alleen geschikt wordt geacht voor wijken die te kampen hebben met sociale problemen. Zo is de Vensterschool Hoornse Wijken in de wijk Hoornse Meer, naar ontwerp van de architect Gerrit Kortenweg, gericht op tweeverdieners, de grootste groep bewoners in die wijk. Door deze Vensterschool op een centrale plek in de wijk te situeren is het gebouw vanaf 2002 een belangrijke blikvanger van de wijk.

Ook voor de nieuwe wijken staan Venstercholen op stapel. Vanuit zijn kamer op de derde verdieping in het centrale F gebouw van het Hanzehogeschoolcomplex aan de westkant van Groningen, wijst Pijlman op het tegenoverliggende weiland waar de wijk Gravenwijk zal komen. Hier is de Vensterschool niet meer een nakomertje, maar maakt zij van meet af aan deel uit van het stedenbouwkundig plan.

Bij de ontwikkeling van de Venstercholen in nieuwe woonwijken valt volgens Pijlman ook te denken aan andere functies. Kleine buurtwinkels of het aanbieden van een boodschappendienst zijn volgens Pijlman prima te combineren met een Vensterschool. Commerciële functies moeten echter niet de overhand krijgen, onderwijs en opvoeding moeten naar zijn mening centraal blijven staan. Een pinautomaat of een bioscoop zijn volgens hem moeilijk te verenigen met Venstercholen. Steeds meer wijkgerelateerde activiteiten en voorzieningen worden ondergebracht in Venstercholen. Dat de Venstercholen een rol als gemeenschapshuis met succes kunnen vervullen, blijkt uit het feit dat er in de Vensterschool in Hoogkerk zelfs getrouwd kan worden.

Het huisvesten van meerdere functies vraagt echter wel om een zorgvuldige indeling. Duidelijk moet zijn waar wel en geen interactie tussen de verschillende activiteiten gewenst is. Om conflicten tussen de verschillende vormen van gebruik te voorkomen is het definiëren van gebieden waar ontmoeting al dan niet gewenst is uiterst belangrijk. En hierbij komt Pijlman weer terug bij het begin van zijn verhaal. De gebruikers moeten in gesprek met de architect hun eisen en wensen goed verwoorden. En de ontwerper moet dit op zijn beurt vertalen in het ontwerp. Het slagen of mislukken is in eerste instantie een kwestie van goed opdrachtgeverschap, en vervolgens van een goed ontwerp.

Vensterschool Paddepoel/Selwerd/Tuinwijk, Atelier PRO

Om tegemoet te komen aan de nieuwe wensen van de burgers ten aanzien van onderwijs, opvang en vrije tijd werkt Pijlman momenteel, als voorzitter van de Commissie Dagarrangementen, aan een verdere ontwikkeling van het principe van de Vensterschool. Het concept van de dagarrangementen bouwt voort op de Brede School. Het project is gericht op de verbetering van de dagindeling en op het vergroten van de ontwikkelingskansen van kinderen. Onder dagarrangementen verstaat de commissie een doorlopend aanbod van voorschoolse opvang, onderwijs, opvang tussen de middag, en culturele, educatieve en sportieve activiteiten na schooltijd. Uit dit aanbod moeten ouders en kinderen naar behoefte hun eigen dagarrangementen samen kunnen stellen. Uit de onderzoeken die de commissie heeft verricht, blijkt dat een betere samenhang tussen voorzieningen voor onderwijs, opvang en vrije tijd hard nodig is. Maar liefst tachtig procent van de ondervraagde ouders wenst meer samenwerking rond school en opvang, het liefst vanuit één locatie. De Commissie Dagarrangementen beveelt dan ook aan om tot 2010 het aantal multifunctionele accommodaties voor onderwijs en opvang uit te breiden tot 2000. Aangezien de commissie de gemeente als regisseur ziet van deze nieuwe schoolcomplexen heeft zij een leidraad opgesteld voor gemeenteambtenaren (januari 2002) waarin de ervaringen van gemeenten en deskundigen met de ontwikkeling op het gebied van Brede Scholen zijn geïnventariseerd. Uiteindelijk moet deze leidraad, volgens de commissie een praktische handleiding, bijdragen tot een versnelling van de totstandkoming van deze multifunctionele gebouwen. Volgens Pijlman ligt de uitdaging vooral in de vertaling van de samenwerkingsmogelijkheden tussen de verschillende partijen naar een passende ruimtelijke structuur.

Sjoerd Cusveller

De opgave

Het studieproject 'Ruimte voor openbaarheid' is de eerste gezamenlijke activiteit van de studiestichtingen Stagg, Staro en Stawon. Gezien het onderwerp ligt een samenwerking voor de hand. De werkvelden van de stichtingen, de gezondheidszorg, het onderwijs en de woonomgeving, hebben direct betrekking op het alledaagse openbare gebouw. De studiestichtingen ervaren aan den lijve een grote maatschappelijke onduidelijkheid over het onderscheid tussen de openbare, de collectieve en de private betekenis van de architectonische ruimte en over de verschuivingen die in die betekenis plaatsvinden. Voorheen openbare ruimten worden in toenemende mate geprivatiseerd terwijl tegelijkertijd private ruimten een uitermate openbare betekenis kunnen krijgen. Deze onduidelijkheid komt in de ontwerppraktijk met name naar voren in een grote terughoudendheid van opdrachtgevers om financiële of fysieke ruimte te bieden aan de openbare betekenis van hun gebouw. Aan de andere kant blijken de ontwerpers weinig argumenten te hebben om de opdrachtgever te overtuigen van de positieve aspecten van die openbare betekenis. Een andere reden voor de drie studiestichtingen om de problematiek van het openbare gebouw aan de orde te stellen, ligt in de steeds minder prominente positie van het openbare gebouw. Het openbare gebouw is een veelomvattend en complex onderwerp. Stagg, Staro en Stawon kiezen er uitdrukkelijk voor om de problematiek van het openbare gebouw in eerste instantie als een architectonisch vraagstuk te benaderen. Het doel is de problematiek te vertalen in de taal van architecten, namelijk het architectonisch ontwerp. Het ontwerp dient daarbij als een onderzoeksinstrument om kennis te vergaren voor het vormgeven van de openbare betekenis van een gebouw.

De alledaagse openbaarheid

Het project 'Ruimte voor openbaarheid' legt het accent op de alledaagse openbare gebouwen. Voor het gemak hanteren we steeds het begrip 'openbaar gebouw'. In de reeks van gebouwen die altijd en voor iedereen toegankelijk is – bijvoorbeeld de stationshal van Schiphol – tot en met gebouwen die weliswaar een openbare betekenis hebben, maar alleen op uitnodiging toegankelijk zijn – bijvoorbeeld het Koninklijk Paleis –, hebben wij ons hier beperkt tot gebouwen met een vorm van collectief gebruik. Dat wil zeggen, vrij toegankelijke gebouwen die bestemd zijn voor meer of minder specifiek gebruik en voor meer of minder specifieke groeperingen uit de samenleving. In die gebouwen vinden de laatste tijd de interessantste verschuivingen plaats, omdat ze ook voor een ander gebruik of door andere groeperingen worden gebruikt. Scholen en zorgcentra worden bijvoorbeeld steeds breder en meer divers gebruikt, commerciële instellingen organiseren culturele activiteiten of worden gebruikt als een ontmoetingsplaats. De bijdrage van Ivan Nio brengt een aantal van dit soort gebouwen met verrassende combinaties van privaat, collectief en openbaar gebruik in beeld. Het alledaagse omvat nog twee aspecten. In de eerste plaats gaat het om de aard en omvang van de architectonische opgave. Alledaags betekent in dit verband openbare gebouwen van relatief bescheiden omvang in nauwe relatie met de directe woonomgeving. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de knooppunten van openbaar vervoer, de grote stadhuizen, de sportpaleizen of de universitaire ziekenhuizen. Belangrijker nog dan de alledaagse aard en omvang van het openbare gebouw is de functie ervan, een functie waar iedereen dagelijks mee te maken heeft. Het gaat daarbij om de overdracht van cultuur en kennis, om *cure and care* en om de faciliteiten in de woonomgeving. Dit aspect van alledaagsheid is niet noodzakelijk gebonden aan de aard en omvang van een gebouw. Het zijn deze alledaagse gebouwen die in staat zijn de doorsnee woonwijk boven het niveau van een verzameling private woonhuizen uit te tillen en een zekere mate van formele structuur aan de collectiviteit van de woonwijk te verlenen. Het zijn tevens de openbare gebouwen waar de leden van de Stagg, Staro en Stawon zo niet dagelijks dan toch met een zekere regelmaat in hun ontwerppraktijk mee worden geconfronteerd.

Het vraagstuk van het openbaar gebouw is benaderd vanuit de context, het gebouw en het programma.

De context

De openbare betekenis van een gebouw heeft alles te maken met de waardering van personen of groeperingen voor het gebouw en is in hoge mate cultureel bepaald. Individuele personen gebruiken het gebouw als een kapstok voor persoonlijke gebeurtenissen en herinneringen en geven het zo een geheel eigen betekenis. Groeperingen uit de samenleving hechten hun collectief gedeelde codes aan een gebouw, vaak met uitsluiting van groeperingen met een ander stelsel van normen en waarden. Ten slotte kan er sprake zijn van het naast elkaar bestaan of overlappen van verschillende collectieve codes in openbare gebouwen.

De belangrijkste eigenschap van openbare gebouwen is de interactie tussen personen of groepen. Die interactie loopt uiteen van een acceptatie, een amendering of een vermijding van de aangetroffen collectieve codes. Als voorwaarden voor welke vorm van interactie dan ook, gelden toegankelijkheid en zichtbaarheid, zodat het spel van kijken en bekeken worden gespeeld kan worden.

Er zijn nauwelijks meer openbare gebouwen of publieke ruimten te noemen die voor iedereen en altijd toegankelijk zijn. Dit democratisch ideaal van openbaarheid is door de verregaande segmentering van de samenleving dringend aan een herziening toe. Steeds meer openbare ruimten zijn voor steeds minder mensen toegankelijk. Verschillende groeperingen eigenen zich specifieke delen van de openbare ruimte toe, onder uitsluiting van anderen. Het gevolg is een verzameling monofunctionele stedelijke gebieden, vaak aan de rand van de stad.

Deze gebieden zijn bestemd voor een specifiek gebruik door een specifieke groep en optimaal bereikbaar in de netwerkstad: meubelboulevards, uitgaanscentra, historische stadscentra, Vinex-locaties, pretparken, sportvelden, villaparken en natuurgebieden. Het is de vraag hoe, of liever de opgave om, gebruik te maken van deze verschuivingen en ze te interpreteren als nieuwe vormen van openbaarheid. Dat betekent in de eerste plaats het loslaten van het negentiende-eeuwse – en ondertussen bijna romantische – idee van de openbare ruimte als een humane en in principe egalitaire ontmoetingsplaats. Hiermee is de ruimte geschapen om vervolgens de mogelijkheden te onderzoeken van een architectonische articulatie van de nieuwe vormen van openbaarheid in het openbare gebouw.

Het gebouw

Centraal staat de vormgeving van het openbare gebouw, of met andere woorden: hoe een openbaar gebouw te herkénnen is als zodanig. De herkenbaarheid van openbare gebouwen vormt tot de opkomst van de massawoningbouw geen enkel probleem. Alleen al door zijn grootte onderscheidt het openbare gebouw zich van zijn omgeving en neemt het een bijzondere positie in het stadsbeeld in. Het schaalverschil tussen woongebouwen, bedrijfs- of kantoorgebouwen en gebouwen met een openbaar gebruik is thans niet meer onderscheidend. Het openbare gebruik van een gebouw is wellicht alleen nog afleesbaar in zijn verhouding tot de omgeving. Het gebruik van de openbare ruimte onderstreept de openbare betekenis van het gebouw. Het architectonische beeld doet nauwelijks nog terzake en is in voorkomende gevallen zelfs volkomen neutraal. De recente architectuurgeschiedenis toont voorbeelden van de verschillende verhoudingen tussen het openbare gebouw en zijn context en evenzoveel verschillende ontwerptactieken die de architect daarbij kan hanteren.

Het bovenstaande staat nog min of meer los van het architectonisch vormgeven van het openbare gebruik in het gebouw zelf. Maat, schaal en vooral de organisatie van beweging en verblijf lijken daarbij de belangrijkste parameters te zijn. Door deze drie parameters te manipuleren kunnen zowel publieke interieurs gemaakt worden die opgenomen zijn in een stedelijk netwerk, als intieme interieurs voor een specifieke groep met een specifiek doel, zowel een stadhuis van Den Haag als een grand café.

Het vormgeven van openbaar gebruik in het gebouw lijkt een paradoxale opgave. Het gaat om het ontwerpen van architectonische ruimte voor een niet-specifiek gebruik, om het vormgeven van openbare interieurs met een zekere mate van programmaloosheid en met ruimte voor onvoorzien gebruik. Het is de architectonische opgave om vorm te geven aan het spanningsveld tussen specifiek gebruik en neutraliteit, tussen intimiteit en anonimiteit.

Het programma

Het programmatische aspect handelt over de mogelijke meerwaarde door het combineren van verschillende vormen van gebruik. Allereerst denken we daarbij aan de combinatie van profit en non-profitinstellingen in één openbaar gebouw. Het openbare gebouw is allang niet meer te definiëren als een gebouw dat is gerealiseerd uit openbare middelen. Integendeel, de meeste gebouwen met een openbaar of collectief gebruik zijn vanuit commerciële overwegingen gerealiseerd. Dat laatste brengt vaak met zich mee dat de bezoeker uitsluitend wordt benaderd als klant of consument. Degene die niet consumeert wat aangeboden wordt, heeft ook niets in dergelijke gebouwen te zoeken of wordt zelfs geweerd.

Maar juist in de combinaties tussen profit en non-profit liggen de meest interessante mogelijkheden: de leestafel van de bibliotheek als grand café, een fitnesscentrum in een woonzorgcomplex (wozoco), de parkeergarage met een kinderdagverblijf, et cetera. Vaak blijkt juist de combinatie van commerciële functies met non-profitinstellingen een programmatisch gezien rijker geschakeerd pakket voorzieningen voor

de wijk op te leveren dan zonder die stapeling mogelijk is. Voorbeelden hiervan zijn de recent ontworpen en gebouwde Brede Scholen. Door het combineren van diverse functies is het mogelijk een openbaar gebouw van enige omvang te realiseren. Daarmee is de voorwaarde gecreëerd voor een architectonische articulatie van het openbare gebouw in zijn omgeving.

De combinatie van verschillende vormen van gebruik, hetzij door profit, hetzij door non-profitinstellingen, heeft consequenties voor de architectonische opgave van het gebouw. Vele instellingen met vele doelstellingen en een verscheidenheid aan openingstijden maken het openbare gebruik ongetwijfeld rijker, maar maken tegelijkertijd de veiligheid, het beheer, de representatie en de interne organisatie van het gebouw complexer. De architectonische opgave beweegt zich hier in het spanningsveld tussen het vormgeven van de architectonische identiteit van het gebouw en de identiteit van de diverse instellingen aan de ene kant en de neutraliteit van het openbare gebruik aan de andere kant. Anders gezegd, de wisselwerking tussen de lange duur van de icoonwaarde en emotionele betekenis van het openbare gebouw en de relatief korte duur van het gebruik van het gebouw.

De opgave

Als er iets duidelijk is, dan is het wel dat het openbare gebouw in de alledaagse omgeving aan grote veranderingen en verschuivingen onderhevig is. Ivan Nio toont dat in zijn bijdrage overtuigend aan. Vervolgens is het de vraag hoe die veranderingen en verschuivingen een architectonische uitdrukking kunnen krijgen. Om die vraag te verkennen is het ontwerp als onderzoeksinstrument ingezet. Door het ontwerp als een vorm van exploratief onderzoek te gebruiken, kan een verdere verdieping van het openbare gebouw als architectonische opgave plaatsvinden.

Het openbare gebouw kunnen we neutraal formuleren als een samenstelsel van verschillende programmaonderdelen met elk een meer of minder specifiek gebruik in combinatie met een ruimte voor collectief gebruik. Dit is zo neutraal geformuleerd, dat zelfs een ensemble van afzonderlijke gebouwen hier onder valt. Het ontwerponderzoek richt zich vooral op het faciliteren van het collectieve gebruik van het ensemble, het ontwerpen van de voorwaarden voor het collectieve gebruik en de architectonische articulatie ervan. Met andere woorden, het gaat vooral om het ontwerpen van het collectieve gebruik van de ruimte tússen de programma's en niet zozeer om het ontwerpen van de programma's zelf. De vraag naar de verhouding tussen de verschillende programmaonderdelen onderling en tot de collectieve ruimte is belangrijker dan de vraag naar het accommoderen van de programma's. Het programma van de opgave is daarom nogal beknopt. Wij zijn er van uit gegaan dat architecten heel goed in staat zijn om een gegeven programma vorm te geven. Het gaat meer om de vraag hoe de architectonische ruimte voorwaarden biedt voor de mogelijkheid tot het toe-eigenen van die ruimte door de gebruikers, zonder daarmee tegelijkertijd anderen uit te sluiten van het gebruik van diezelfde ruimte, en daarmee betekenis krijgt als collectieve ruimte.

De speurtocht naar mogelijke architectonische articulaties van de geconstateerde verschuivingen in openbaarheid betekent een speurtocht naar typologische en programmatische inventies. Welke programmatische configuraties zijn zinvol om in een ensemble te verenigen? Zinvol in de zin dat daarmee een collectief gebruik van de ruimten tussen de verschillende onderdelen denkbaar is. En welke architectonische typologie en expressie horen daarbij? Zijn bestaande architectonische typen als passage of atrium nog bruikbaar, of is de metafoor van een parkeergarage of netwerk productiever? Hoe krijgt het spanningsveld tussen de identiteit van het openbare gebouw met zijn te onderscheiden programma's en de neutraliteit van de collectieve ruimten een architectonische vorm? En hoe is het openbare gebouw als zodanig te herkennen?

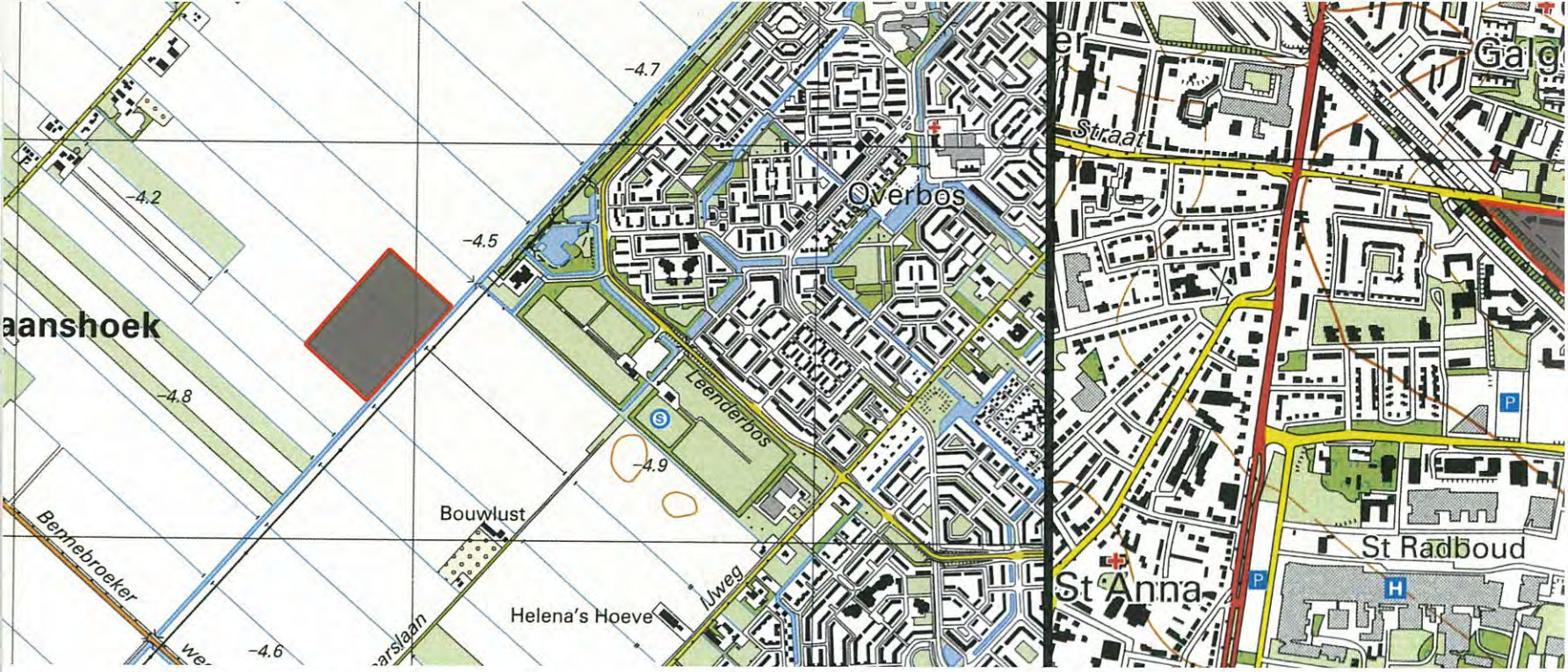

IJtochtpark, Hoofddorp

Heyendaal, Nijmegen

De locaties

Om de relatie tussen het openbare gebouw en zijn omgeving te exploreren, richt het ontwerponderzoek zich op drie locaties:

- De Vinex-locatie IJtochtpark, Hoofddorp
- De stationslocatie Heyendaal, Nijmegen
- De naoorlogse woonwijk Kop Sloterplas, Amsterdam

Elke locatie heeft zijn specifieke eigenschappen en kenmerken, maar is tegelijkertijd een voorbeeld van een type locatie met een problematiek die een meer algemene geldigheid voor de ruimtelijke inrichting van Nederland heeft. In de Vinex-locatie is er veelal een absoluut minimum aan voorzieningen en een maximum aan overeenkomstige leefstijlen. De problematiek van de dagelijks gebruikte openbare gebouwen komt het meest pregnant in deze nieuwe woonwijken aan de orde. Een slimme configuratie van voorzieningen kan wellicht een openbaar gebouw opleveren dat in staat is de wijk boven het niveau van de verzameling individuele woonhuizen te tillen, zowel in ruimtelijk als in sociaal opzicht. In de naoorlogse wijken gaat het vaak om het toevoegen van programma's, enerzijds om een dreigende achterstand te voorkomen en anderzijds om de differentiatie van het aanbod te vergroten. Dat geldt op sociaal terrein, op het gebied van de werk-

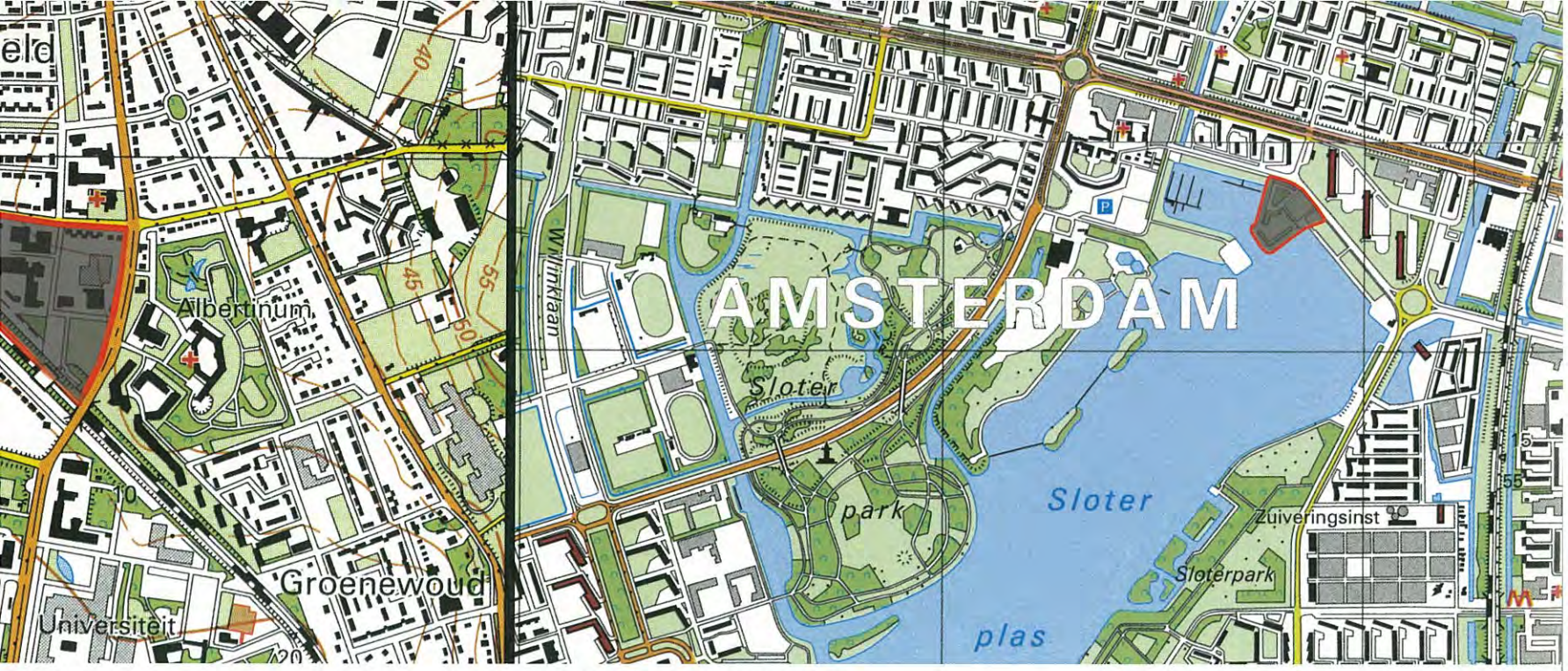

Kop Sloterplas, Amsterdam

gelegenheid en de woningbouw, en voor de voorzieningen. Het openbare gebouw kan hier zowel een rol spelen als katalysator van de vernieuwing, als een ruimte scheppen waar de verschillende leefstijlen en culturen elkaar treffen.

Op de stationslocatie ligt het spanningsveld tussen de stroom passanten en de makkelijke bereikbaarheid, tussen de mensen die tien minuten aanwezig zijn en de mensen die voor langere tijd de locatie gebruiken, tussen bewegen en verblijven. Het ligt voor de hand dat het openbare gebouw nabij een knooppunt van openbaar vervoer gemaksvoorzieningen voor de passant bevat, zoals bij elk station al te zien is. Maar juist de combinatie van programma's voor de korte verblijfsduur en programma's voor lange duur levert de ingrediënten voor een openbaar gebouw: confrontatie, interactie, kijken en bekeken worden. Het openbare gebouw kan in programmatisch opzicht optimaal profiteren van de goede bereikbaarheid aan de ene kant en van de grote mensenstromen aan de andere kant.

Olof Koekebakker

Een verzorgingshuis als openbaar gebouw

Interview met Bert Wiggers

De Loericker Stee, in de Houtense Vinex-locatie Castellum, is een bijzondere combinatie van een 'klassiek' verzorgingshuis en tal van andere functies, zoals een huisartsenkliniek, een kinderdagverblijf en een grand café. Het verzorgingshuis is, met andere woorden, een openbaar gebouw geworden. Toch is De Loericker Stee, die in april 2001 officieel is geopend, niet het resultaat van een weloverwogen en zorgvuldig ontwikkeld concept. Van tevoren stond maar één ding vast: dit verzorgingshuis zou zich niet meer van de omgeving mogen afzonderen.

Bert Wiggers is voorzitter van de raad van bestuur van de Algemene Stichting OuderenZorg, die naast De Loericker Stee een groot verzorgingshuis in Zeist exploiteert. "Ons startpunt was eenvoudig een woonzorgcomplex voor 84 mensen. Alleen wilden we geen geïsoleerd eiland, wat de meeste verzorgingshuizen zijn. 25 jaar geleden werden oude mensen nog in het bos gezet, omdat het daar zo rustgevend is. Maar iemand die al zoveel rust om zich heen heeft, moet je niet tussen ruisende bomen laten wonen. Deze mensen hebben juist behoefte aan een omgeving die stimuleert."

De gedachte dat het traditionele verzorgingshuis passé is vindt Wiggers onzin. "Het gaat over mensen van 85 jaar en ouder die in hun woonomgeving 24 uur per dag verzorging nodig hebben. De mantelzorg kan het niet meer aan en ook voor de thuiszorg wordt het te zwaar. Het is het oude, klassieke model dat al tientallen jaren bestaat, en dat nog tientallen jaren zal blijven bestaan. Want het werk komt altijd op hetzelfde neer; bedenk maar eens een originele manier om pillen uit te delen, of om iemand te helpen met steunkousen. In de intramurale zorg zijn de afgelopen jaren dertigduizend plaatsen gesloopt, met enorme wachtlijsten als gevolg. Nu hebben we er spijt van dat er zo veel capaciteit, infrastructuur en kennis is kapotgemaakt."

Halverwege de jaren negentig kreeg de Stichting OuderenZorg opdracht om te saneren. Toen de aantallen plaatsen in verzorgingshuizen in de provincie werden getoetst aan de destijds geldende normen, kwam voor de gemeente Zeist een overcapaciteit aan het licht. Wiggers moest een van de verzorgingshuizen sluiten. Het kwam dan ook goed uit dat hij in diezelfde periode bezig was met de mogelijkheid van nieuwbouw in de Vinex-locatie Houten-Castellum. Als het nieuwe gebouw snel genoeg kon worden gerealiseerd, zou een deel van de bewoners en het personeel uit Zeist daar naartoe kunnen verhuizen. "Toen ik de gemeente Houten naar de nota over de zorginfrastructuur in de nieuwe Vinex-locatie vroeg, bleek die slechts marginaal aanwezig.

De gemeente had uitgerekend hoeveel huisartsen en hoeveel tandartsen er moesten komen, maar er was geen coherent concept van de gewenste voorzieningen en hun samenhang. Houten kreeg van de ene op de andere dag een Vinex-locatie toegewezen, terwijl het ambtenarenapparaat was afgestemd op de bestaande bevolking. De ambtenaren werkten heel hard om het allemaal bij te benen, maar het bouwtempo lag gewoon te hoog."

Het werd Wiggers vlug duidelijk dat hij zelf het heft in handen moest nemen. "Ik vroeg me af of het weer zo'n truttig verzorgingshuis moest worden, of dat we voor toegevoegde waarde konden zorgen. Toen de gemeente ons vertelde dat de Stichting Welzijn Ouderen in Houten met een ruimteprobleem zat, hebben we dat direct in de bouw meegenomen. Hoe meer beweging in het gebouw, hoe beter. En ik haalde er meteen allerlei activiteiten mee binnen, zoals volksdansen en bingo, die we niet meer zelf hoeven te organiseren. Daarmee was de eerste stap gezet."

Nadat zich ook nog een apotheek had aangemeld, ging Wiggers met de gemeente in de slag voor een geschikte plek. "Ze boden een locatie aan bij een rotonde, midden in een kantorenpark. Ik heb daar vriendelijk voor bedankt; je zet geen mensen aan de snelweg zonder een winkel in de buurt. Alle leuke locaties leken te zijn vergeven, maar dankzij de creativiteit van de gemeente konden we vlak naast het toekomstige centrum toch 5000 m^2 kopen. Dat was veel grond, maar we dachten: als er één schaap over de dam is, volgen er meer. Dat bleek te kloppen. In drie, vier maanden tijd kwamen er zoveel partijen bij, dat we nog 2500 meter extra moesten kopen. Er waren nog geen huurcontracten of waterdichte afspraken, maar ik had er honderd procent vertrouwen in. Ik wist zeker dat we met zo'n A1-locatie bij het station nooit nat konden gaan."

De lijst van participanten werd snel langer en stond garant voor een nieuw gebouw vol activiteiten. Het verzorgingshuis, waar het allemaal

De Loericker Stee, Topos Architecten bv

om begonnen was, zou onderdeel worden van een levendige wereld. "Zelf vonden we dat er in ieder geval een kinderdagverblijf in hoorde. In de eerste plaats als voorziening voor ons eigen personeel, maar het staat open voor heel Houten. De bewoners van het verzorgingshuis treden er nu op als voorleesoma en -opa."

"Het Sint Antonius Ziekenhuis in Nieuwegein kwam met een transmuraal centrum. Er zit een huisartsenkliniek bij, voor patiënten die uit het ziekenhuis zijn ontslagen, maar zo veel verzorging nodig hebben dat ze nog niet naar huis kunnen. Vanuit dit transmuraal centrum wordt nu ook de huisartsenvoorziening in Houten georganiseerd. Ook de thuishulporganisatie, die op verspreide locaties zat, meldde zich. Zo hadden we meteen de indicatiestelling, de verpleging en verzorging en het maatschappelijk werk in huis. Daar kwam ook nog het consultatiebureau bij, zodat er op inentingsdagen soms tweehonderd baby's in het gebouw zijn. Zelf hebben we contact gezocht met een instelling voor verstandelijk gehandicapten, voor mensen die het aankunnen om zelfstandig te wonen. Toen we ten slotte moesten kiezen tussen een conversatiezaal of een café, wisten we binnen twee minuten dat het een café moest worden. In de zomer, als vaders en moeders met hun kinderen gaan wandelen, komen daar 's middags honderd bezoekers; bij mooi weer zit het terras bomvol."

Paradoxaal genoeg kwam Wiggers juist door het ontbreken van een weloverwogen plan voor de zorginfrastructuur in Houten-Castellum in een strategische positie terecht. "We zeiden: dan doen we het zelf. Omdat we eigenaar waren, konden wij bepalen wat wel en niet in het gebouw zou komen. Wel hadden we, om een vermenging van geldstromen te voorkomen, de zorg en het onroerend goed in aparte stichtingen ondergebracht. Als iemand wilde meedoen, praatte die met mij als bouwer, niet als zorgverlener. Onze zorgstichting huurt ook van onze bouwstichting."

Ten koste van alles wilde Wiggers 'domeinkwesties', zoals hij ze

Kinderdagverblijf

noemt, voorkomen. "Heel wat vernieuwingsprojecten in de zorg stranden op de vraag wie de baas is. Die vraag was in dit geval volstrekt overbodig, want de baas was ik. En ik praatte alleen met directeuren die een mandaat hadden. In de fase van de besluitvorming spraken we dus niet met mensen van het middenkader; niet dat zij onbelangrijk zijn, maar zij kwamen later aan bod."

"Inhoudelijk hadden we heel weinig op papier gezet. Dat was geen zwaktebod, maar een sterktebod. De zorg is altijd goed geweest in het schrijven van ordners vol uitgangspunten, programma's en filosofieën. Die plamuren de zaak helemaal dicht. Hoe meer materiaal je partners aanleveren, hoe belangrijker ze zichzelf gaan vinden. Ze hebben erover 'nagedacht' – dat is het ergste wat je kan overkomen. Op die manier is in Leidsche Rijn de infrastructuur voor de zorg veel te laat op gang gekomen. Allerlei commissies en subcommissies vochten elkaar daar de tent uit. Het ego van de directeuren is dan belangrijker dan creatief samen denken over hoe je iets behoorlijks van de grond krijgt."

Ook in de relatie met de architect stond de helderheid van de processen voorop. "Ronald de Rooy van Topos Architecten heeft eerst de logistiek van het gebouw bepaald. Daarmee lagen de hoofdfuncties vast. Dat was een voorwaarde, want als de logistiek niet klopt, loop je elkaar voortdurend voor de voeten. We wisten welke delen van het gebouw we moesten kunnen afsluiten en waar we er met voedingswagens doorheen moesten kunnen. En wanneer iemand is overleden, wil je het stoffelijk overschot op een discrete manier naar buiten kunnen brengen. Bij zulke vragen was de architect een geweldige meedenker, en geen drammer over wat architectonisch wel en niet verantwoord is. Pas als een probleem was opgelost, bedacht hij er iets moois omheen."

"De architect inventariseerde bij alle participanten wat ze nodig hadden. Ik heb me daar niet mee bemoeid. De indeling van een kinderdagverblijf interesseert me niet; ik weet niets van voorschriften over

Entree

afgeronde hoekjes en weggewerkte scharnieren. En toen de thuiszorg een ruimte in de vorm van een ei wilde, zei ik: je gaat je gang maar. Natuurlijk hield ik me wel bezig met de appartementen van mijn eigen bewoners; je moet er bijvoorbeeld op toezien dat de ziekenhuisbedden door de deuren konden. Maar in zo'n situatie ben ik gewoon een van de negen huurders, ook al huur ik van mezelf."

Wiggers noemt zichzelf een 'zorgboer', geen 'bouwboer'. Daarom riep hij de hulp in van Altus, een bedrijf dat opdrachtgevers bijstaat in de ontwikkeling van nieuwbouw. "Toen de architect eruit was en het beschikbare bedrag (ruim elf miljoen euro) vaststond, ben ik met een dikke ordner met het bestek naar Altus gegaan. Ik heb hun gevraagd het gebouw met dat geld *turnkey* te realiseren. Vanaf dat moment hadden zij het bouwmanagement en heb ik me nergens meer mee bemoeid. Gedurende de hele bouw ben ik misschien twee keer op de bouwplaats geweest."

Binnenplaats

De voordelen van een complex met zoveel verschillende functies zijn tweeledig: het openbare leven wordt het gebouw binnengehaald en er zijn flinke besparingen mogelijk door gezamenlijk voorzieningen te delen. "Toen iedereen zijn verlanglijstje mocht meenemen, kwamen we uit op zestien vergaderkamers. Daarvan is er uiteindelijk één overgebleven. Dat leverde een enorme ruimtewinst op, waarmee we allerlei andere leuke dingen konden doen. En voor een verzorgingshuis met 84 plaatsen kan ik me nauwelijks een receptie veroorloven. Nu is de receptie 24 uur per dag bemand en werkt 's nachts ook voor de huisartsen. Het personeel voor de huisartsenkliniek en de verstandelijk gehandicapten wordt weer ingehuurd bij mijn zorgstichting. Door dat soort voordelen heeft De Loericker Stee een enorme aanzuigende werking. Anova, een zorgverzekeraar uit Amersfoort, heeft er een balie en vorige week kreeg ik nog een brief van een kinderfysiotherapeut die belangstelling heeft. Als ik er nog 2000 m^2 bij had kunnen kopen, had ik dat meteen gedaan."

Ook de openheid van het gebouw is een succes. "Het is een volstrekt openbaar gebouw geworden, de mensen lopen in en uit. Alleen enkele kantoorfuncties zijn afgesloten, voor de rest is alles open. De bewoners hebben elk een eigen voordeur, met een eigen bel."

Dat laatste wordt niet door iedereen op prijs gesteld. "De bewoners die we uit Zeist hebben meegenomen, waren gewend dat de deuren altijd open stonden, zodat ze lekker konden kletsen op de gang. Die gemoedelijkheid missen ze hier, de voordeur gaat dicht en op slot. Voor deze mensen is het isolement toegenomen, dat is de keerzijde. Degenen die hier nieuw zijn komen wonen, passen zich makkelijker aan. In ieder geval zou ik voor de mensen in het verzorgingshuis de volgende keer voor een kleinschaliger structuur kiezen. Bijvoorbeeld clusters van zes wooneenheden met een centrale kamer."

"Je moet ook nooit twee keer hetzelfde spelletje willen spelen. Ik heb het verhaal over dit gebouw nu een keer of vijftig verteld en elke keer zeg ik: vergeet het concept, dat is morgen achterhaald. Het gaat om de mentaliteit erachter die het mogelijk maakt zoiets in dit overgereguleerde land voor elkaar te krijgen. Dan blijk je met al die wetten en regels nog een heel eind te kunnen komen."

"Af en toe komt er een college van B&W langs dat in de loop van mijn verhaal steeds sipper gaat kijken. Zoiets is bij ons onmogelijk, zeggen ze, want iedereen wil er iets over te zeggen hebben. Hou er dan maar mee op, dan lukt het nooit. Iemand moet zeggen: ik bouw die tent, ik ben er verantwoordelijk voor. Mijn taak was eigenlijk simpel: ik stond geen Babylonische spraakverwarring toe en ik moest uitstralen dat er niet kon worden gerotzooid. Ik snap zelf niet wat daar nu zo uniek aan is."

Grand café

IJtochtpark, Hoofddorp

De Vinex-locatie IJtochtpark ligt in de wijk Floriande te Hoofddorp. Aan de ene kant van het drie kilometer lange park liggen de woonwijk Leenderbos uit de jaren tachtig en de toekomstige IJwijk. Aan de andere kant worden de komende jaren twaalf zogenaamde wooneilanden gerealiseerd. Het park vormt de schakel tussen de woongebieden aan weerszijden en zal voorzieningen voor die woonwijken in zich opnemen. In de lengterichting verbindt het park twee belangrijke groenvoorzieningen, het Haarlemmermeerse Bos en het Park van de eenentwintigste eeuw, met elkaar. Mecanoo architecten uit Delft heeft voor het IJtochtpark een voorlopig stedenbouwkundig plan ontworpen. Hierin zijn de hoofdlijnen van de ruimtelijke inrichting en de plaats van de voorzieningen vastgelegd. Het uitgangspunt is het benadrukken van de lengte en de opdeling van het park in verschillende 'kamers' met een eigen karakter.
Ten opzichte van de andere twee locaties is het IJtochtpark voor het ontwerponderzoek de meest uitgesproken locatie. Het ontwerponderzoek concentreert zich op het snijpunt van het IJtochtpark met een fietsroute tussen de twee woonwijken ter weerszijde. Hier ligt kamer C, de Schoolkamer.

Het programma voor deze locatie omvat:
- een basisschool met 20 klassen, 2862 m^2 b.v.o. met schoolplein
- een basisschool met 10 klassen, 1494 m^2 b.v.o. met schoolplein
- een buitenschoolse opvang, 600 m^2 b.v.o.
- 2 peuterspeelzalen, elk 200 m^2 b.v.o.
- een sportzaal, 1320 m^2 b.v.o.
- 20 woningen, 1782 m^2 b.v.o.
- 2 verharde sportvelden, elk 400 m^2
- 90 parkeerplaatsen

Het park, de scholen en de sportvoorzieningen hebben als inzet de omliggende woonwijken letterlijk en figuurlijk met elkaar in verband te brengen. Tegenover het scholenveld ligt het manifestatieveld, dat de openbare betekenis van dit gebied onderstreept. Het is de opgave om de juiste architectonische vorm voor die openbare betekenis te vinden.

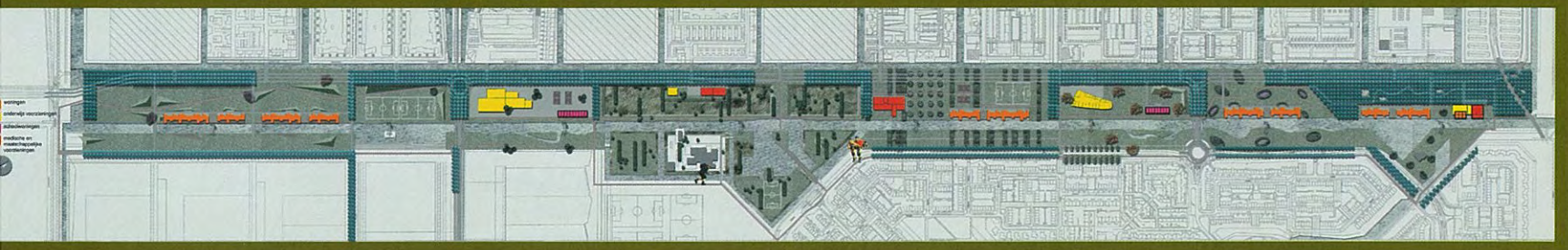
woningen
onderwijs voorzieningen
winkelvoorzieningen
medische en maatschappelijke voorzieningen

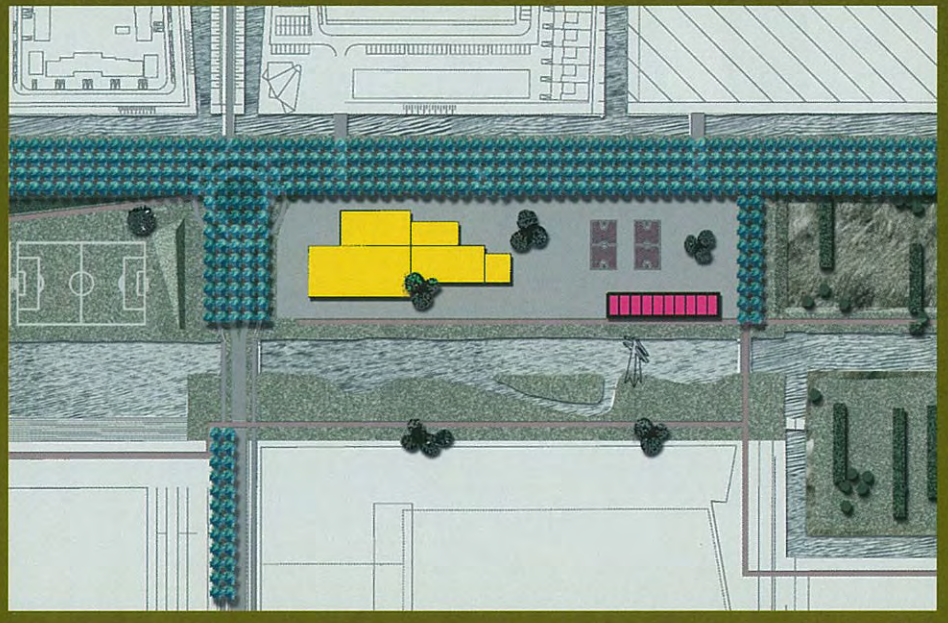

Janson Adriaanssen Architecten

Credo

Het openbaar gebouw moet voor verschillende doelgroepen een verblijfplaats en ontmoetingsplek zijn. Routing is hierbij belangrijk, evenals een gespreid programma dat idealiter leidt tot een 24-uurs bezetting. Het gebouw moet werken als een icoon. De school is herkenbaar aan het plein, de entrees, de grote ramen van de lokalen en de multifunctionele fietsoverkappingen. De woningen en de kinderopvang hebben een meer beschermd karakter. Het sportcomplex markeert door de maat en de plaatsing het schoolveld in de parkstrip. De overgangen in gradatie van openbaarheid zijn een vanzelfsprekend onderdeel van het stedelijke weefsel en de infrastructuur.

Concept

Compact bouwen is hier uit oogpunt van efficiënt ruimtegebruik niet noodzakelijk. Bovendien vragen de functies scholing en opvang van kinderen in verschillende levensfasen om gebouwen met een eigen identiteit en schaal. Vandaar een ensemble van losse elementen, waarin twee hoofdgroepen zijn te onderscheiden. Enerzijds de scholen met de sportaccommodatie, anderzijds de schoolwoningen met de kinderopvang, die door eenvoudige ingrepen ook tot één complex kunnen worden samengevoegd. Zo ontstaat een veld met gedifferentieerde ruimten, met avontuur en veiligheid op verschillende momenten van de dag. Feitelijk is de Schoolkamer opgevat als één gebouw met overdekte en niet-overdekte functies. Activiteiten zijn ruimtelijk en programmatisch verweven, maar bevinden zich niet noodzakelijkerwijs onder één dak.

De studie

Een carré van schoolwoningen met daarin een semi-openbare ruimte. In het binnengebied bevinden zich de speelzalen en de buitenschoolse opvang. Deze functies hebben een beschermd karakter met eigen buitenruimten.

Het scholenensemble vormt een rug naar de bomenlaan. De scholen liggen in elkaars verlengde en buigen zich naar de IJtocht. Hierdoor is hun buitenruimte geheel georiënteerd op het zuiden en onderdeel van de parkstrip aan het water. Aan de straatzijde worden twee lokalen gestapeld. Aan de pleinzijde wordt het schoolgebouw gevormd door één laag lokalen met een arcade. Een getrapt dak overkraagt een lichte hal. Om twee afzonderlijke gebouwen te maken is er, door de scholen uit elkaar te schuiven, vanaf de parkeerzone een doorgang gemaakt. De aula is daar verdraaid om de pleiningang te markeren.

Haaks op de schoolgebouwen staat het sportcomplex op ranke kolommen. Het vormt een arcade naar de IJtocht en op maaiveldniveau bevindt zich hier een overdekt basketbalveld. Het sportgebouw werkt als oriëntatiepunt en verbindt het hele veld met de hoofdroute.

Het vrijstaande 'kanocafé' ligt aan de IJtocht en werkt ruimtelijk als een scharnier in het veld. De IJtocht is hier verbreed, zodat er een goede uit- en instapplek voor de kano's ontstaat. Het sportlint en fietspad lopen hier plaatselijk over een houten steiger.

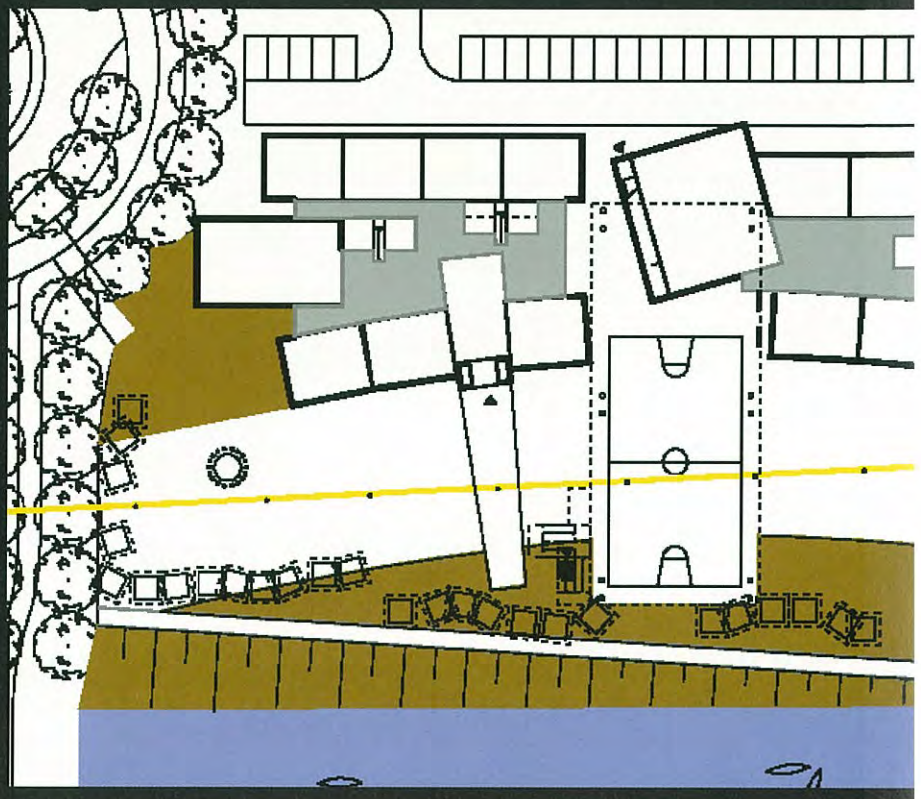

Begane grond

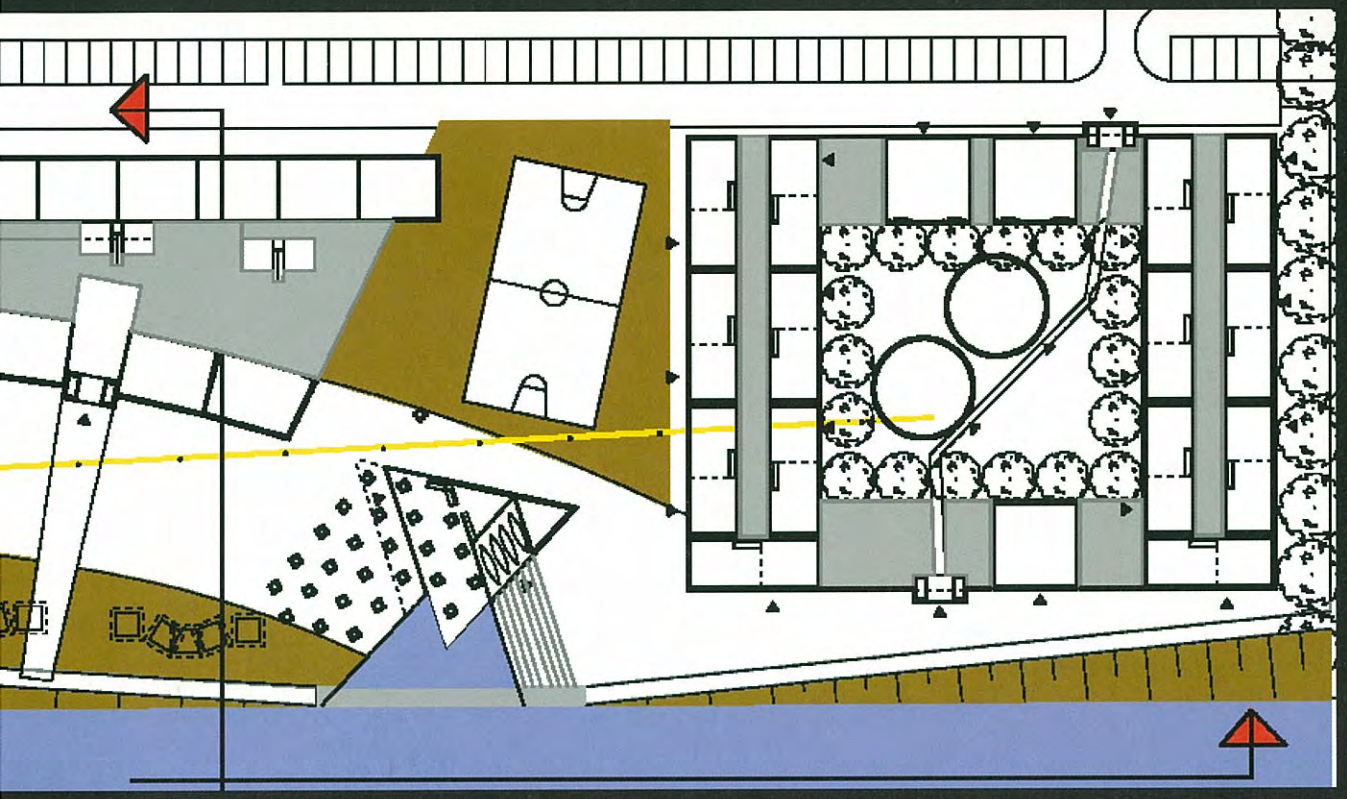

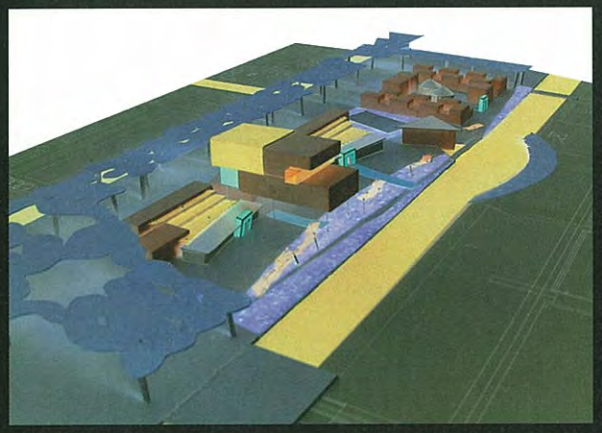

LUX Architecten AvB
i.s.m. Changing Values

Spelstation
Learn+Play

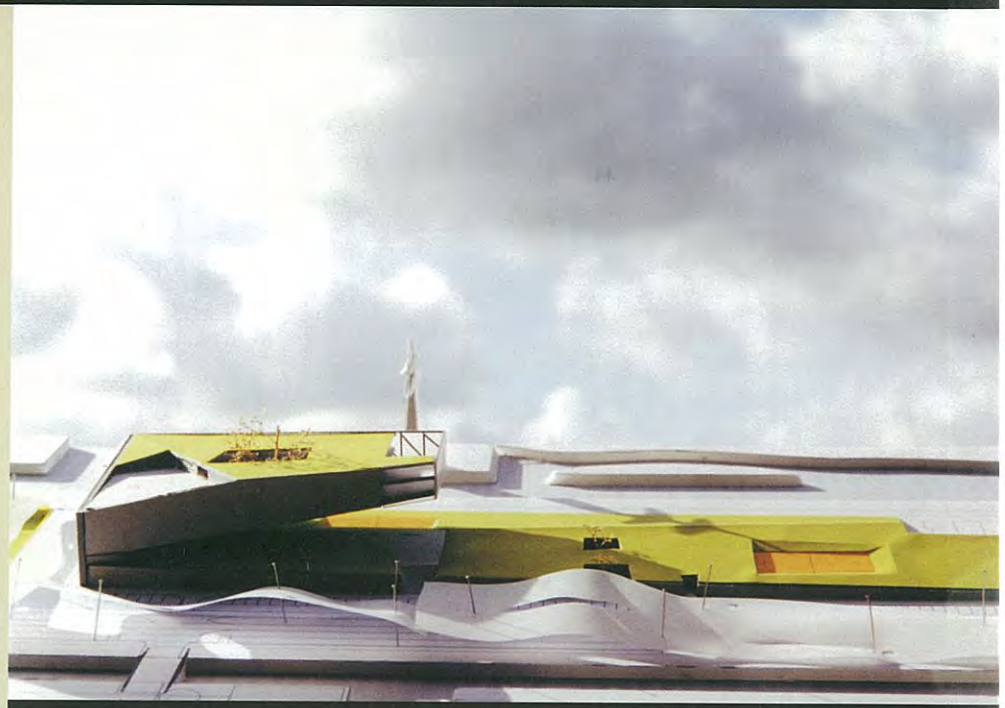

Spel van verwachtingen

Het spelstation creëert een herkenbaar domein met sociale en beschermende functies. In de uitbreidingswijk bestaat vooral behoefte aan arrangementen van basale, bestaande functies; aansluitend bij de private belevingswereld, van leren, gezondheid en spelen, dichtbij de woonfunctie; aangeboden in nieuwe, steeds veranderende arrangementen die vragen om nieuwe symbolen, nieuwe archetypen. De architect draagt daaraan bij als facilitator en als *marketeer* van het openbare door te spelen met de verwachtingen van gebruikers.

Knooppunt

De lagere school is een uniek knooppunt van persoonlijke netwerken. 'Kindnetwerken' zijn blijvende bindende krachten in de buurt. De kwaliteit van de openbare ruimte van het spelstation profiteert hiervan. Ook na schooltijd vormt de openbare toegang van het spelstation een poort voor de beschutte openbare route door het spelstation. Bezoekers lopen langs de schoolingangen in een spiraal omhoog naar de voorzieningen op het dak. Het hellende terrein is deels onderbouwd en beschut. Het leidt naar een sport- en spelarena met een grote luifel, op een verzonken voet die een sporthal, buitenschoolse opvang en een peuterspeelzaal herbergen.

Leren, sport en spelen

De bindende kracht van de school neemt toe, zoals blijkt uit de populariteit van schoolconcepten gericht op het actief betrekken van ouders, die steeds meer onmisbaar worden voor het functioneren van het basisonderwijs. Scholen zoeken daarom naar een onderscheidende, eigen identiteit met een herkenbare vormgeving (icoon) en een loyaliteit die ontstaat door het weven van functies: leren sporten, lerend sporten, leren spelen. Kijken en bekeken worden, sport en spelen krijgen nieuwe dimensies. Een trim- en skeelerparcours kruisen de speelvelden. De sporthal is te bekijken vanaf het plein onder de luifel. Het overkapte kunstgras sportveld en het verhoogde speelveld bieden kinderen zichtbare, beschutte en veilige speelplekken. 'Leren sporten' betekent het faciliteren van sport- en kleedvoorzieningen, preventie en sportfysiotherapie. Dit maakt het tot pleisterplaats voor individuele sporters. In het auditorium dat tevens gebruikt kan worden als theaterzaal heeft spelen nog een andere betekenis.

Alledaagse belevenissen

De Schoolkamer in het IJtochtpark herbergt vele alledaagse belevenissen. Je ziet er spelende kinderen en lerende volwassenen rond een modern clubgebouw. Pleisterplaats en onderdeel van de transitie tussen werk, school en huis. Maar ook wonen, met uitzicht op sport en spel. Het arrangement vormt de weerslag van de behoefte van de starterswijk die verandert als de wijk ouder wordt. De architectonische betekenis verwijst daarom niet naar bestaande schooltypologieën. Resultaat is een volume bestaande uit massa en beschutte leegte. De massa kan diverse programma's aan. De leegte kan ongeacht het programma zijn identiteit behouden.

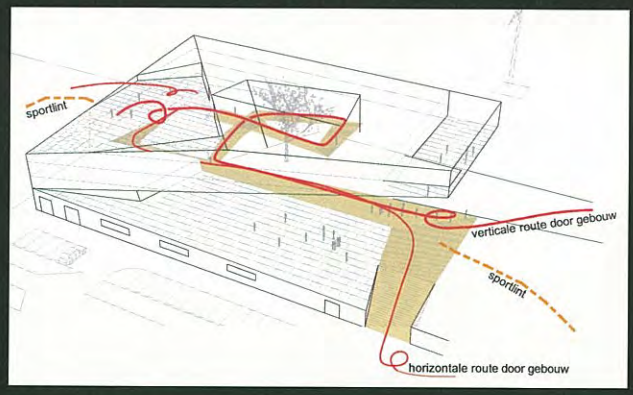

Ontmoeting

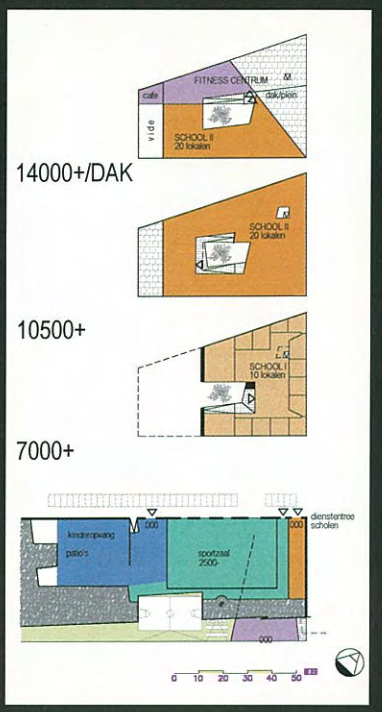

Maaiveld

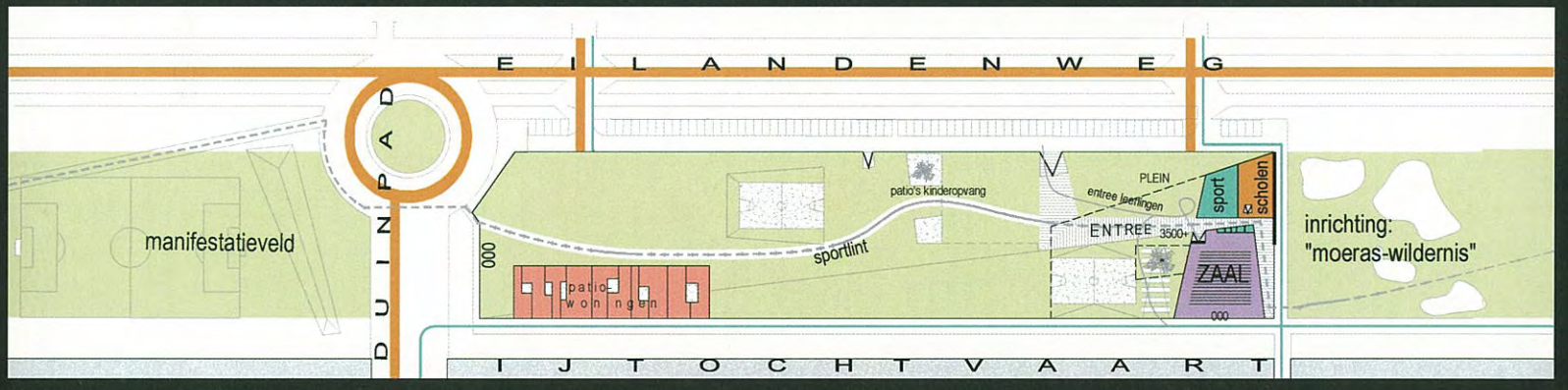

Entree niveau 3500+

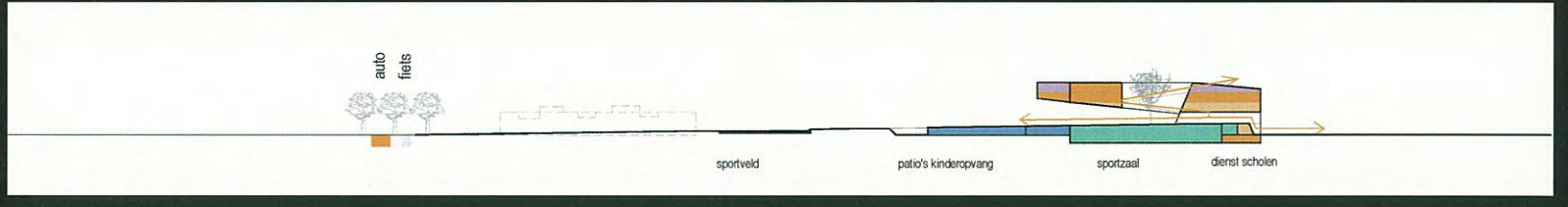

Langsdoorsnede

De ruimte ertussen

Programma

De plek van deze studie is een onderdeel van een drie kilometer langgerekt openbaar park, verdeeld in een serie velden. De groene parkruimte is zowel ruimtelijk als functioneel een collectieve voorziening. Het gegeven bouwprogramma is als uitgangspunt gehanteerd. Ophogen van het bouwprogramma heeft als risico dat andere velden programmatisch leeg worden gezogen of dat het maaiveld zo vol raakt dat de beleving van de continuïteit van het openbare park in gevaar komt.

Routes

De situering op veld C biedt aanleiding om routes en bewegingen te organiseren. De routes in het park en naar en door het gebouw zijn in het gebouw bij elkaar gebracht om een maximaal effect in openbaarheid te bereiken.

Concept

De basis voor het bouwprogramma is letterlijk een rechthoekig plateau van circa één meter hoog. De lengterichting van dit plateau is gelijk aan de lengterichting van het park. Hierbuiten mag niet gebouwd worden. De omvang van het basement is ongeveer eenderde van het veld van twee hectare. De plek ligt tegen de waterrand aan zodat het plateau een interessante positie heeft en er optimale ruimte voor een groene parkinrichting overblijft. Door trappen of hellingbanen kan het plateau op een beperkt aantal punten worden betreden. Deze elementen zijn als het ware ingesneden zodat de vorm van het plateau zijn zuiverheid behoudt. Een gemeenschappelijk element is het dak boven het plateau. Het dak rust op een neutraal raster van kolommen. De footprint van de gebouwen is maximaal veertig procent van de oppervlakte van het plateau. De buitenruimte onder het dak is een gemeenschappelijke plek vanwaar alle programma's ontsloten worden, en is tevens een knooppunt in de routestructuur van de parkstrip. Het bijeenbrengen van alle gebouwde functies op een beperkte plek en het optillen van de functies boven het maaiveld op een gemeenschappelijke plint en onder een dak maken de plaats in het park bijzonder. De architectonische eenheid en de icoonwaarde zorgen voor een gevoel van collectiviteit. Die collectiviteit wordt het sterkst ervaren buiten de gebouwen onder het dak. Door de compositie van de gebouwen op het basement ontstaat een onderscheid in ruimten met het accent op beweging en in ruimten met het accent op verblijf. Naast de differentiatie in ruimtetypen en de organisatie van de beweging, is een royale maatvoering van de ruimte zowel in de hoogte als in het platte vlak van cruciaal belang als ruimtelijke voorwaarde voor het ontstaan van een openbaar karakter.

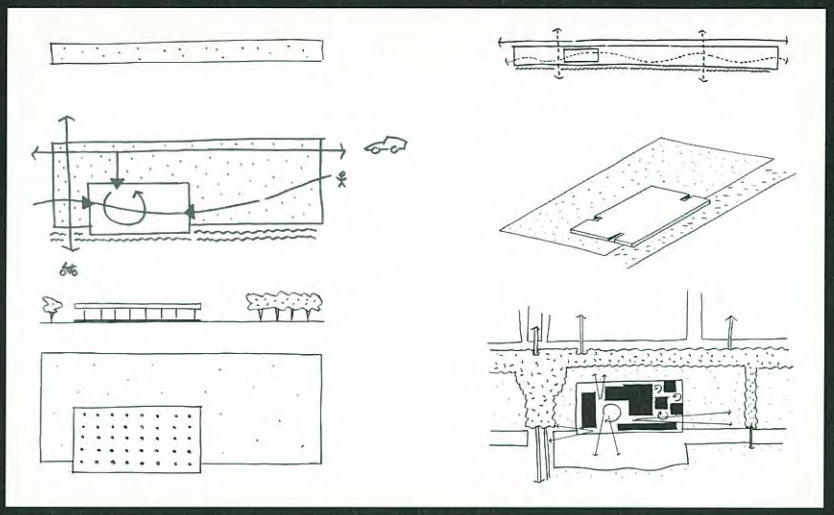

Concept

Uitwerking

De twee hoofdelementen, het plateau en het dak, bevatten beiden onderdelen van het bouwprogramma. Hierdoor is het mogelijk de ruimteclaim van gebouwen op het niveau van het plateau beperkt te houden. Half verdiept zijn een parkeergarage, een fietsenstalling, bergingen, een sportzaal met kleedlokalen et cetera ondergebracht. Het dak, met de hoogte van één bouwlaag, bevat een deel van het woonprogramma. Daarnaast zijn alle technische voorzieningen in het dak geplaatst. Aan de lange parkzijde ligt de hoofdtoegang tot het 'gebouw'. Dit is de meest centrale plek met uitzicht over het park, het water en de ruimten en gebouwen onder het dak. Een deel van de woningen staat aan de lange waterrand van het plateau. Tussen de gevel en de rand van het plateau hebben de woningen een eigen buitenruimte. Het dak van de verdiepte sporthal is geschikt gemaakt voor sport en spel. De trappen naar dit tussenniveau vormen een tribune georiënteerd op de centrale ruimte op het plateau. De scholen staan eveneens aan deze centrale plek op het plateau. Enige kleinere gebouwen voor bijvoorbeeld kinderopvang staan apart, zodat de bijbehorende buitenruimte een specifiek karakter kan krijgen.

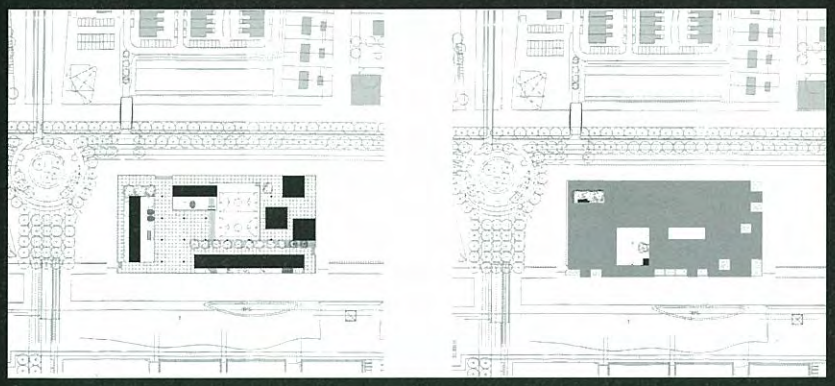

Plattegrond

Dak

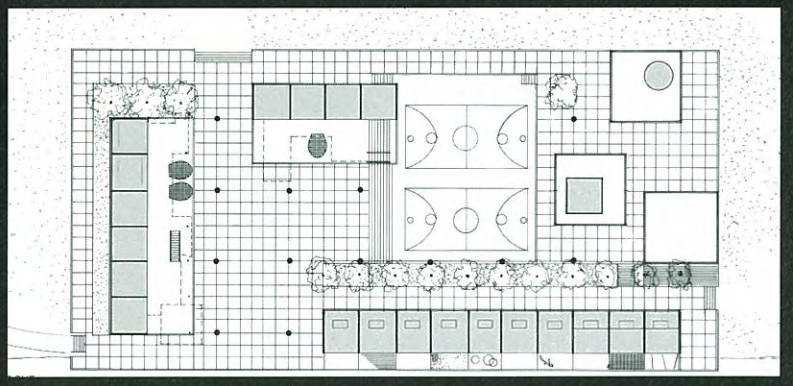

Plateau niveau 1+

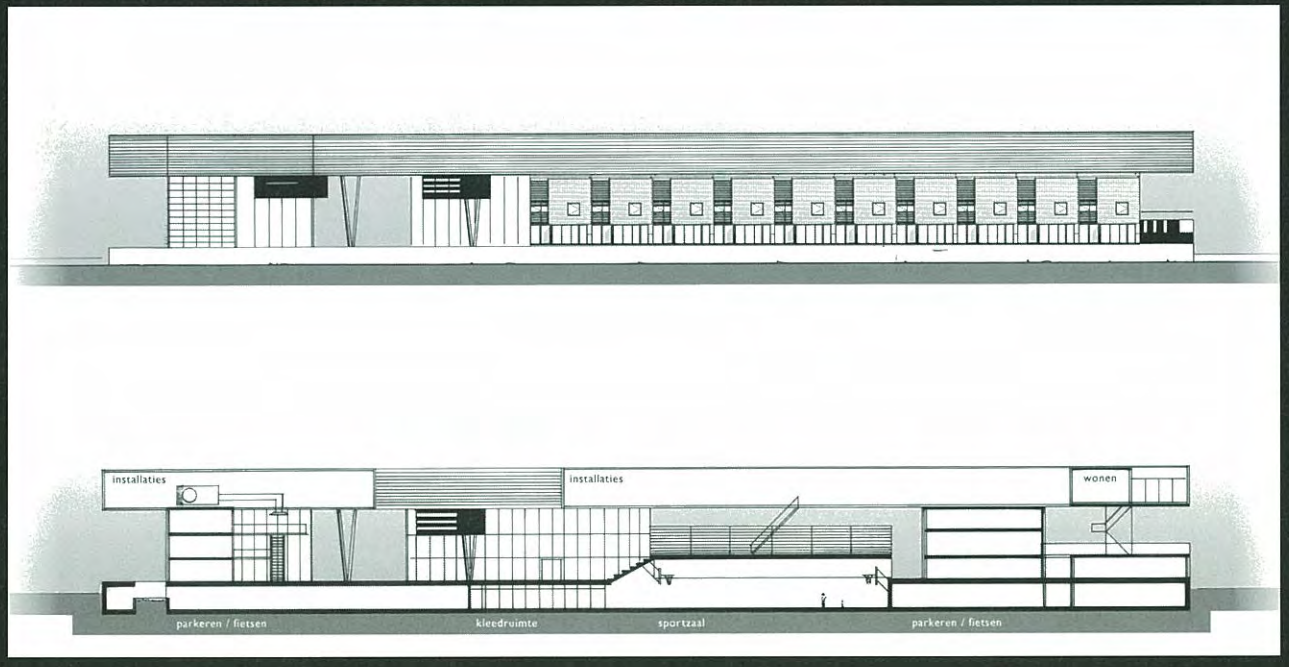

Aanzicht

Doorsnede

Teeuwisse & Willems architecten en adviseurs

Credo

Christopher Alexander legt in zijn boek *The city isn't a tree* uit dat het systeem van relaties en verbindingen in een stad rijker is dan de boomstructuur. Bij de boomstructuur ligt de ontmoetingsplek, het multifunctionele openbare gebouw, centraal. De routing er naartoe is hierdoor eenduidig en de ontmoetingen zijn geconcentreerd en vooral georganiseerd. Alexander stelt hier de roosterstructuur tegenover. Door een verspreide ligging van verschillende functies in de stad en de bijbehorende routes, ontstaat ook op de kruispunten van die routes een scala aan plekken die plaats bieden aan spontane ontmoetingen, kenmerkend voor een goede stad.

Locatie

Er bestaat twijfel of de kwaliteit van de locatie, een langgerekte parkachtige strook, zodanig is dat er sprake is van een openbaar en landschappelijk collectief gebruikt domein. Is het park een stedenbouwkundig restgebied of is er ook een verscheidenheid aan routing en attractiepunten die aanleiding geeft tot collectief gebruik? Als het antwoord op deze vraag negatief is, laat dan het park het park. Geef de joggers, de wandelaars, de picknickers en de skaters de ruimte en plaats de scholen en de peuterspeelzaal bij de woningen, op de koppen van de eilanden.

Maar als het lukt een boeiend langgerekt park te realiseren met grote verscheidenheid, gevarieerde routing en attractiepunten, zodat een publiek domein ontstaat, dan is dit de uitgelezen plek voor een openbaar gebouw. Twee verschillende ontwerpen die met elkaar een dialoog aangaan zijn ontwikkeld.

Ontwikkeling 1

Door de route op niveau door de stedelijke kamer te laten gaan ontstaat op de begane grond ruimte voor besloten buitengebieden, te gebruiken als beschut speelterrein voor de peuterspeelzaal en de onderbouwgroepen. Hier liggen openbaar en privé dicht naast elkaar in een verticale ordening. Dit in tegenstelling tot de horizontale zonering van openbaar naar privé binnen het gebouw, waar de overgangen geleidelijker zijn.

Ontwikkeling 2

Analoog aan de theorie van Alexander wordt nu gekozen voor situering van het gebouw boven en rond de verschillende verkeersstromen langs en door het park. Door het optillen van de meer private bouwdelen wordt de continuïteit van de openbare ruimte op de begane grond gewaarborgd. De sporthal wordt opgenomen in het park waarbij een brede luie trap de tribune gaat vormen naar het manifestatieveld.

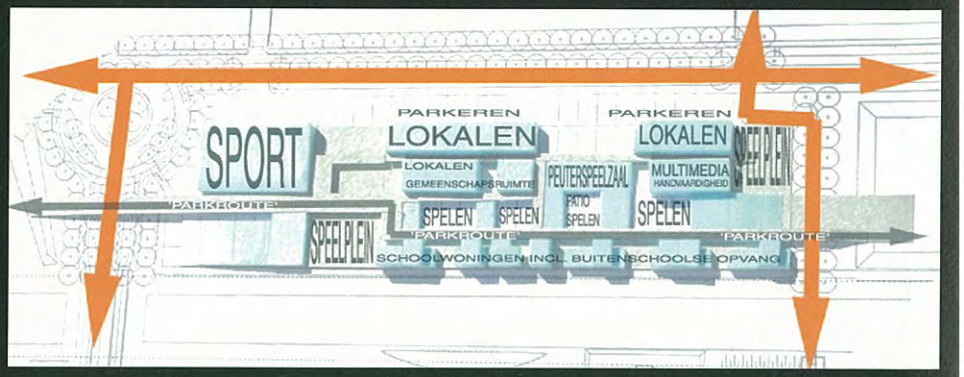

Model situatie

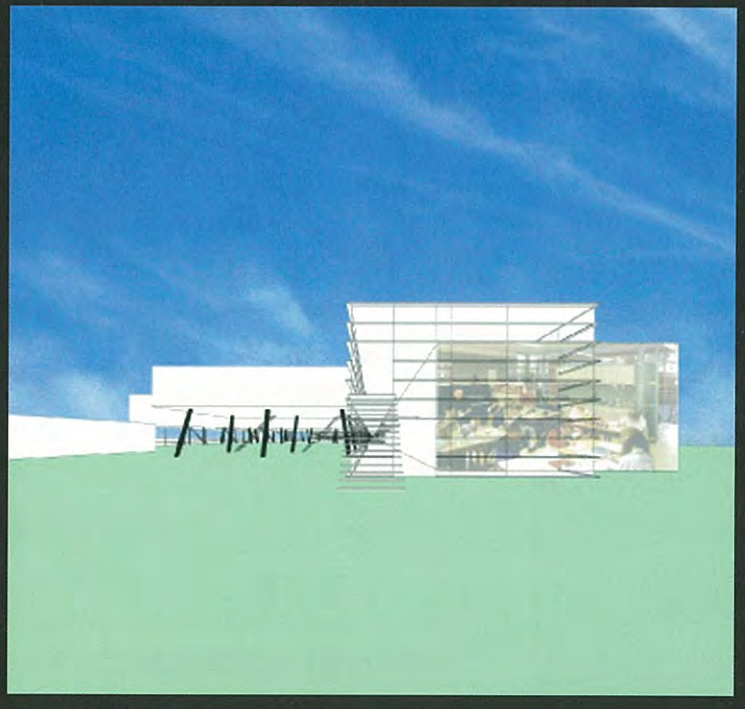

Parkroute

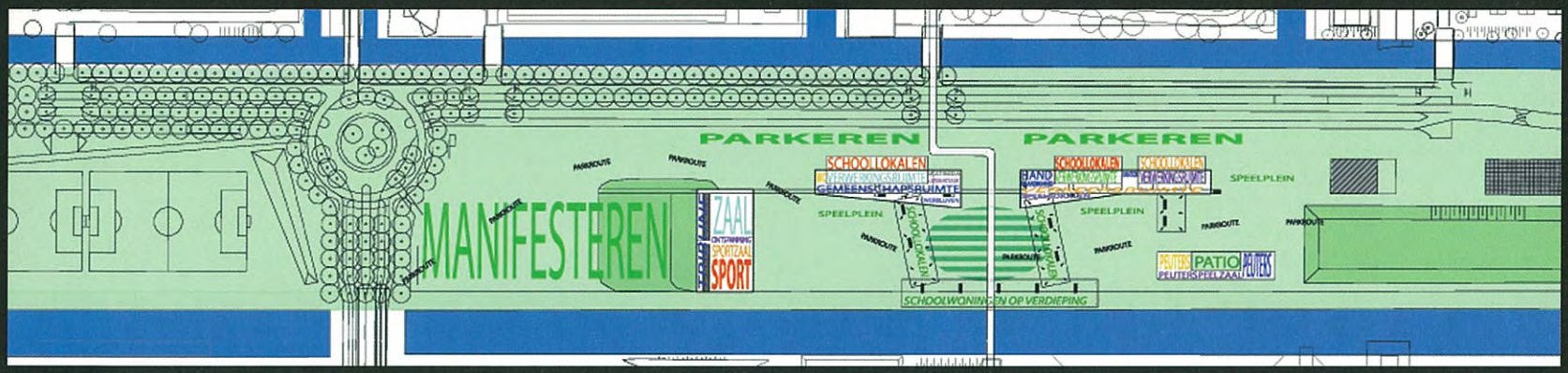

Plattegrond functieverdeling

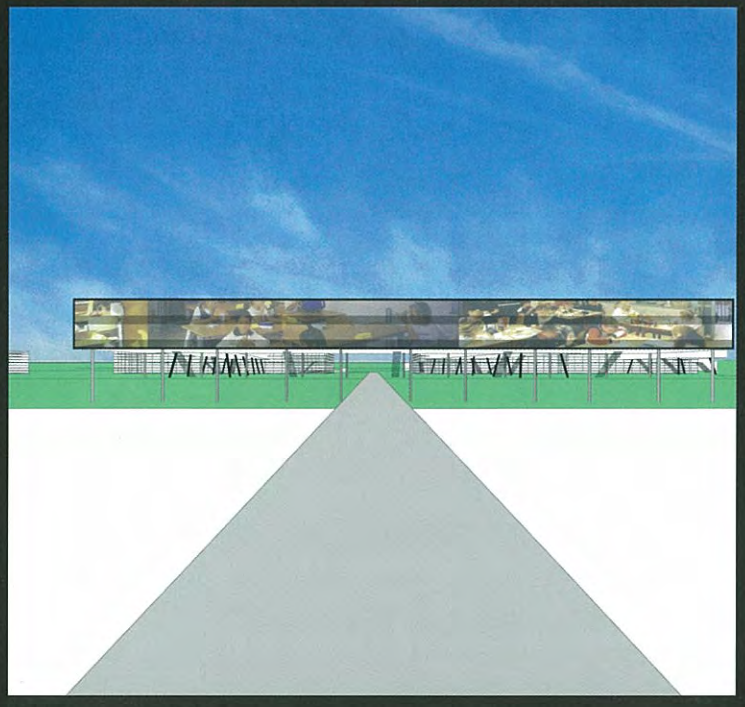

Schoolwoningen

Gang school

Topos Architecten bv

Visie

De locatie voor een openbaar gebouw voor kamer C van het IJtochtpark in Hoofddorp mist een stedelijke context. Het stedelijke is voor deze locatie dan ook geïnterpreteerd als een plek waar meerdere functies dicht bij elkaar zijn gelegen, in dit geval op de parkstrook en de omliggende woonwijken.

Bij het ontwerp is er van uitgegaan dat de locatie onderdeel uitmaakt van een parkstrip met een interessant en aantrekkelijk aanbod van functies. Aangezien het multifunctionele scholencomplex hiervan een vanzelfsprekend onderdeel vormt, is het toevoegen van complementaire functies niet aan de orde.

De verbindingen die tussen de omliggende gebieden worden gemaakt bestaan uit niet-bebouwde delen in het ontwerp: de zichtlijnen en de verbindingsroutes naar en van de omliggende gebieden. Juist deze onderdelen zijn openbaar.

Concept

De ruimte tussen de programmaonderdelen is zoveel mogelijk geoptimaliseerd. De optimalisering vindt plaats door de circulatieruimte uit het programma van eisen toe te voegen aan het openbare gebied. Vervolgens zijn de omstandigheden voor het gebruik van de circulatieruimte optimaal gebruikt door deze ofwel als binnenruimte te gebruiken, ofwel als volledig openbare buitenruimte. Op deze manier wordt bij het gebruik als binnenruimte de openbare ruimte ingezet als gemeenschappelijke verblijfsruimte tussen de verschillende programmaonderdelen (multifunctioneel scholencomplex). Bij het gebruik als buitenruimte vormt het openbare gebied de circulatieruimte tussen zowel de verschillende programmaonderdelen als tussen functies in de omliggende omgeving.

Naast de routes door het gebied die functioneren als circulatieruimte vormen de zichtgebieden over de locatie en vanuit de verblijfsruimten binnen het complex een belangrijk uitgangspunt voor de vormgeving. Het parkachtige karakter wordt in het ontwerp versterkt door de transparantie van het gebouw en het binnendringen van het park in het gebouw. Het gebouwde programma krijgt zijn vorm tussen enerzijds de routes en anderzijds de zichtgebieden.

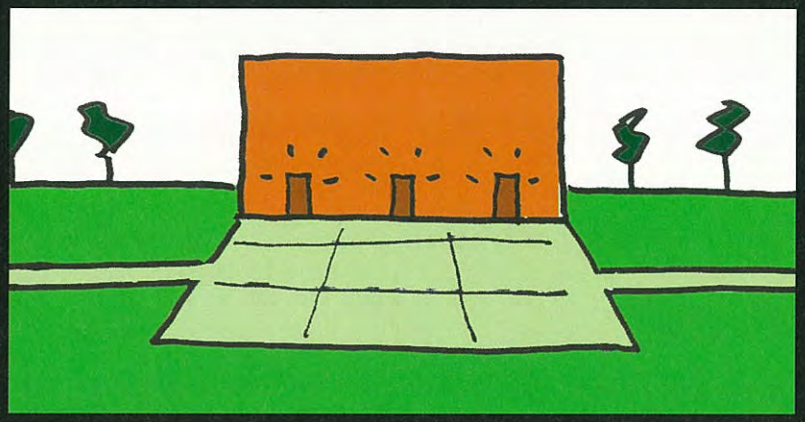

Het plein als openbare ruimte en onderdeel van routes met het gebouw als verzameling van functies

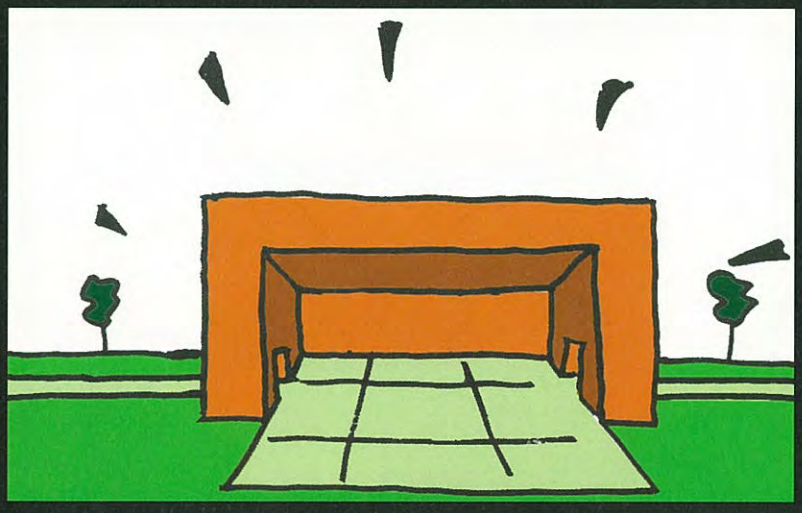

Het gebouw met geïntegreerde ruimte als verzameling van functies en routes

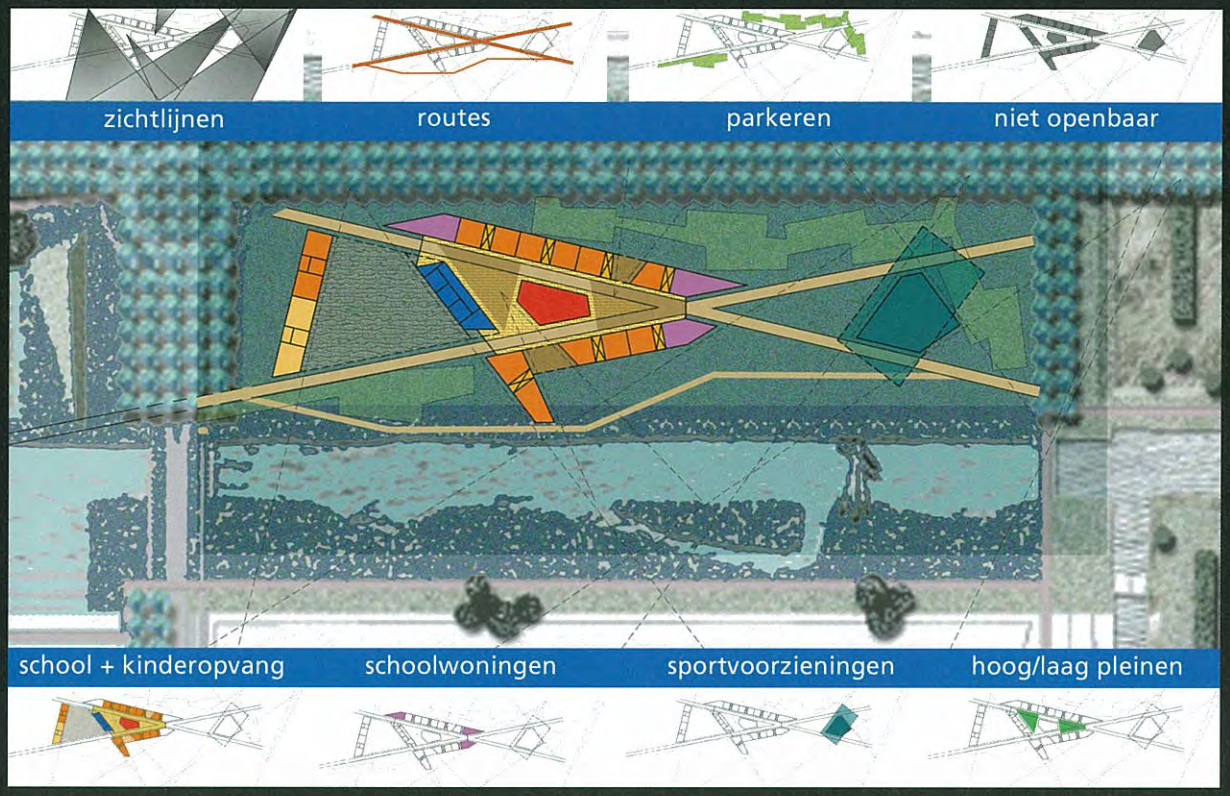

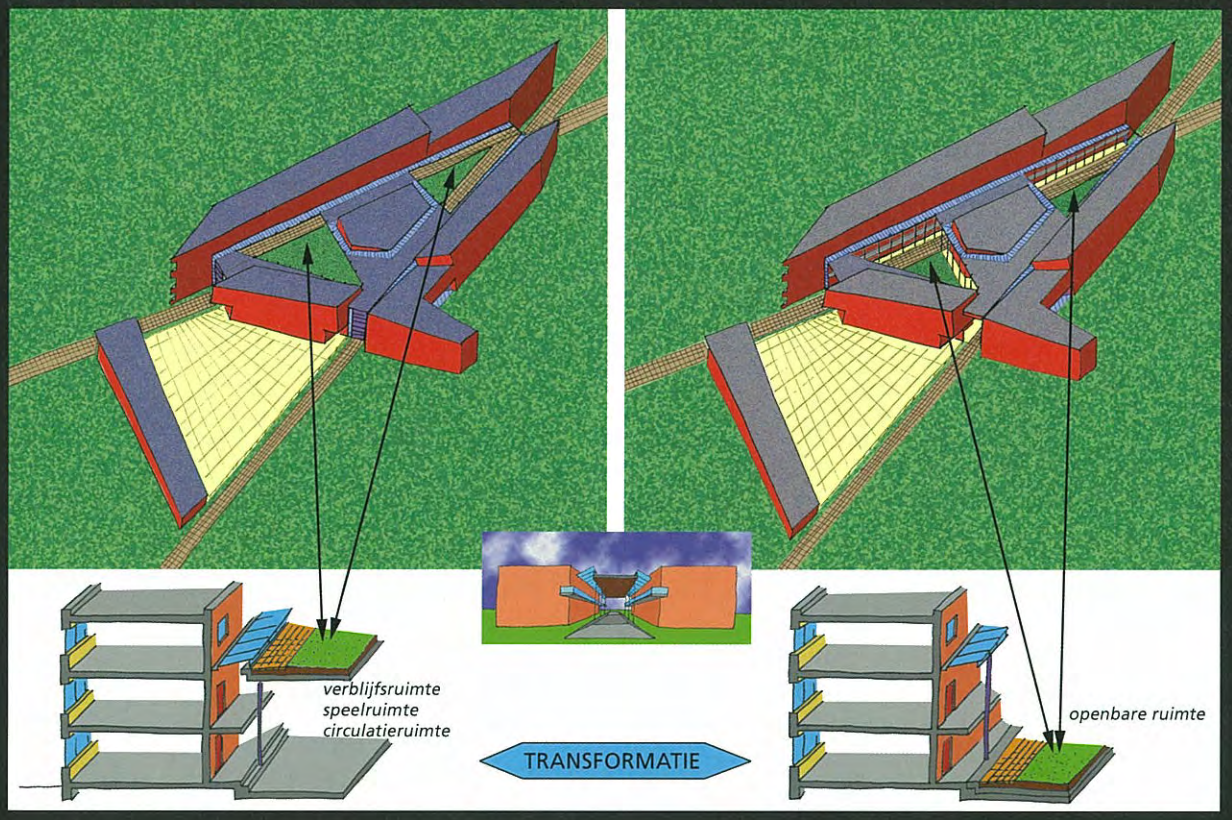

Mulitifunctioneel scholencomplex

Campusmodel

Gebouwtransformatie door hoog/laag pleinen

Kenniscluster Heyendaal, Nijmegen

Van de drie locaties is Heyendaal de meest complexe en daarmee ook de meest uitdagende locatie. De locatie ligt ten noorden van het gelijknamige station van de Nederlandse Spoorwegen en nabij twee belangrijke invalswegen. Het station is vooral van belang voor de bereikbaarheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen direct ten zuiden van het station. Ten noorden van de locatie ligt de woonwijk Galgenveld uit het interbellum.
Door het verdwijnen van een aantal functies komt terrein vrij voor herinrichting en herbestemming. Het accent bij de herbestemming ligt op het gebied van de overdracht van kennis en cultuur. De herontwikkeling van het universiteitsterrein naar een masterplan van Ashok Bhalotra (Kuiper Compagnons) en de voorziene ontwikkeling van de Hogeschool Arnhem Nijmegen (HAN) ondersteunen de ambitie om Heyendaal te transformeren tot een kenniscluster. Soeters Van Eldonk Ponec architecten uit Amsterdam werkt op het ogenblik aan een stedenbouwkundig masterplan.

Op de locatie Heyendaal zal een divers programma een plaats krijgen:

- Regionaal Opleidingen Centrum (ROC) voor techniek, gezondheid, handel, administratie, welzijn en educatie, samen met een bestuursgebouw: 50.000 m^2 in fasen te realiseren
- woonzorgcomplex De Waalboog: circa 20.000 m^2
- vervangende locatie voor de huidige bowlingbaan, mogelijk aangevuld met een hotel
- waar mogelijk aanvullende woningen en kantoren
- een tracé voor een busbaan met een aansluiting op de Heyendaalseweg
- parkeervoorzieningen
- fietsvoorzieningen
- mogelijk vervangende locaties voor een tandtechnisch laboratorium en een tankstation

Het ligt voor de hand om het ontwerponderzoek voor de locatie Heyendaal te concentreren op één openbaar gebouw, het ROC of het woonzorgcomplex en te onderzoeken of het zinvol is dit te combineren met andere delen van het programma. Maar het is ook goed denkbaar om te onderzoeken welke vorm van openbaarheid de verschillende programma's gemeenschappelijk hebben om juist daar een architectonische vorm voor te ontwerpen. Van belang zijn de fysieke en programmatische relaties met de bestaande woonwijk aan de ene kant en het station van de Nederlandse Spoorwegen aan de andere kant.

Anke Colijn Architekten en Stedenbouwers BV

Credo

Hoe meer toegankelijke functies in het gebouw gehuisvest zijn des te meer openbaar het gebouw is. Om een zo openbaar mogelijk gebouw te krijgen zijn het station en andere toegankelijke functies, zoals winkels en horecagelegenheden, aan het programma van de opgave toegevoegd.

Identiteit en schaalniveaus

Voor een veelheid aan ontmoetingen is een rijk gedifferentieerd gebouw nodig. De volgende schaalniveaus zijn belangrijk:

1. stedelijke omgeving;
2. directe omgeving: de buitenruimte rond het gebouw;
3. gemeenschappelijke ruimte: bijvoorbeeld algemene entree, de centrale ruimte;
4. gebouwdeel waarin bijvoorbeeld een functie of groep is gehuisvest;
5. clusterruimten, bijvoorbeeld een opleidingsrichting binnen het ROC;
6. eenheden die bijvoorbeeld onderdeel uitmaken van een cluster;
7. intieme studie- en ontmoetingsplekken.

De schaalniveaus worden iedere stap minder openbaar. De scheidingen tussen de schaalniveaus worden gevormd door margezones. Geen scherpe scheidingen maar tussenstappen die tevens de verbinding vormen. De levendigheid wordt versterkt door de schaalniveaus met elkaar te confronteren.

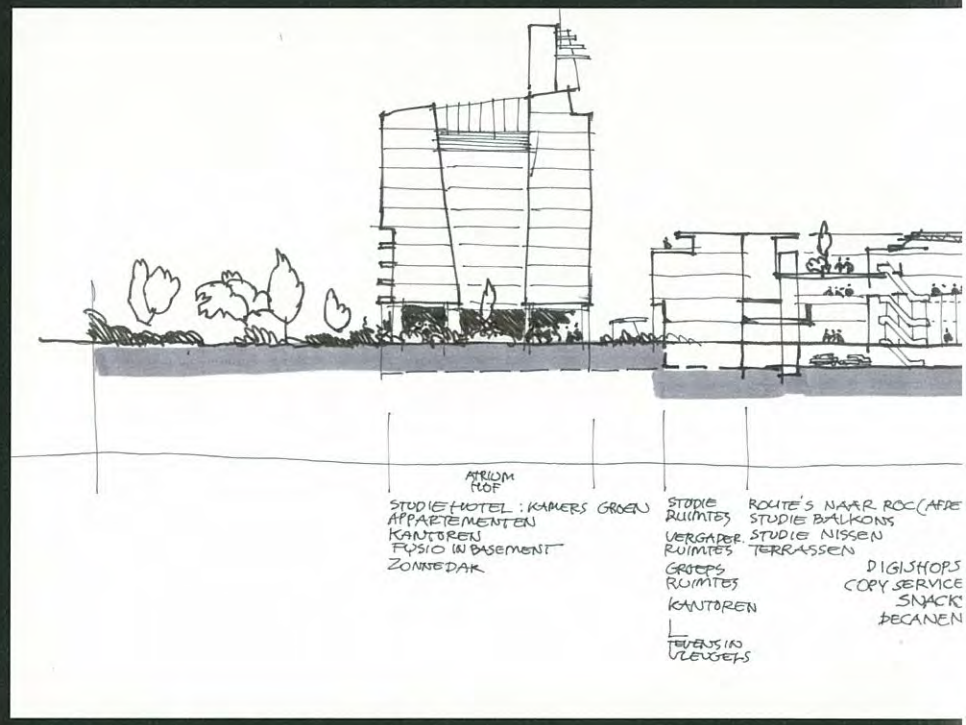

Schaalniveaus van openbaarheid

De studie

Het gebouw krijgt een symbolische betekenis als markeringspunt in de stad. Vanaf het plein voor het gebouw begint een steeds breder wordende openbare groene ruimte, die vanaf dit punt over het spoor naar de universiteit en het Radboudziekenhuis, richting de stadsgrens loopt en daarmee de grote onderwijsinstellingen met elkaar verbindt. Het complex is als geheel herkenbaar in de stad, maar ruimtelijk rijk gedifferentieerd. De opeenvolging van steeds minder openbaar wordende ruimten is duidelijk te herkennen. De weg is opgenomen in het langwerpige plein; samen vormen zij het meest openbare schaalniveau in de studie. Het plein loopt flauw af naar het station. Vanuit de trein sta je gelijk op het plein. Het zeer openbare karakter van het station versterkt de openbare betekenis van het plein.

De volgende stap is de verhoogde openbare zone die via een trap bereikbaar is. De entrees van het gebouw, de winkels en de horecafuncties zijn hier gesitueerd. Door de combinatie van functies en de route naar het station is dit een levendig gebied. Het derde niveau bestaat uit een groot overdekt binnenterrein, dat toegankelijkheid en openbaarheid uitstraalt. Binnen het tweede en derde openbare schaalniveau bestaat veel differentiatie door kleinere ruimten met een verscheidenheid aan sferen. Ontmoetingen die op een zeer openbare plek gebeuren, vinden plaats naast ontmoetingen met een privé-karakter. Een terras naast de route naar het station en een studiebalkon met uitzicht op de begane grond van het atrium zijn hier voorbeelden van.

De lineaire hoofdopzet door een opeenvolging van schaalniveaus maakt het gebouw begrijpelijk. Door confrontatie van de schaalniveaus wordt het geheel levendig.

De grote ruimten verschillen in sfeer en openbaarheid. Ook binnen het bouwvolume is veel variatie aan te brengen in sfeer en openbaarheid. Het karakter en de mate van openbaarheid van de ontmoeting zijn het uitgangspunt bij het ontwerpen van ruimten die geschikt zijn voor informatieverstrekking, colleges, vergaderingen en individueel werken. Aan de hand van het karakter van de ontmoeting wordt bepaald waar de functie geplaatst wordt en welke sfeer de ruimte moet uitstralen.

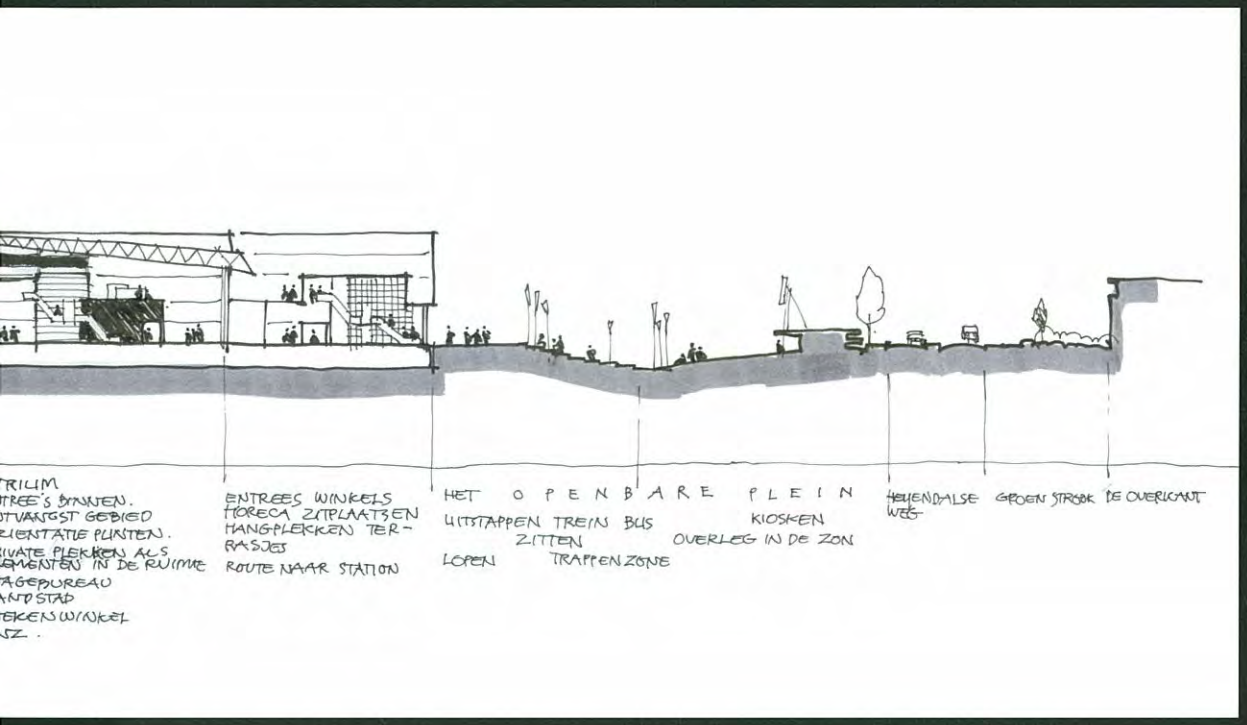

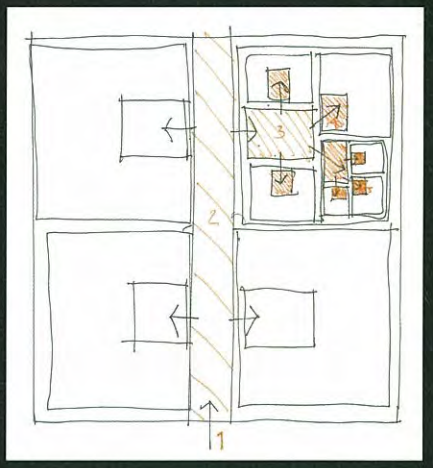

Impressie

ROC als onderdeel van de reeks ROC, HAN, KUN, en station Heyendaal, centraal aan grote landschappelijke kern; de zichtlijn start bij het ROC-plein.

Verkeersstructuur

Bedaux de Brouwer Architecten

Visie

Openbaarheid staat voor toegankelijkheid. Het is een plek waar mensen elkaar ontmoeten. Het 'zien en gezien worden'. Beweging en ontmoeten kunnen worden vertaald in routes en knooppunten. De kwaliteit van de openbare ruimte wordt bepaald door de zintuiglijke en mentale ervaring. Deze wordt mede beïnvloed door materialiteit, mate van intimiteit, menselijke of bovenmenselijke maat, visuele relaties, historische referenties, de lading en bijbetekenis van dingen.

Het ontwerp

Het ontwerp is geplaatst op een sokkel. Het krijgt hierdoor een eigen plek in de stad en vormt zo een eerste overgang van openbaarheid. De gebouwvolumes zijn verspringend van elkaar op de sokkel geplaatst. Hierdoor ontstaan om en om pleintjes tussen de volumes. De openbare ruimten van de gebouwen liggen aan deze pleintjes waardoor een goede interactie ontstaat met de buitenruimte.

Het project is een onderzoek naar openbaarheid in een reeks van ruimten. Een route doorkruist de openbare ruimten en verbindt zo het station Heyendaal met de stad (referentie: informele dwarsroute Tilburg via reeks van pleintjes en voor- en achterdeuren van grote warenhuizen als HEMA en V&D). Buitenom de volumes meandert een meer informele route langs de gebouwen. De hellende vlakken ontsluiten de laag onder de sokkel en vormen tribunes voor het alledaags theater. De startpunten van de routes worden gemarkeerd door poorten en trappen. De entrees van de gebouwen vormen geleidelijke overgangen van buiten naar binnen. De routes, begeleid door wanden en bruggen, worden zichtbaar in de gevel.

De volumes in de sokkel zijn gevuld met grootschalige openbare functies. Enkele balies en functiedoosjes drijven als eilandjes in de grote ruimte en geven schaal en intimiteit. De verschillende routes kruisen elkaar in de openbare knooppunten van de gebouwen. Hier dient de openbare ruimte ook als voorruimte naar de lokalen en de meer intiemere functies. Door grote vides, doorzichten en bruggen worden zichtrelaties tussen de verschillende niveaus gelegd.

Bereikbaarheid is een voorwaarde voor openbaarheid. Het ontwerp is gekoppeld aan de infrastructuur van de stad. Fietsers en auto's hebben een eigen entree via hellingen naar de parkeergarage. Een wachtruimte sluit aan op het station Heyendaal en de bushalte.

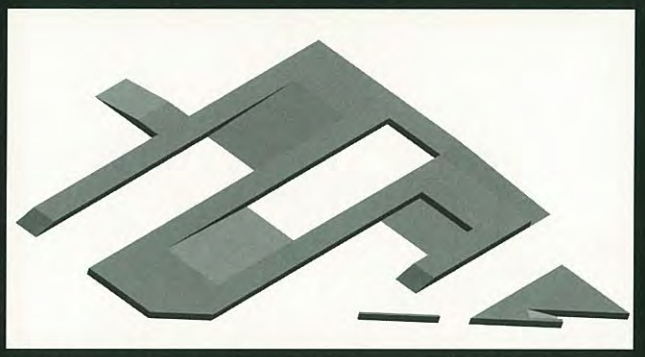

Sokkel; opgetild plein; plek in de stad; vlak van beweging

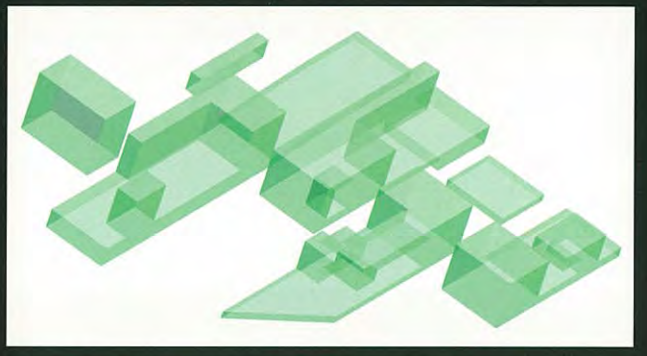

Openbaar gebouw; transparant volume

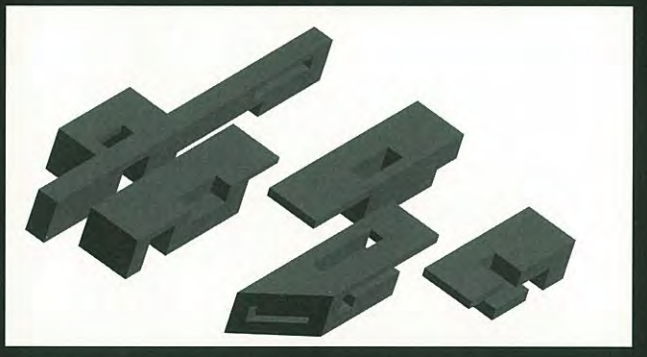

Voorzieningen, kantoren en leslokalen; contravorm openbaar volume

Meervoudig gebruik, een hybride gebouw

Door het toevoegen en het combineren met andere functies ontstaat er een breder gebruik en een grotere openbare uitstraling. Openingstijden kunnen worden opgerekt en openbare routes worden beter beheersbaar over een groter deel van de dag. Door gecombineerd gebruik zijn er minder voorzieningen nodig.

Verschillende metamorfoses en combinaties zijn denkbaar. De aula doet ook dienst als restaurant en café. De bibliotheek is tevens boekwinkel, copyshop en postkantoor. In de gangen vinden exposities van de kunstuitleen plaats.

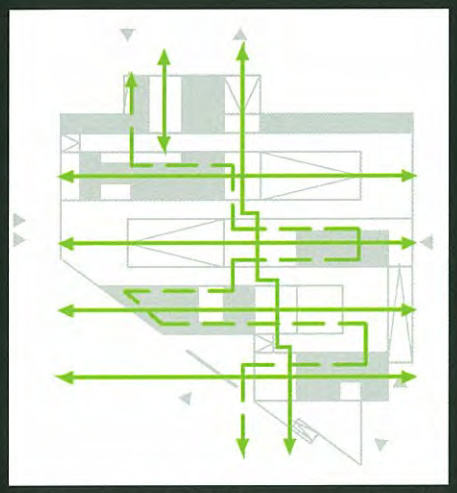

Openbare gebouwdelen op kruispunten van beweging

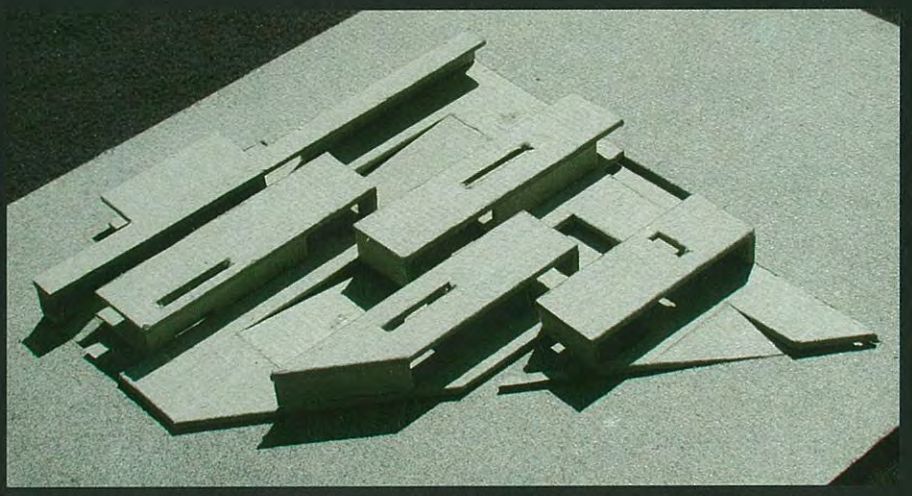

Stedenbouwkundig model; wisselende volumes en pleinen

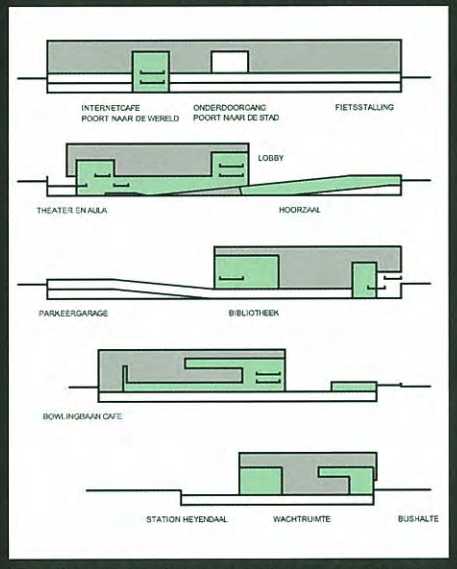

Reeks van doorsneden; route doorkruist openbare gebouwen

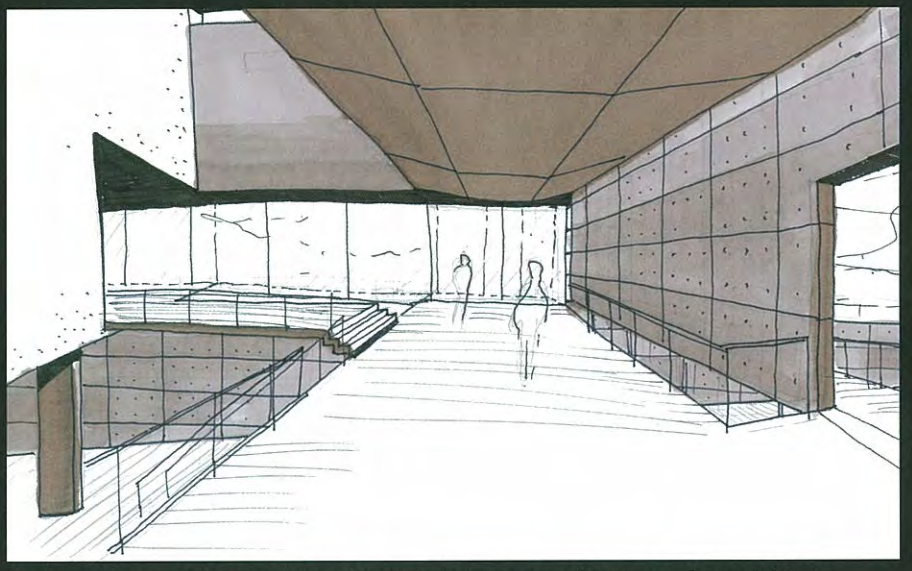

Impressie openbaar gebouw met bruggen, vides en doorzichten; grote openheid en relatie met buitenruimte

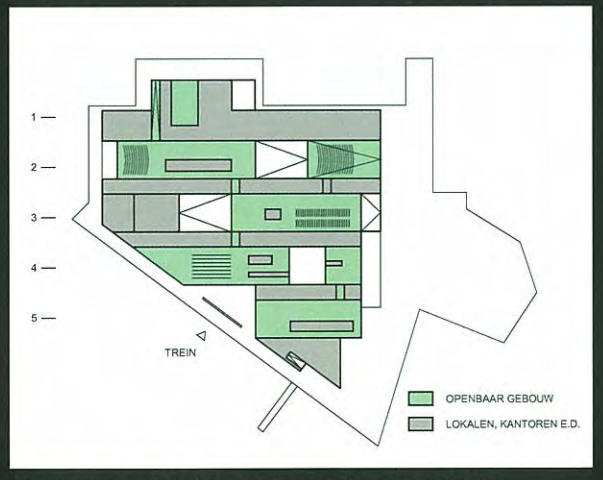

Programmaschema beneden maaiveld

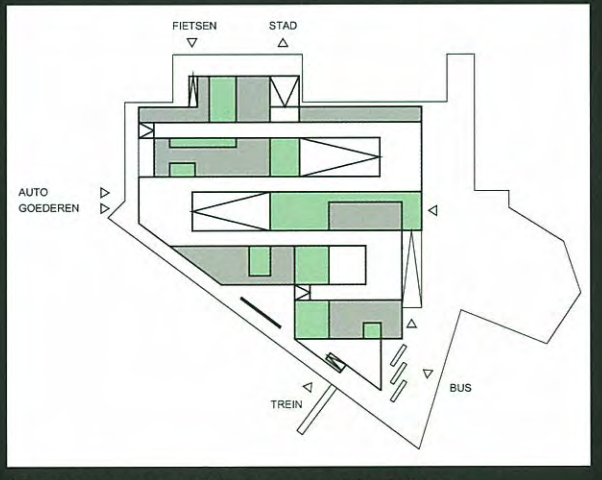

Programmaschema op sokkelniveau

Griffioen Architecten BV

Stedenbouwkundige studie

Heyendaal is een gebied waar van oorsprong geen woonfuncties liggen en dat is ingeklemd tussen woonwijk en spoor. De locatie neemt een belangrijke positie in ten opzichte van de infrastructuur. Momenteel is het een stedenbouwkundig eiland.

Om de locatie aan te sluiten op de omgeving en een ruimtelijke eenheid te vormen met het gebied ten zuiden ervan, wordt een open stedelijke parkstrook voorgesteld, die als gras over het spoor wordt getrokken. In dit dek worden gaten gemaakt die als toegang dienen van het station en die voor licht en lucht zorgen. Voor de woningen aan de noordzijde van het gebied wordt vervangende nieuwbouw gerealiseerd binnen het studiegebied maar buiten de parkzone.

In het gecreëerde open veld worden alle programmatische functies in een conglomeraat van massa en ruimten ondergebracht. Het organiserende hart is de ruggengraat, de hoofdader en de ontsluitingsroute. Alle knopen in de directe omgeving sluiten hierop aan, zelfs de aansluiting op de autoroute die plaatsvindt via het tankstation onderaan de parkeertoren.

De open ruimte, het maaiveld, wordt als grasveld ingericht waardoor naast een aantal vaste paden ook andere routes kunnen ontstaan. De entree en hoofdontsluitingsroute kenmerken zich als een opeenvolging van ruimten en volumes met verschillende functies. Links, rechts en erboven zijn deze in herkenbare elementen vormgegeven. De verschillende programmatische onderdelen hebben elk hun eigen ruimte waaromheen zij zijn gegroepeerd. De functies zijn zodanig geordend dat zij elkaar aanvullen en versterken en de openbaarheid – in ruimte en tijd – maximaliseren.

Naast de hoofdentree heeft het gebouw aan alle zijden secundaire en tertiaire in- en uitgangen. Hierdoor ontstaat een spel van formeel en informeel gebruik, al naar gelang de bekendheid van de gebruiker met het gebouw.

Het gebouw

Het kader van het gebouw wordt bepaald door een amorfe, vrije, lijn in het platte vlak gekoppeld aan een variabele hoogte. De losse elementen worden verzameld en geordend door middel van volumen die al of niet op kolommen staan of zich als ruimtelijke bruggen manifesteren. De omtrek is zodanig dat er altijd voldoende distantie is naar de omliggende bebouwing. De buitenhuid heeft een hoge mate van transparantie, is soms niet meer dan de strik die de elementen bindt. Interne functies kunnen zich naar buiten aftekenen. De hoogte kan, naar vraag, variëren. Het gestelde programma resulteert in een hoogte van zes lagen. Hierbinnen wordt ongeveer vijftig procent benut voor het interieur van de verschillende functies, waardoor een enorme vrijheid ten behoeve van toekomstige ontwikkelingen ontstaat. Ook uitbreiding in verticale zin is mogelijk zonder dat de uitstraling van het gebouw zich wijzigt. Het gebouw blijft van alle kanten zichtbaar en herkenbaar, zonder overal hetzelfde te zijn.

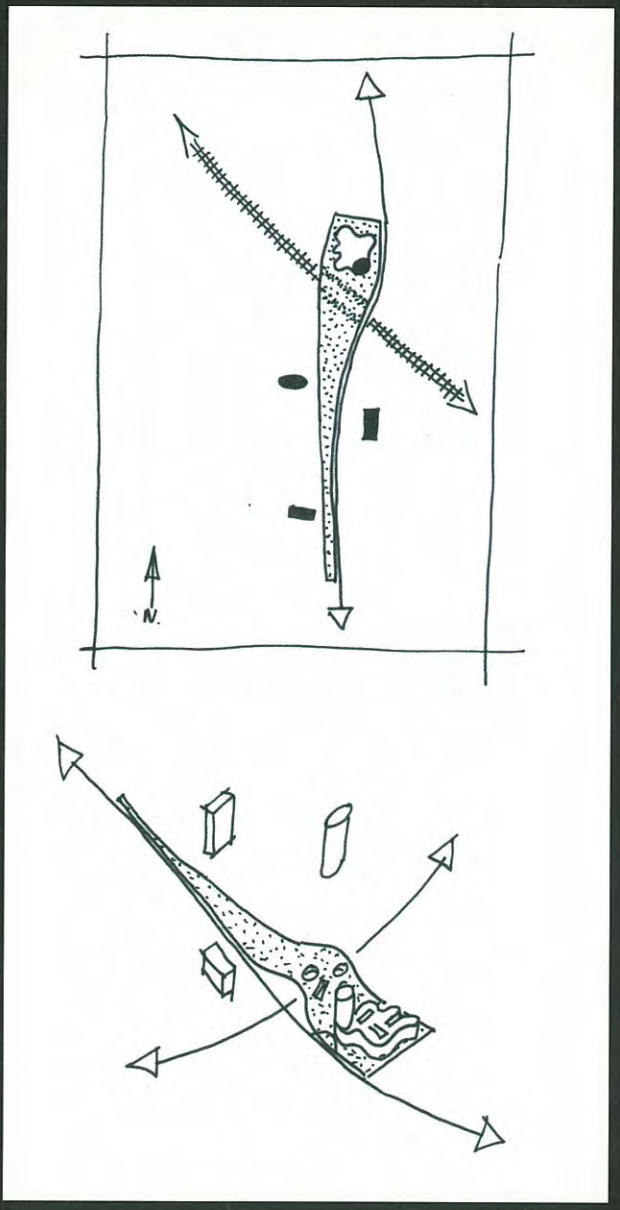

Situatie

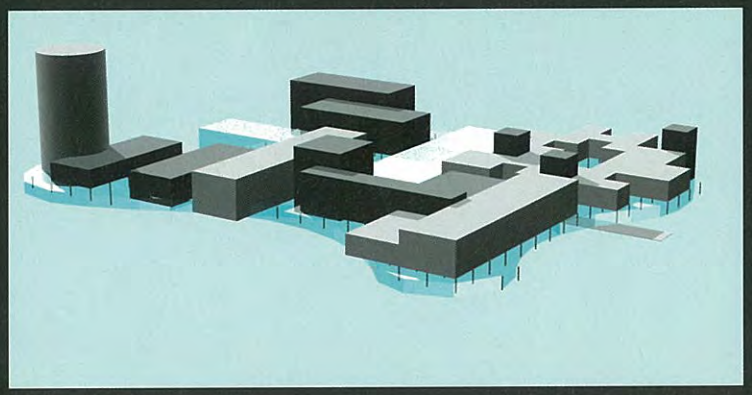

Overzicht

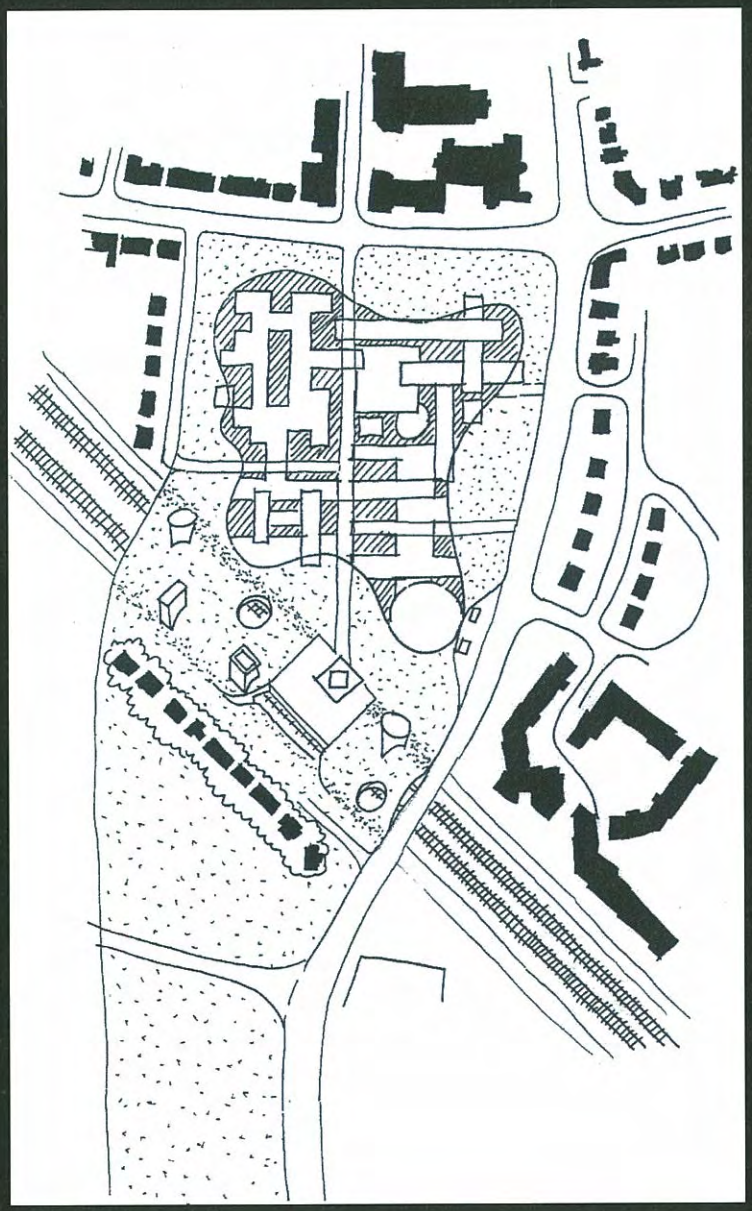

Plattegrond

Open en gesloten

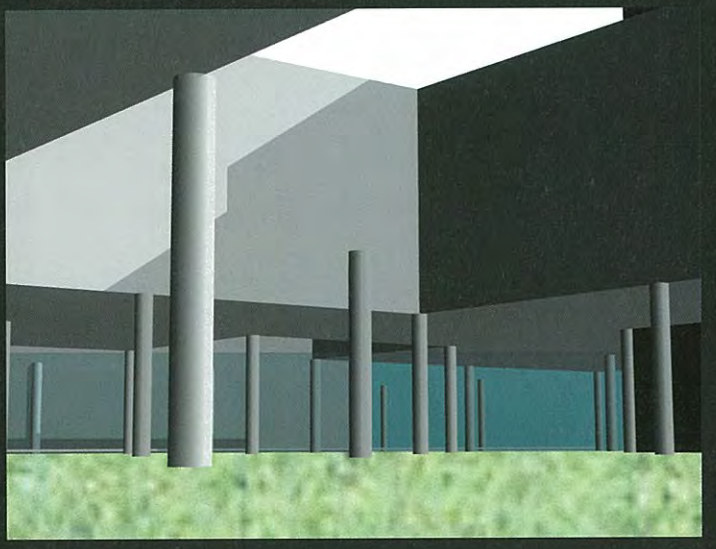

Buiten- en binnenruimte

Grunstra Architecten Groep bna, Bolsward

Visie

De waarneming, de waardering en het (openbaar) gebruik van de omgeving worden beïnvloed door de factoren beweging (ligging van routes en reisdoelen, verplaatsingsmiddelen), ruimte (aard van de ruimte en haar begrenzingen), tijd (genomen door de dag of het jaar) en cultuur (verschillende waarden en betekenissen die aan ruimten worden toegekend).

Beweging

In het ontwerp zijn de bestaande routes uit de omgeving opgenomen, potentiële routes versterkt en nieuwe routes ontwikkeld. Aan de routes zijn functies geplaatst die een wisselwerking tot stand kunnen brengen. Zo versterken ze de route, bepalen het karakter, vormen een bestemming, beschermen de route en profiteren van voorbijkomend verkeer. Door aan te haken bij verkeersstromen en publieksaantrekkende functies toe te voegen worden toevallige ontmoetingen gestimuleerd.

Ruimte

Twee hoge woontorens markeren de plek. Ze vormen een oriëntatiepunt langs de routes. Het ontwerp kent een grote diversiteit aan ruimten, elk met een eigen mate van openbaarheid. Begrenzingen conditioneren de mate van openbaarheid.

Tijd

Ruimten die altijd openbaar toegankelijk moeten zijn (het voorplein en atrium) zijn omgeven door functies die samen een continue wisselwerking met die ruimte aangaan. Er is rekening gehouden met een tijdelijke afsluiting van gebouwdelen, waarbij het (openbaar) gebruik van andere gebouwdelen niet wordt geblokkeerd.

Cultuur

Cultuurgebonden gedragsregels bepalen het collectief gebruik van ruimten. De hoofdonderdelen van het programma, het ROC en het wozoco, hebben verschillende doelgroepen met hun eigen cultuur. In het ontwerp is een zonering aangebracht waarbij strikt privaat gebruikte ruimten langzaam overgaan in collectieve ruimten en vervolgens in openbare ruimten. Beide culturen ontmoeten elkaar in zones voor horeca, leren, sport en gezondheid.

Ontwerp

In het ontwerp is een onderlaag ontstaan van openbare en collectieve functies, gezoneerd in aflopende mate van openbaarheid, en een bovenlaag met meer private functies. Door alle ondersteunende functies in deze onderlaag bij elkaar te brengen, kunnen de kwantiteit en kwaliteit van deze functies groter zijn in vergelijking met een situering in afzonderlijke gebouwen.

De buitenruimte bovenop de onderlaag is vormgegeven als een voortzetting van het nabijgelegen park. Aan deze verhoogde buitenruimte bevinden zich de ingangen die de private ruimten ontsluiten van de woningen en het wozoco, en de diverse afdelingen van het ROC. Enkele recreatieve functies prikken vanuit de openbare onderlagen door het landschap omhoog en hebben hier hun toegang. Het semi-openbare, recreatieve karakter van het verhoogde landschap contrasteert sterk met de drukke, openbare stedelijke onderlaag.

Op diverse plaatsen vinden kortsluitingen tussen sfeergebieden plaats, bijvoorbeeld daar waar het landschap naar beneden afbuigt naar het buurtplein. Hier ontstaan plekken waar culturen elkaar ontmoeten. Gezocht is naar functies die op deze plekken doelgroepen trekken, plekken die cultuurbepalend zijn: de half-pipe, het studiebalkon met uitzicht op de ingang van het atrium, de buurtsuper met aangrenzend het grand café, enzovoorts. Interactie tussen programmaonderdelen wordt door het ontwerp ruimtelijk gestimuleerd.

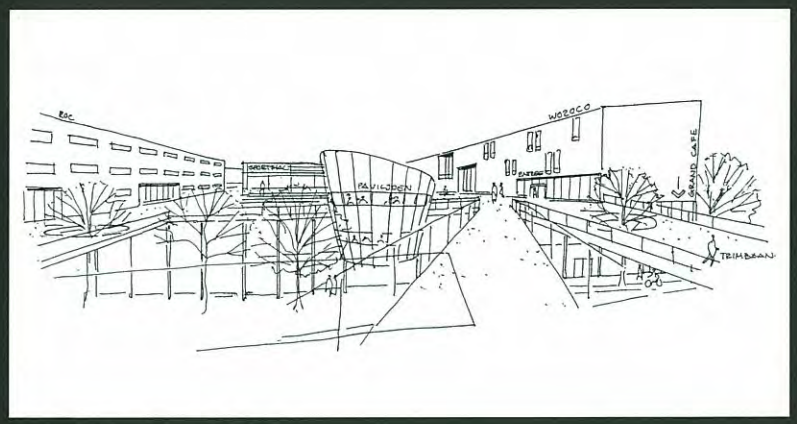

Opgetild maaiveld

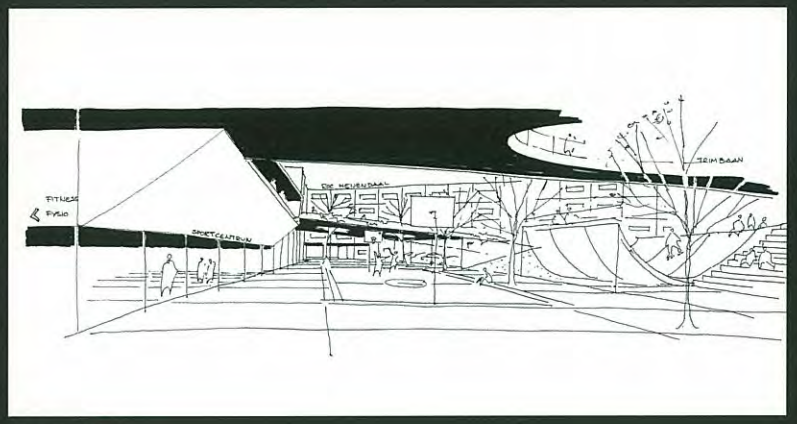

Buurtplein

Stadsplein richting universiteit

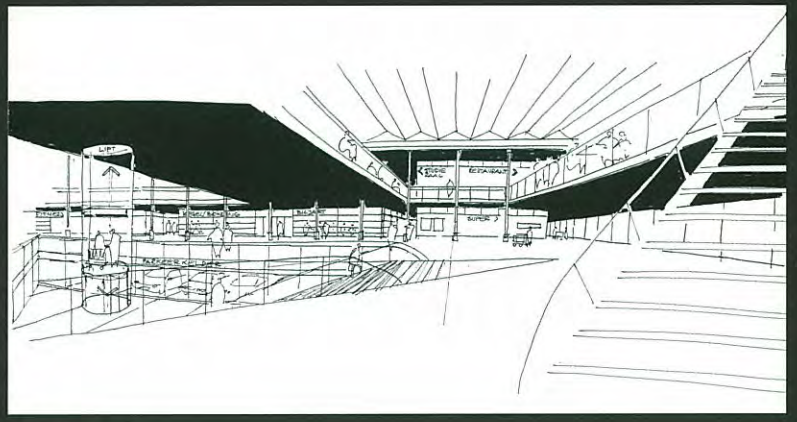

Atrium

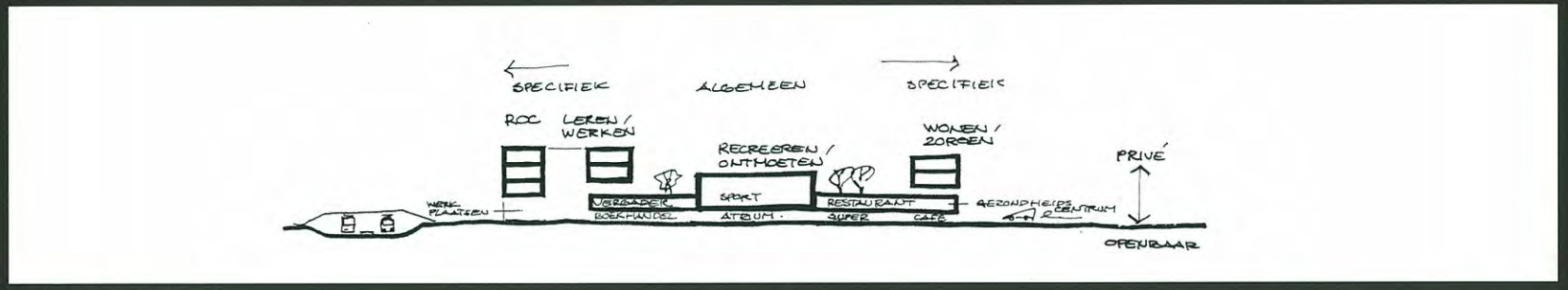

Dwarsdoorsnede

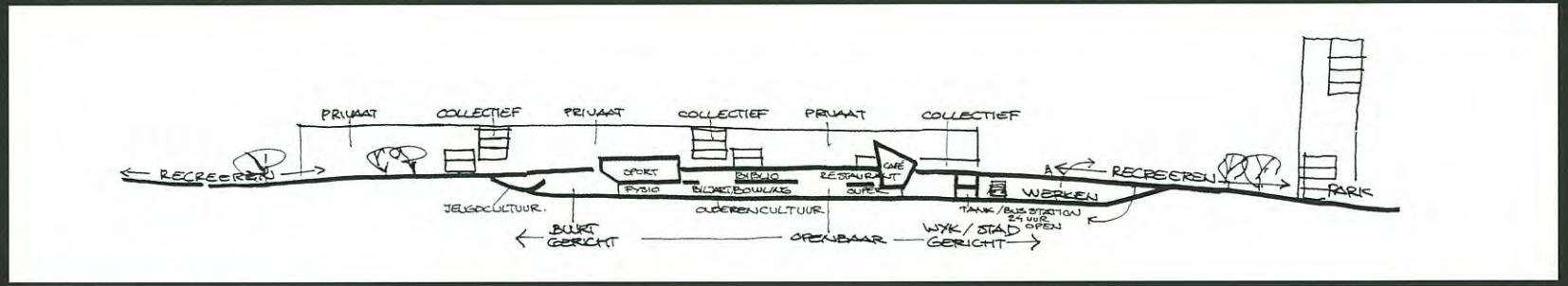

Langsdoorsnede

Heren 5 architecten

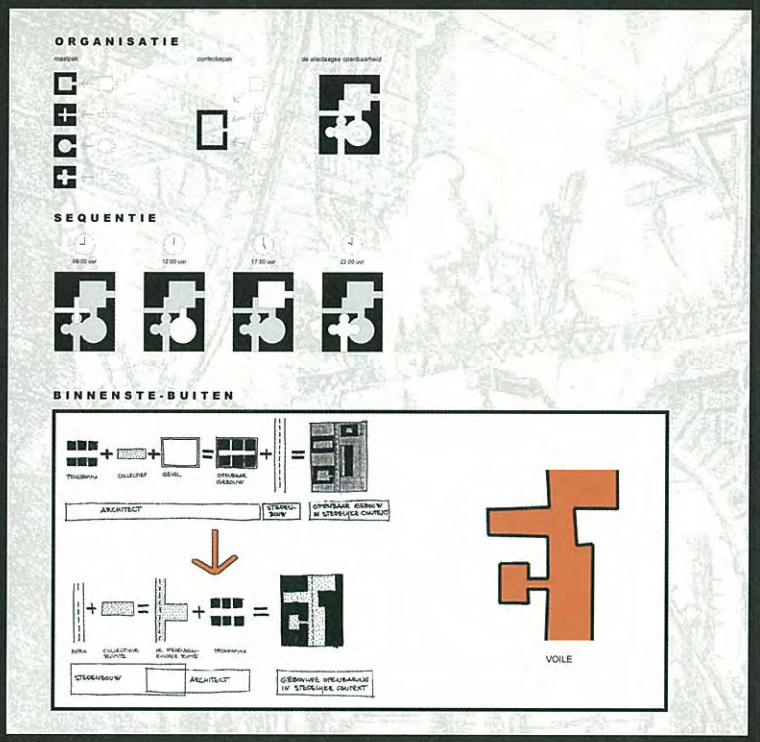

Visie

De alledaagse openbare ruimte als maatschappelijk en architectonisch fenomeen is aan actualisering toe. In de huidige maatschappij zijn steeds meer openbare ruimten voor steeds minder mensen toegankelijk. Alledaagse ruimten zijn duurzaam en functioneren goed als zij qua gebruik van kleur kunnen verschieten. Het openbaar gebouw in stedelijke context zal daarom de specifieke kwaliteit van het maatpak moeten koppelen aan het universele gebruik van een confectiepak. Om de collectieve ruimte van een openbaar gebouw tot zijn recht te laten komen moet de typologie van het openbare gebouw binnenstebuiten worden gekeerd: van een gesloten volume met daarin collectieve en besloten ruimten naar een collectieve ruimte met daarin de besloten ruimten. Zo ontstaat een voile die, als een huid, zowel de collectieve binnen- als buitenruimten verenigt.

Programma

De verschillende programmaonderdelen van het kenniscentrum bieden de mogelijkheid een openbaar gebouw te maken met een verscheidenheid aan collectieve ruimten. Het programma bestaat uit drie onderdelen: het collectieve gedeelte van de verschillende programma's van het cluster zelf (het perron van het station, de cour van het ROC, het restaurant van het woonzorgcomplex, de hotellobby, de halte van de busbaan et cetera); voorbeelden van soorten stedelijke openbare ruimten met verschillende identiteiten (promenade, arcade, park, atrium, luifel, passage et cetera); een tijdsdiagram waaruit de intensiteit van de activiteit op de verschillende plekken in het openbare gebouw blijkt.

Uitwerking

Door het koppelen van de programmaonderdelen aan alle mogelijke soorten openbare ruimte in de vorm van een matrix ontstaat een overzicht van kansen en locaties. De ideale combinaties ontstaan door het tijdsdiagram en de openbare-ruimte-matrix naast elkaar te leggen. De kansen voor dubbel gebruik van openbare ruimte en het profijt dat verschillende programmaonderdelen van elkaar kunnen hebben worden zo leesbaar.

De montages geven een beeld van de mogelijke koppeling van verschillende soorten ruimten aan de programmaonderdelen. Ze testen de kansen van de verschillende combinaties. De bijbehorende doorsneden laten de verschillende schaalniveaus zien, die als hulpmiddel dienen voor het verkrijgen van grote ruimtelijke diversiteit in de studie.

Door het zoeken naar de ultieme combinaties ontstaat een rijke openbaarheid met een gelaagde overgang van exterieur naar interieur. Op deze manier is een middel gevonden om een multifunctionele stedelijke ruimte te maken die zich soms opent en zich soms afsluit naar de aansluitende ruimten. De opeenvolgende ervaring van verschillende soorten ruimten, vista's en programma's presenteert zich als een serie. Op verschillende tijden van de dag worden de ruimten op talrijke manieren gebruikt door diverse doelgroepen.

Conclusie

De studie toont geen ontwerp maar een aanpak. Voor elk nieuw plan worden de matrix en het tijdsdiagram anders ingevuld zodat daar telkens andere win-win-combinaties uit voortvloeien. Deze studie toont een definitie van de collectieve ruimte door middel van een voile die zowel als vloer, wand en plafond fungeert. Qua schaal beweegt de studie zich tussen een gebouw en de stad in en fungeert zij als leidraad voor de ontwerpers van de openbare ruimte.

RUIMTEMATRIX

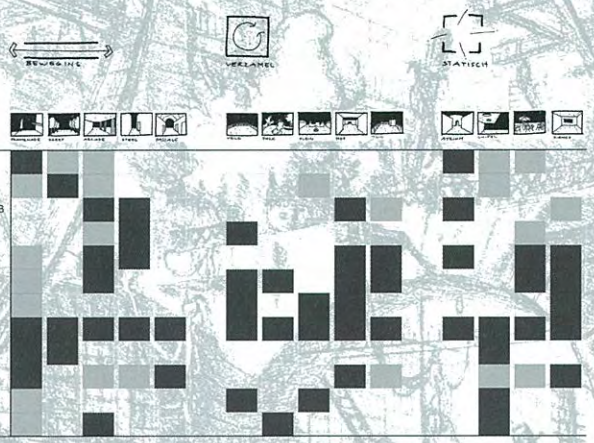

MONTAGES

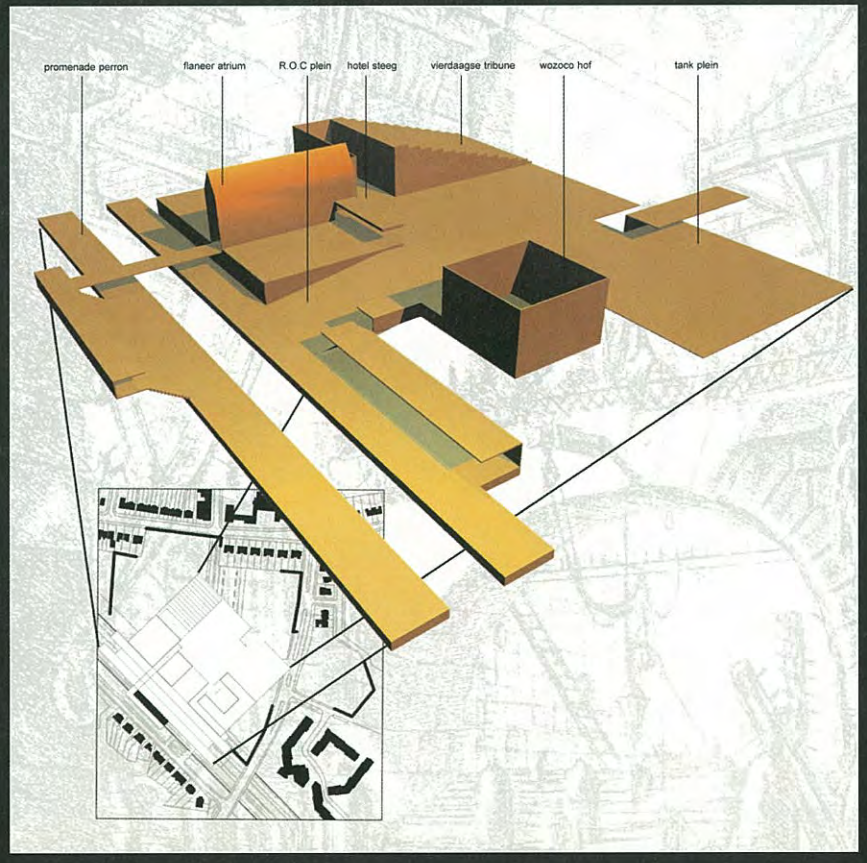

De trede

Meer dan tweeduizend jaar geleden sprak Marcus Tullius Cicero, zonder gebruik te maken van aantekeningen, vaak meer dan twee uur voor de Romeinse senaat. Aldoende liep hij denkbeeldig rond in een paleis waarvan de ruimten en inrichting ideeën bij hem opriepen waarover hij graag wilde discussiëren. Ideeën werden opgeroepen door ze in een ruimte te plaatsen.

Het stedenbouwkundige ontwerp, de gebouwen en de individuele plaatsbepaling zijn niet alleen maar functionele of technische voorzieningen. Het gaat om de fysieke vervorming van de interactie tussen mensen en om hun gedrag. Posities die ten opzichte van de ander worden ingenomen zijn afhankelijk van het ruimtelijke kader.

Het antwoord op de vraagstelling om vorm te geven aan het programma van eisen voor 50.000 m² ROC en 20.000 m² woonzorgcomplex is gezocht in de thematische uitwerking voor de ultieme plaatsbepaling in de openbare ruimte. De relatie die een mens kan aangaan met de ander en zijn omgeving, wordt bepaald door zijn positionering ten opzichte daarvan.

De trede is gekozen als ultieme plaatsbepaler in de openbare ruimte: hoog, laag, boven, beneden en gelijk.
De verdere vormgeving van de relatie kan op vele architectonische manieren:

- openingen heten ons welkom, leiden ons verder, scheppen verwachtingen over wat er verderop zal zijn en gunnen ons een blik naar binnen of buiten;
- grenzen scheiden ruimten van elkaar (binnen-binnen, binnen-buiten, buiten-buiten) en bieden dus keuzes;
- trappen choreograferen onze bewegingen;
- hellingen brengen dingen elegant bij elkaar;
- platformen zijn een schouwtoneel, een aparte plek;
- trappen, hellingen en platvormen maken ons fysiek bewust van onze aanwezigheid als we naar boven of beneden gaan of even stilstaan. De maat van ieder onderdeel bepaalt hier de beweging en beleving;
- paden zijn plekken waar je loopt en je dus verplaatst, waar je ondertussen dingen ontdekt en keuzes maakt;
- assen doorsnijden ruimten om belangrijke punten met elkaar te verbinden. Het zijn mentale constructies die onszelf positioneren en die relaties leggen.

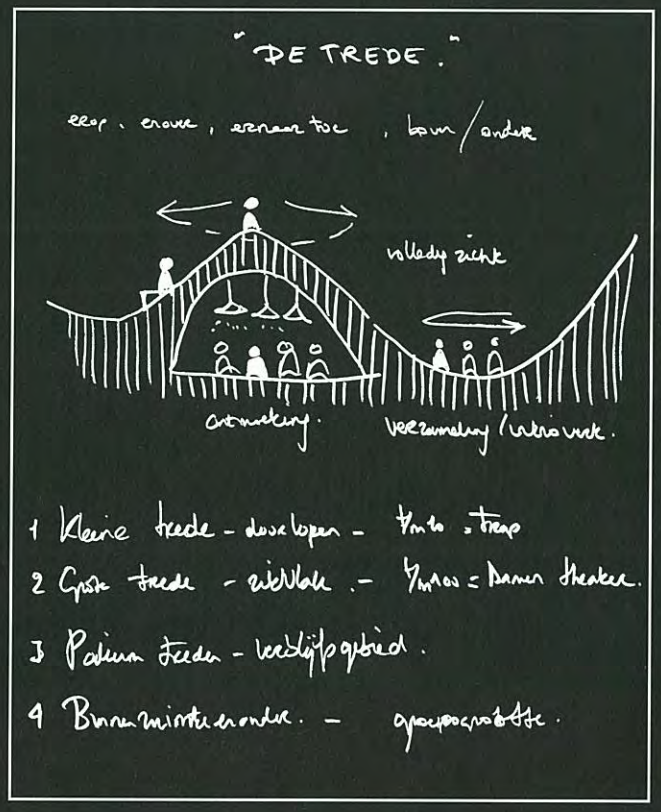

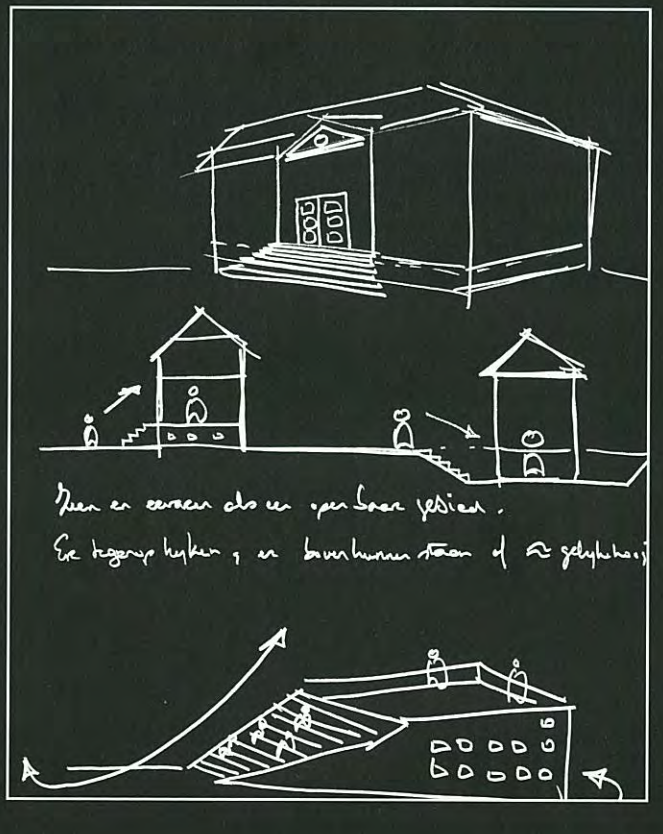

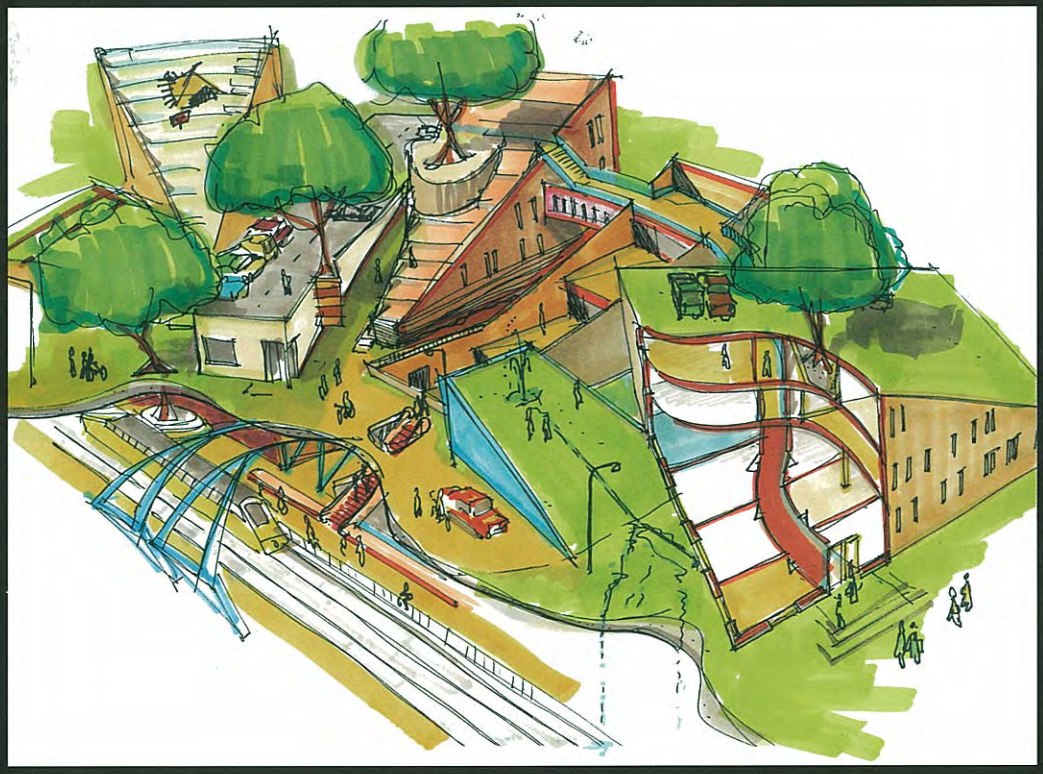

K3 architectuur en planning b.v. BNA

Opgave

Voor het ROC is een ontsluitingsstructuur ontworpen met maximale flexibiliteit. Hierdoor kunnen derden gebruik maken van de sportvoorzieningen, bibliotheek, feestruimte, kantine, aula en lokalen. Tevens is onderzocht in hoeverre de interne verkeersruimte van het ROC te combineren is met de openbare wegen en langzame verkeersverbindingen en hoe de gewenste mate van openbaarheid van de interne verkeersruimte van het ROC moet worden gedefinieerd.

Achtergrond

Het is gebruikelijk om onderwijsgebouwen te omgeven door een hek. Alleen tijdens lesuren lijkt het onbebouwde terrein rondom het gebouw openbaar. 's Avonds en in het weekend gaat het hek dicht. De beheersbaarheid van het gebouw is op deze manier eenvoudig. Het gebouw is open of dicht, flexibiliteit is niet aanwezig. In de tijd dat scholen nog uit een enkel gebouw bestonden was dit geen probleem. Door de huidige schaalvergroting bij onderwijsinstellingen betekent dit verlies aan flexibiliteit echter een ontoelaatbaar inefficiënt gebruik van dure, door de overheid gefinancierde, voorzieningen.

Ontwerp

De beste manier om verschillende min of meer publieke voorzieningen flexibel te ontsluiten, is door het ROC-complex, dat uit afzonderlijke gebouwen is samengesteld, aan te laten sluiten op een openbaar plein. Het openbare plein moet een functie hebben voor doorgaand langzaam verkeer, waardoor de mate van openbaarheid op het plein gemaximaliseerd wordt. Om te voorkomen dat ieder gebouw altijd een portier nodig heeft, worden secundaire verdeelroutes gemaakt. Hierdoor is het bijvoorbeeld tijdens avonduren mogelijk gebouwen te koppelen en de beveiliging te vereenvoudigen. De secundaire verdeelstructuur van de gebouwen wordt vormgegeven door middel van arcades, voorzien van transparante rolhekken die naar behoefte kunnen worden gebruikt. Op deze wijze kan de controle op het gebied worden afgestemd op het tijdstip en het aantal te gebruiken voorzieningen.

De gebouwen van het ROC liggen aan een langwerpig plein tussen de belangrijkste noord-zuid routes. Op de koppen van het plein kunnen markante gebouwen, zoals het bestuursgebouw en de bibliotheek, worden gerealiseerd waardoor het plein als een as werkt. Het plein en de aansluitende langzame verkeersroutes liggen iets lager dan de spoorlijn. Onder de spoorweg loopt een tunnel. Hierdoor ontstaat een logische en comfortabele langzaam verkeersstructuur. De autowegen, busbaan en parkeervoorzieningen bevinden zich één niveau onder het plein.

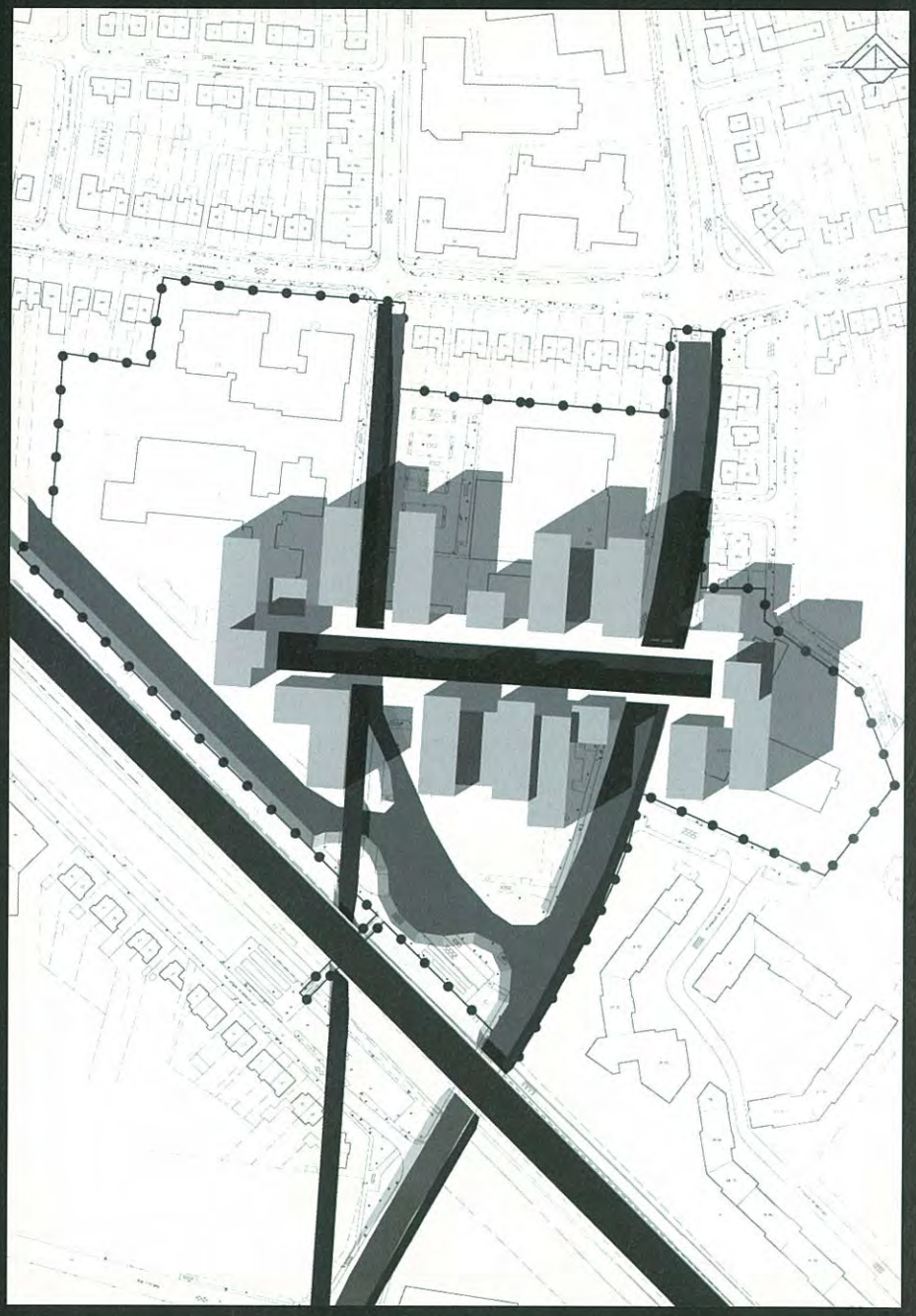

Nieuw plein verenigt de openbare gebouwen

Plein tussen noord - zuid routes

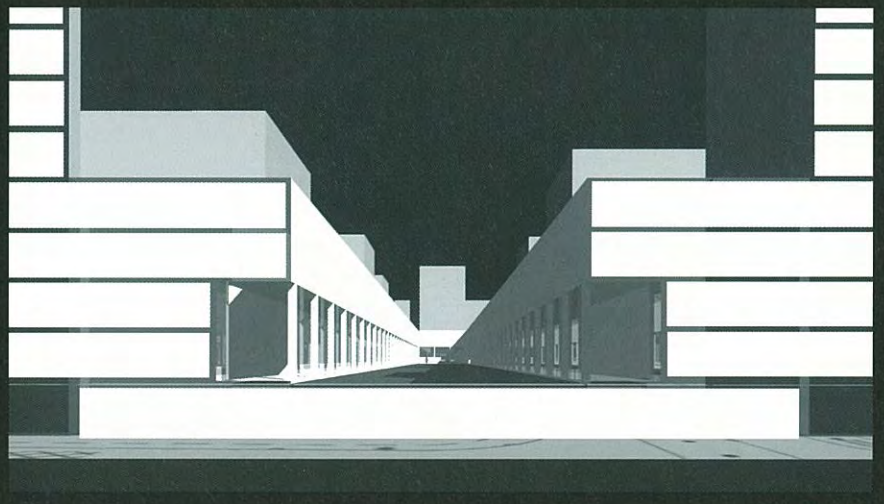

Dwarsdoorsnede over het plein

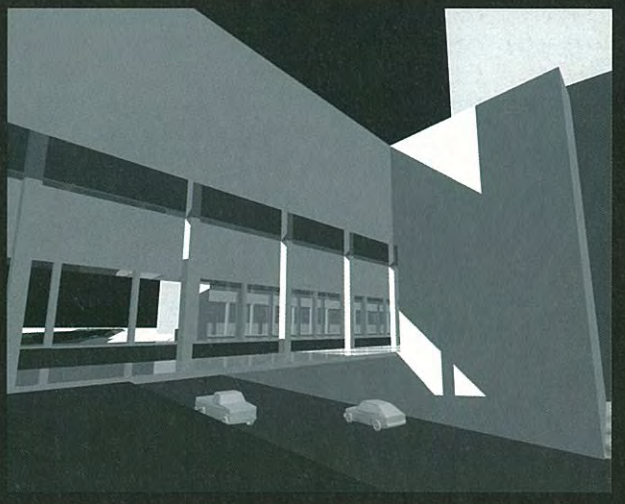

Nieuw plein boven de Heijendaalseweg

Kingma Roorda architecten bna

Credo

Het vermijden van een met beton en plaveisel afgedekte bodem en het herstellen van het verdwenen bos vormen het vertrekpunt.

Stedenbouwkundige studie

Het driehoekige terrein van de opgave vormt een pendant van het universiteitscomplex: stevige gebouwen omgeven door bos in een verspreide configuratie. Een promenade verbindt de *landmarks* aan beide kanten: aan de zuidzijde het hoofdgebouw van het universiteitscomplex, aan de noordzijde de nieuwe gebouwen bij het station. Hier snijdt de promenade zich tot circa zes meter in het hellende maaiveld. Aan de westkant concentreren zich voorzieningen aan een colonnade. Onder de promenade is vanuit het station een parkeerkelder bereikbaar. Op de promenade verplaatst het publiek zich snel (via *tapis-roulant*) of langzaam (via colonnades). Van het beschikbare terrein wordt 25% bebouwd, zodat 75% beschikbaar is voor bos. Dit impliceert een pleidooi voor hoogbouw.

De gebouwen

Op enige afstand van de promenade en de grenzen van het terrein bevinden zich vijf gebouwen. De gebouwen vormen duidelijk herkenbare identiteiten: een hotel, een wozoco en het ROC dat is ondergebracht in drie, gefaseerd te realiseren, gebouwen. Elk gebouw is uitgerust met tweelingtorens (icoon van een paleis). De afstand en de symmetrie roepen monumentaliteit op en de bouwhoogte – tot twintig bouwlagen – benadrukt het verschil tussen de openbare en andere gebouwen. De voet van elk gebouw is maximaal zeven bouwlagen en wordt gevormd door een grote serre die een verbinding bewerkstelligt tussen de meer en minder openbare activiteiten. Alleen de tweelingtorens komen boven het bladerdak van het bos uit.

Ontwerp van de promenade en pleinen

De hoogste graad van openbaarheid in de studie bevindt zich daar waar de mensenmassa is: op en rond de promenade. Daarnaast bevindt zich aan de voet van elk gebouw een plein dat aan twee zijden begrensd wordt door bos. Deze pleinen bevatten tevens de meer openbare voorzieningen, die bereikt kunnen worden vanuit het gebouw maar ook vanuit promenade, station en universiteit. Het wozoco heeft een voorplein waaruit een klimhal oprijst, die toegang biedt aan een ondergronds sportcentrum met een bowling-, boks- en fitnessruimte. Het hotel bevat onder andere een café-restaurant met een verzonken terras dat zichtbaar en bereikbaar is vanaf de promenade. Een cirkelvormig plateau op het niveau van de hotelingang vormt een paviljoen met een vide naar de sauna's. De drie pleinen van het ROC richten zich op elkaar: één is bestemd voor stilte en bevat ruimten voor meditatie, een tweede is een lunchweide met vijvers bovenop een vergadercomplex, het derde is een formeler, hellend plein met een tennisbaan op een zwembad.

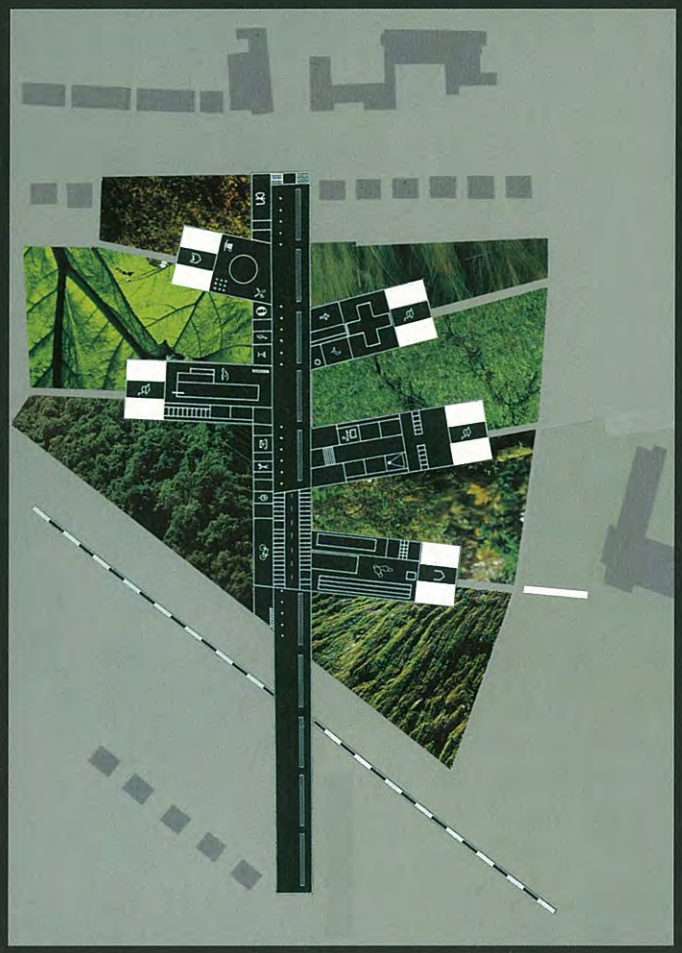

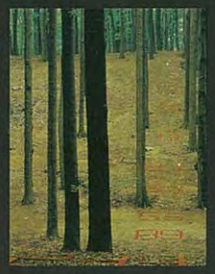

Een openbaar gebouw respecteert
Een openbaar gebouw dient namelijk ook de mens van morgen en overmorgen. Het is daarom contextueel, duurzaam en houdt rekening met ecologische waarden.

Alle voorzieningen onder de pleinen zijn door verbijzonderingen in het grondvlak zichtbaar vanaf de promenade en staan in directe verbinding met de parkeerkelder en het ondergrondse niveau van het station.

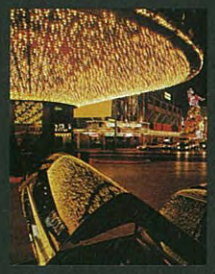

Een openbaar gebouw activeert
Een openbaar gebouw dient de ontwikkeling en de emancipatie van de mens in al zijn schakeringen. Het vormt een weerslag van het maatschappelijk leven van vandaag en is een condensator voor de gebeurtenissen van morgen.

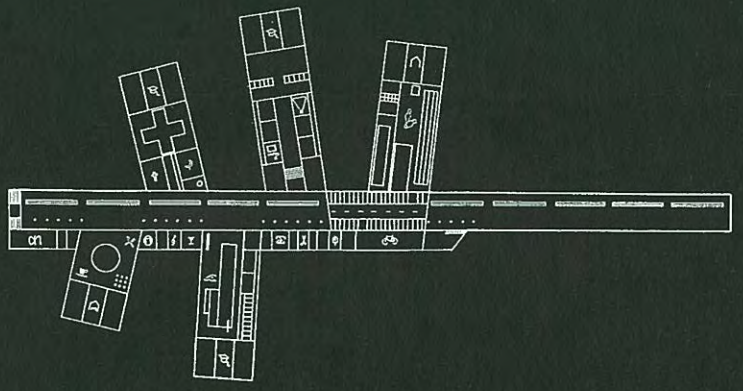

Een openbaar gebouw symboliseert
Een openbaar gebouw moet voor iedereen een begrijpelijk ding zijn. Het moet daarom zichtbaar zijn en een herkenbaar aanzien hebben. Het representeert en vormt daarbij gedeelde verlangens, opvattingen en idealen.

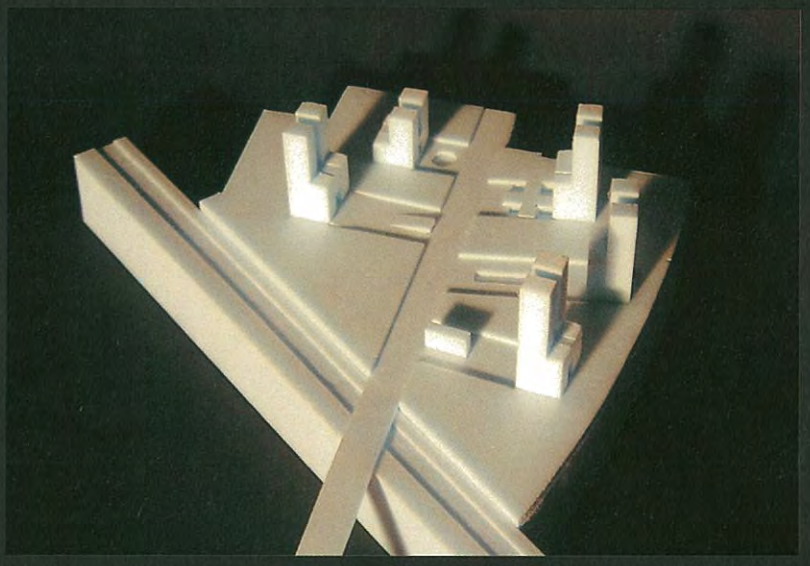

Een openbaar gebouw verenigt
Een openbaar gebouw brengt landschappelijke, stedelijke en daardoor ook maatschappelijke verbindingen tot stand. Het bemiddelt tussen open en besloten activiteiten en vormt de gemeenschappelijke ondergrond voor een individualistische cultuur.

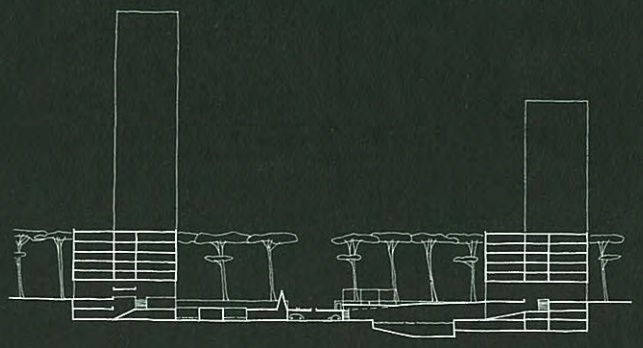

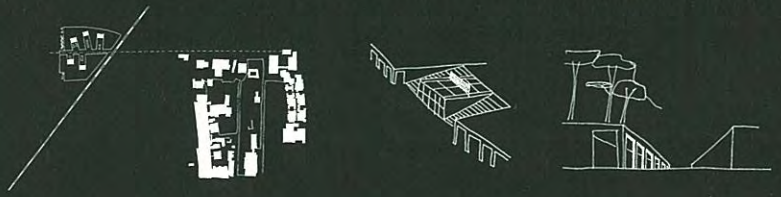

vdvz architecten

Visie

Locatie Heyendaal heeft een zeer groot en divers programma. Hiermee krijgt de architectonische opgave een kritische massa waarmee de opgave zich ontworstelt aan de stad en zelf stad wordt. Het gebouw gaat zelfstandig overleven en heeft de omgeving niet meer nodig. Wel zijn er relaties met de omliggende stedelijke ruimten en bebouwing. Het openbaar gebouw Heyendaal wordt een icoon. Stedenbouw bestaat niet meer. Het gebouw regeert. De inhoud maakt niet meer uit, het gebouw als totaalsculptuur wordt de basis. Functies moeten zich gaan ontplooien binnen de grenzen van het gebouw.

Het gebouw heeft geen ruimte meer tussen de diverse programma's. De programma's liggen tegen elkaar. Het maakt niet meer uit waar welk programma zit op welk moment.

Uitwerking

Het gebouw als icoon krijgt vier niveaus waarop de collectieve ruimten beleefd kunnen worden. Niveau 1 is het helikopterniveau. Het gebouw manifesteert zich als een plastiek in de ruimte en is van veraf te zien. Het eerste niveau geeft vorm aan de architectonische betekenis van het openbare gebouw in de stedelijke context. Niveau 2 is de bel-etage, hier heeft het gebouw zijn grootste collectieve architectonische buitenruimte en de kleinste architectonische binnenruimte. Het tweede niveau geeft vorm aan de collectieve architectonische ruimte. Niveau 3 is de parterre, hier worden de relaties met de ruimten buiten het gebouw gelegd. Op dit niveau functioneert het gebouw als een membraan. Het filtert de verschillende verkeersstromen en geeft aanleiding tot oponthoud en het maken van keuzen. Niveau 4 is het souterrain, de meest van de buitenwereld afgeschermde ruimte.

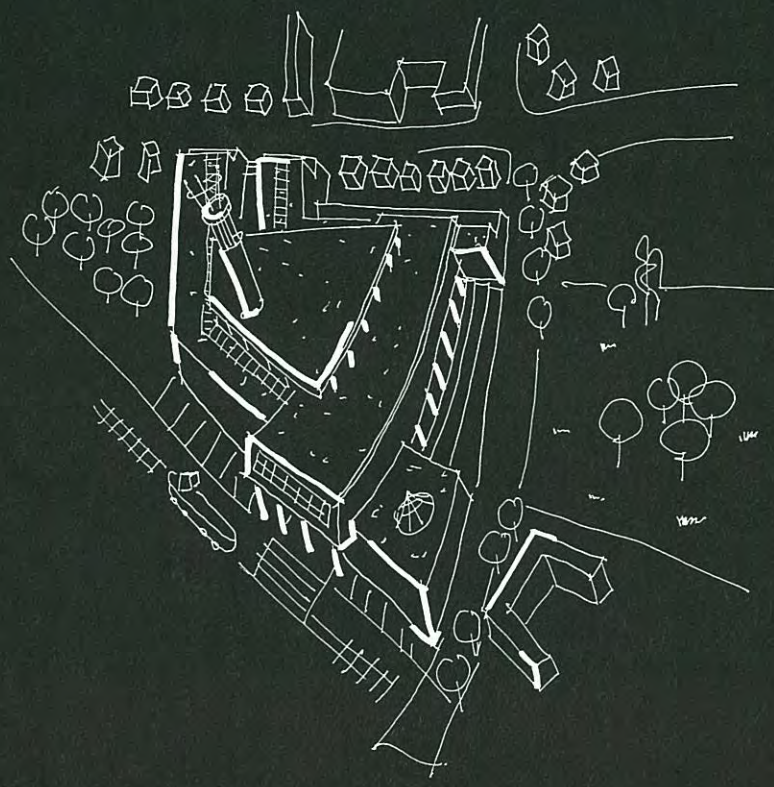

Gebouw als plastiek in de ruimte

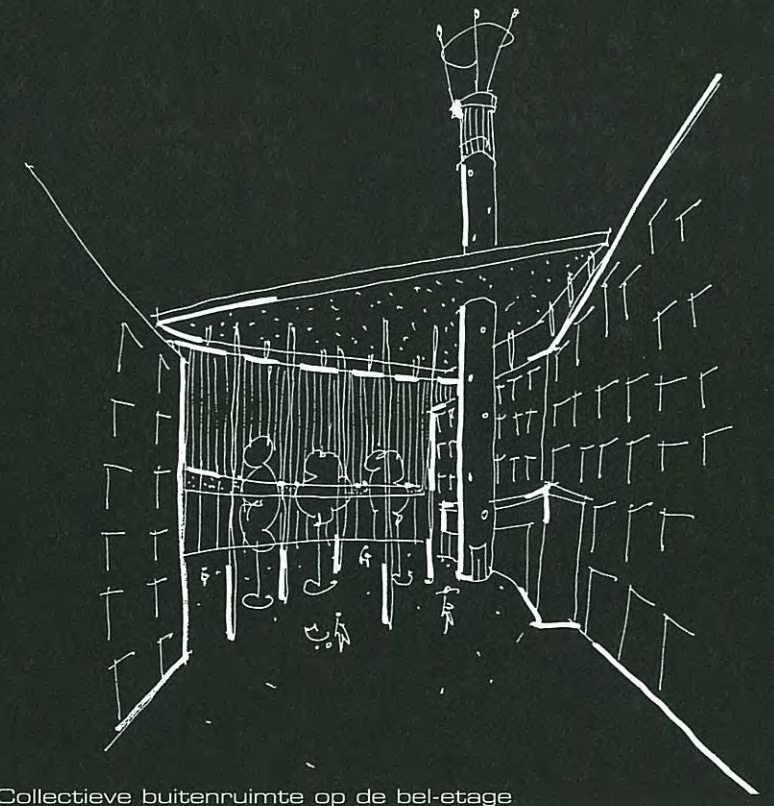

Collectieve buitenruimte op de bel-etage

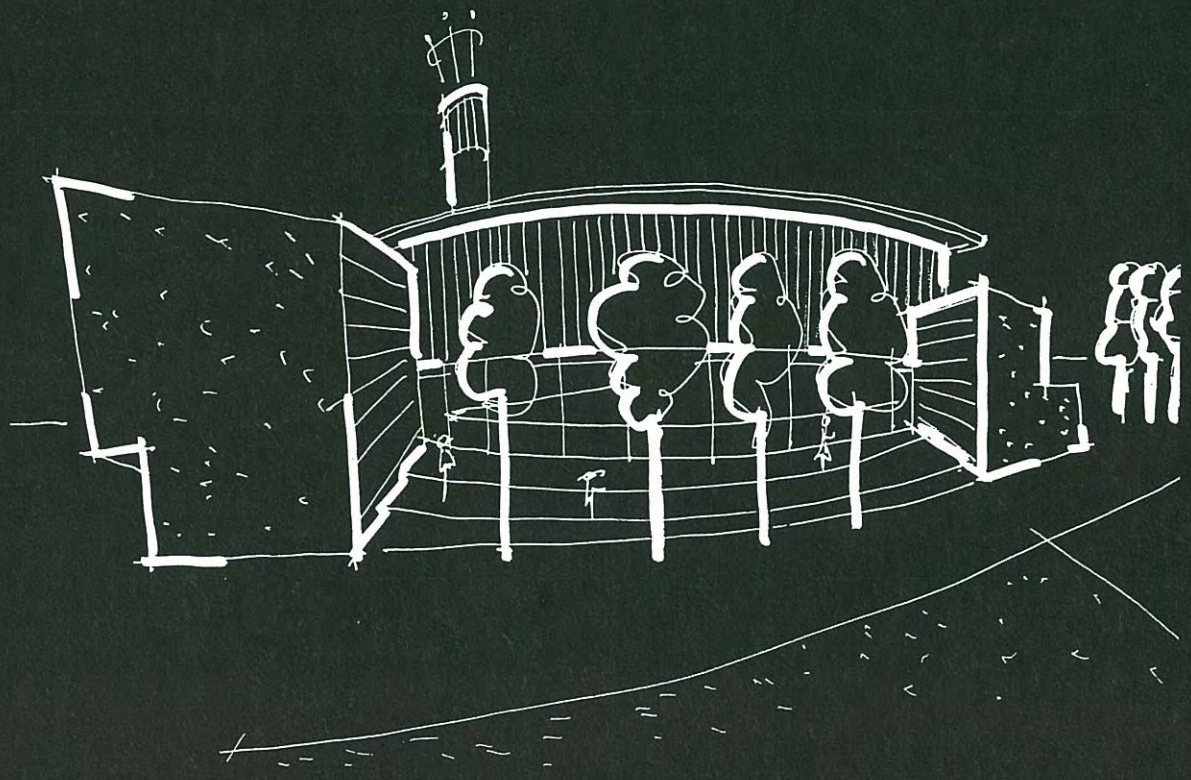

Aanzicht vanaf de Heijendaalseweg

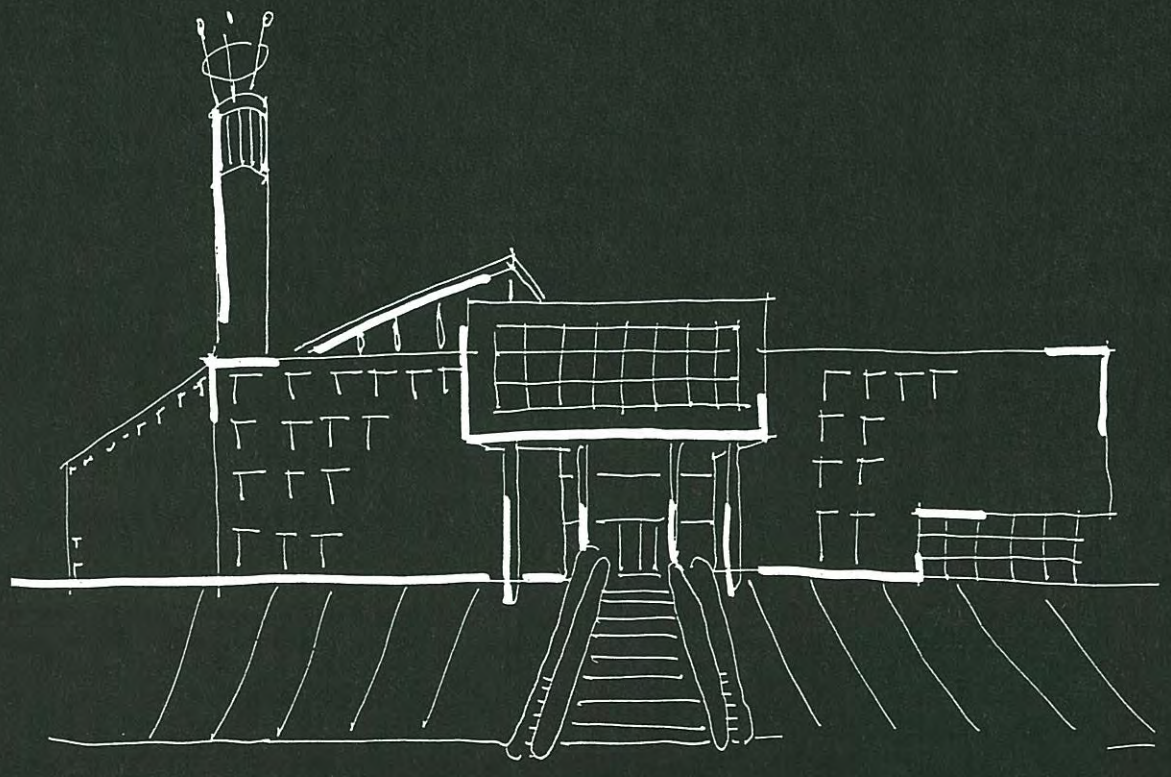

Entree aan de stationszijde

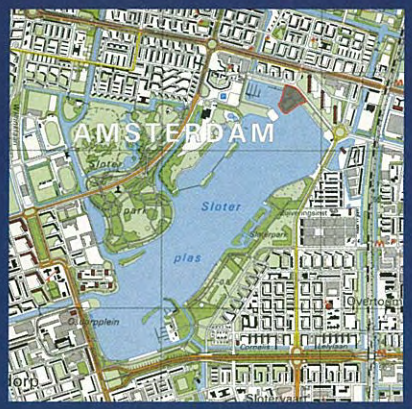

Kop Sloterplas, Amsterdam

De locatie op de kop van de Sloterplas is misschien wel de meest aansprekende locatie. De locatie ligt vlakbij het haventje aan de noordkant van de plas, prachtig in de zon en met een bijzonder fraai uitzicht over het water. Omdat er programmatisch gezien nog weinig uitgesproken opvattingen leven, is het tevens de lastigste locatie. De denkbeelden over deze locatie liggen vooral op ruimtelijk structureel niveau. Het vraagt met andere woorden nogal wat denkwerk, research en inventiviteit om voor deze locatie een voorstelbaar programma te bedenken en om dat vervolgens vorm te geven.

De (concept) nota 'Leefmilieus Parkstad' uit februari 2001 benoemt de locatie tot stedelijk leefmilieu. Dat wil zeggen een fijnmazige menging van functies op het niveau van het gebouw en op het niveau van het bouwblok met een goede bereikbaarheid.

Het te realiseren programma richt zich vooral op de omliggende buurten, maar langs de hoofdwegen is een programmatische verbinding met de rest van de stad voorstelbaar. In de (concept) nota 'Ruimtelijke Accenten; 50 Kansen voor Nieuw West' uit oktober 2000 wordt de locatie genoemd als een van de vijftig kansen. De auteurs stellen voor om beweging en programma toe te voegen. Beweging in de vorm van een continuering en versterking van de looproute langs de oevers van de plas en programma in de vorm van een bijzondere stedelijke voorziening. Voor dat laatste wordt een verwarmd buitenbad gesuggereerd.

Aan de ene kant ligt de locatie aan de Sloterplas, aan de andere kant aan een secundaire route naar het centrum van Amsterdam. Door de positie langs deze secundaire route maakt de locatie deel uit van het 'netwerk leefcultuur', een netwerk waaraan het merendeel van de dagelijkse, openbare voorzieningen ligt. Precies dit spanningsveld tussen een stedelijke voorziening als de Sloterplas en de dagelijkse openbaarheid in de vorm van het 'netwerk leefcultuur' maakt de Kop Sloterplas tot een uitgelezen locatie voor een ontwerponderzoek naar het alledaagse openbare gebouw in een meer stedelijke context.

Atelier PRO architekten b.v.

De locatie ten noorden van de Sloterplas is een plek die boeit, maar niet bloeit. Door gebruik te maken van de aanwezige kwaliteiten (uitzicht, haventje, ruimte, water et cetera) en door nieuwe aan water gerelateerde functies toe te voegen wordt het gebouw ingezet als katalysator voor deze plek en worden hopelijk nieuwe activiteiten gegenereerd. Het programma moet aanleiding geven voor een meer openbaar gebruik van het gebouw.

Visie

Voor een openbaar gebouw is het belangrijk dat het gebouw goed bereikbaar is. Daarom is het gebouw een onderdeel geworden van een fiets- en looproute rondom de Sloterplas. Bovendien is het gebouw een stopplaats voor een 'busboot' of de pleziervaart. Hierdoor wordt de locatie onderdeel van een circulatie op verschillende schaalniveaus.

Het gebouw

Het gebouw is de verbinding over het water dat toegang geeft tot het haventje en completeert de route rondom de plas. Bezoekers ervaren het gebouw en de omgeving terwijl ze via luie trappen en hellingen het gebouw beklimmen, of als ze met de boot aankomen en via een overdekte wacht- en instapplaats het gebouw van onderaf benaderen. Op deze wijze wordt de belevingswaarde van de locatie vergroot.

Ondanks het relatief bescheiden programma heeft het gebouw een opvallende en herkenbare verschijningsvorm waarbij ook het dak onderdeel, of verlengstuk is van de openbare ruimte.

Via de centrale en hoge verbindingsgang worden de verschillende functies ontsloten. Met trappen en hellingen zijn de verschillende niveaus ook van binnenuit bereikbaar en door transparante gevels zijn ze ook zichtbaar gemaakt. Zien en gezien worden biedt mogelijkheden voor diverse vormen van communicatie.

Een duikschool, een watersportvereniging, een verhuurkantoor voor roeiboten en/of waterfietsen, een ticketservicebureau voor de busboot, een galerie en horeca. Functies die gebruikmaken van elkaars aanwezigheid en daardoor het gebouw een openbaar karakter geven. Maar ook de centrale gang biedt mogelijkheden voor overdekte openbare activiteiten wanneer het klimaat dat buiten niet toelaat: de gang als overdekte straat.

Ook buiten het gebouw kunnen door toevoegingen nieuwe activiteiten ontstaan. Een pier met aanlegsteigers maakt de hoge kade minder gevoelig voor golven. Een looproute langs de kade en aansluitend op de aanlegsteiger is een logisch vervolg. De harde kademuur kan opnieuw worden vormgegeven. De ruimte tussen kade en pier is 's winters ideaal voor schaatsers en 's zomers voor openluchtactiviteiten op het water. Ook de duikschool heeft voldoende ruimte om oefeningen te doen.

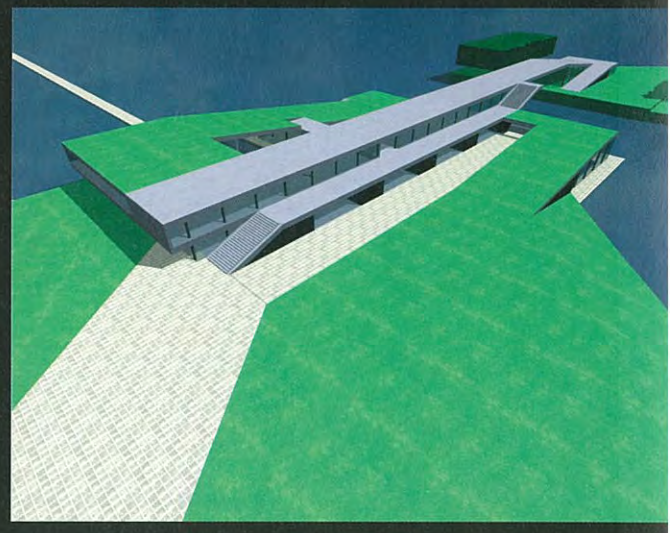

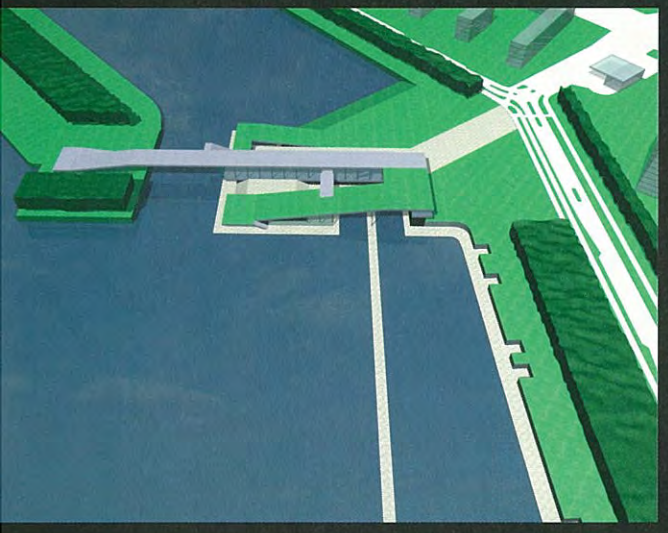

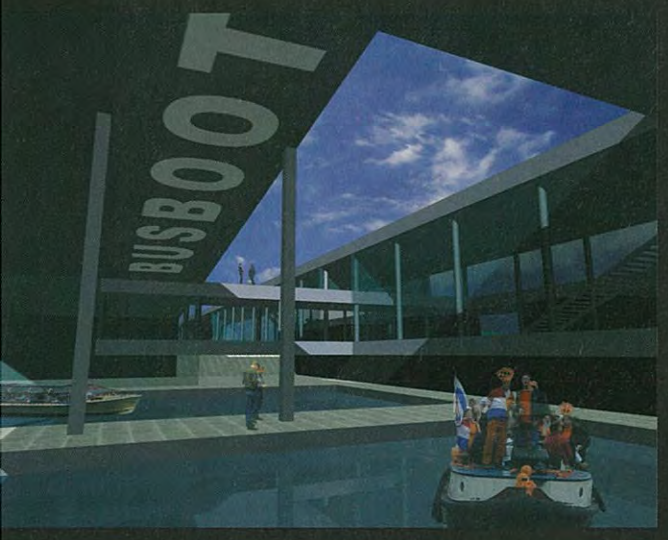

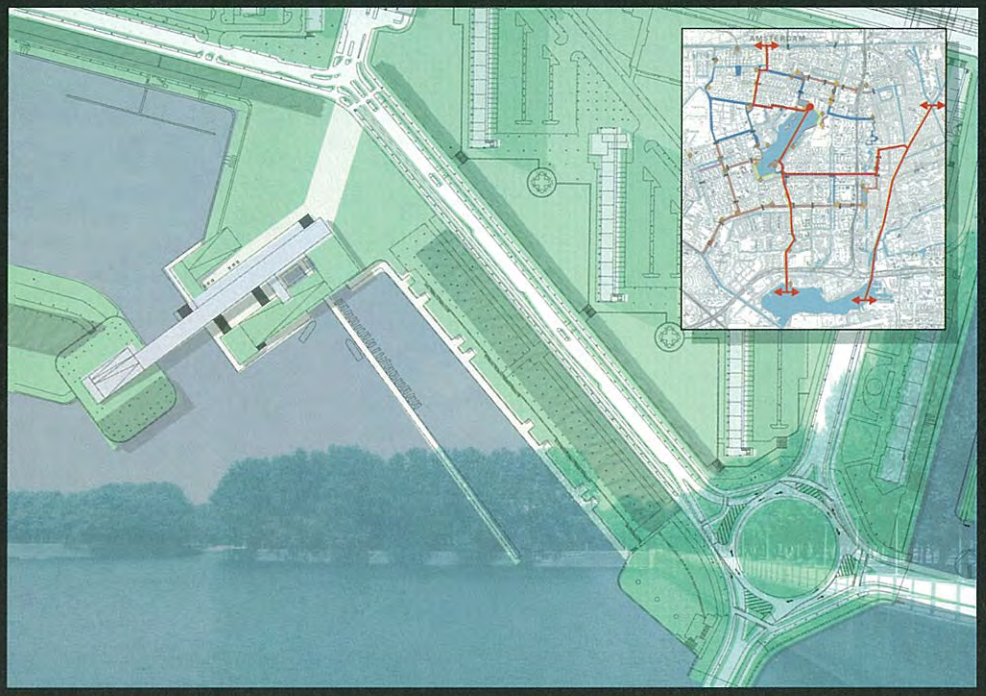

Situatie met de route van de busboot

Bezoekers ervaren het gebouw en de omgeving terwijl ze via luie trappen en hellingen het gebouw beklimmen.

Ondanks het relatief bescheiden programma heeft het gebouw een opvallende en herkenbare verschijningsvorm waarbij ook het dak onderdeel of verlengstuk is van de openbare ruimte.

Als bezoekers met de boot aankomen via een overdekte wacht- en instapplaats benaderen ze het gebouw van onderaf.

B&D architecten

Visie

Het creëren van een gebouw dat door zijn multifunctionaliteit en de hiermee samenhangende aantrekkingskracht het karakter van een openbaar gebouw in zich heeft.

Boulevard

De locatie is een geïsoleerde plek met weinig identiteit. Het water van de Sloterplas wordt genegeerd door hoge kademuren. Door een transparant windscherm te maken en door het water toegankelijk te maken via aflopende trappen, ontstaat een volwaardige boulevard. Een deel van de bomen maakt plaats voor drie gebouwen met een horecabestemming en aanverwante functies, waarbij tevens gedacht kan worden aan een soort buurthuizen voor de verschillende bevolkingsgroepen in de westelijke tuinsteden: de 'oude' Amsterdammers, Turken en Marokkanen. Deze groepen kunnen hier, zonder elkaar daarbij te hinderen, hun eigen identiteit en specifieke behoeften binnen hun gemeenschap realiseren. De gebouwen zelf zijn niet nader uitgewerkt omdat de bijbehorende collectieve ruimte de boulevard is.

Gebouw

Het gebouw ligt op het bastion en bestaat uit twee vleugels en een toren die rond twee pleinen zijn gegroepeerd. Het ene plein ligt in de openlucht: het is een grote cour. Het andere plein is de hal van het gebouw met aan de linkerkant uitzicht op de Sloterplas. De hal functioneert als grote huiskamer en verdeler van bezoekers naar de verschillende verdiepingen en functies.

Twee duidelijke ingrepen zijn de woontoren van 25 verdiepingen, die hoog uittorent boven zijn omgeving en de grote ellipsvormige sportzaal, die door zijn afwijkende vorm en materiaalgebruik de aandacht trekt vanuit de directe omgeving.

Opvallend in het gebouw is de doorgaande trap in de hal, die alle galerijen op verschillende plaatsen met elkaar verbindt. Deze trap biedt de mogelijkheid om bekenden te ontmoeten. De galerijen op de verdiepingen bieden toegang tot de verschillende functies. Alle entrees liggen direct aan de hal. Zodoende is er zo veel mogelijk contact met de collectieve openbare ruimte. In het lage gedeelte zijn verschillende horecagelegenheden ondergebracht.

Programma

Door een veelheid aan functies in het gebouw te combineren, worden mensen met gevarieerde achtergronden en belangstellingen op verschillende tijden van de dag bij elkaar gebracht. Het programma biedt mogelijkheden voor woningen, maatschappelijke functies (kinderdagverblijf, medisch cluster, buurthuis en politiepost), sportaccommodaties (basketbal, volleybal, zaalvoetbal, maar ook fitness en een dansschool), culturele activiteiten (bibliotheek, sociaal-cultureel centrum, kunstenaarsateliers), entertainment (theater, film, ruimte voor repetities en uitvoeringen) en collectieve ruimten (de cour als hang- en pauzeplek).

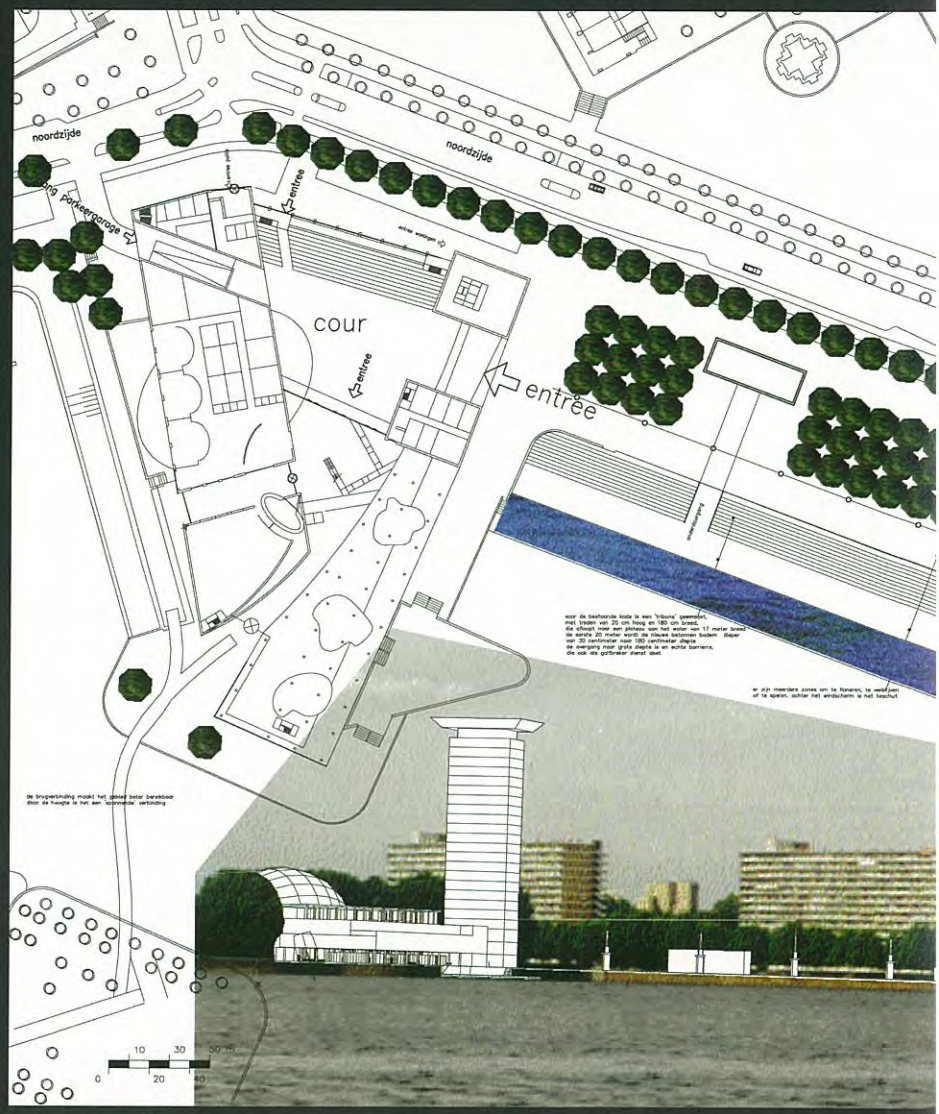

De Sloterplas boulevard met het gebouw aan het water

De cour biedt tevens mogelijkheden voor grote manifestaties, gezamenlijke producties, festivals, (kunst)markten et cetera. De cour is de collectieve openbare ruimte bij uitstek. Van alle kanten is er zicht op de ruimte. Er is een gedeeltelijk overdekte tribune die als hang- en pauzeplek te gebruiken is en die nog interessanter wordt op het moment dat er manifestaties plaatsvinden. Op de eerste verdieping lopen de galerijen van binnen naar buiten door, waardoor balkons ontstaan voor het theater. De hal is de huiskamer, die aan de ene kant direct uitkomt in de bibliotheek en aan de kant van het water ruimte biedt aan verschillende horecagelegenheden.

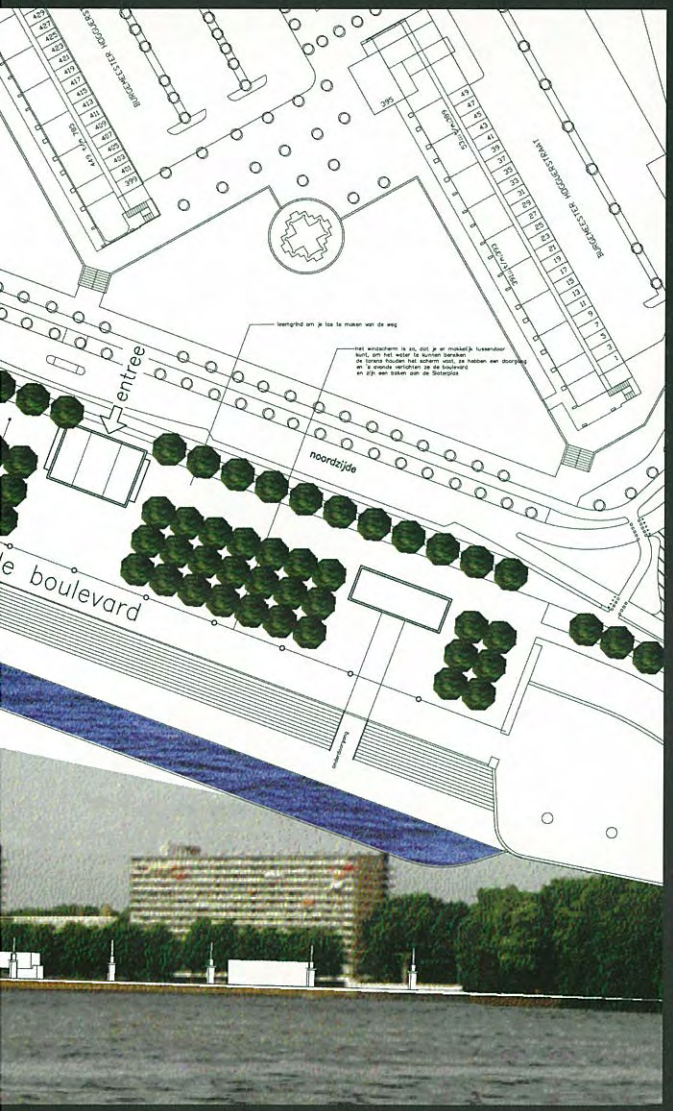

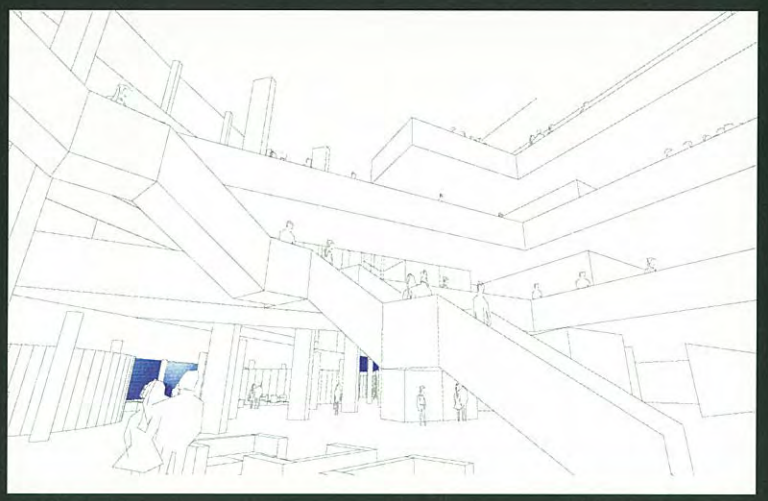

Cour

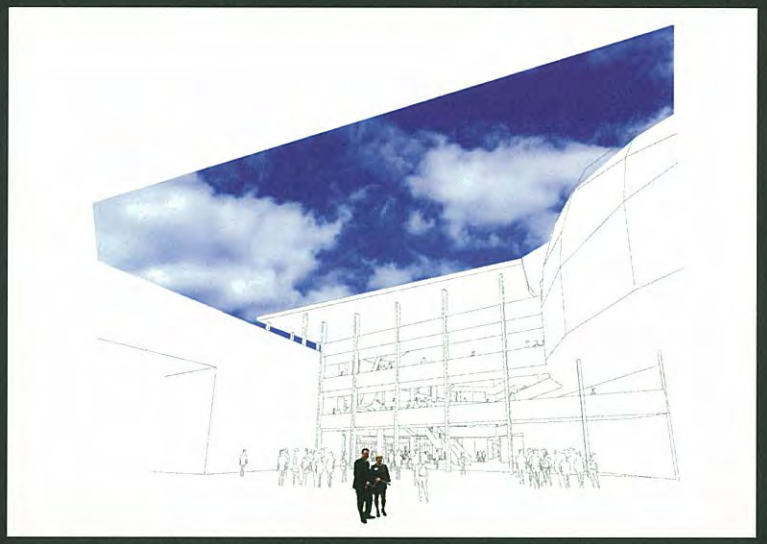

Kijk op de galerijen

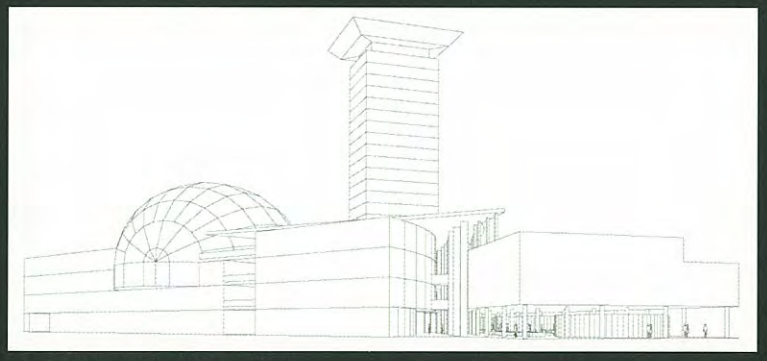

Vanaf het water gezien

BO6 architectenbureau

Credo

Stedelijke dynamiek ontstaat door de hoeveelheid mensen, een diverse programmering en de concentratie waarbinnen beide zich bevinden. De kwaliteit van openbare buiten- of binnenruimten wordt bepaald door het programma waartussen de openbaarheid zich bevindt. Hoe minder mensen, programmering en beweging, hoe minder openbaar gevoel.

Stedenbouwkundige ingreep

Het meest in het oog springend is de geringe mix van activiteiten. Hier wordt alleen maar gewoond. Hoewel het water dichtbij is, is er eigenlijk geen direct contact met de directe woonomgeving op de kop van de Sloterplas. Door de oever naar de voet van de flats te verplaatsen komt de directe woonomgeving meer in contact met de plas. Aan de noordzijde van de verbindingsweg ontstaat een waterpartij met een andere dynamiek dan aan de zuidzijde van de weg. Gehandhaafd blijven het voetpad, het fietspad en de weg, die daardoor midden in het water tussen de woonomgeving en de plas komen te liggen. Het openbare gebouw wordt een onderdeel van de bestaande infrastructuur en komt zo geïsoleerd in het water te liggen.

Het gebouw

Het gebouw is een onlosmakelijk onderdeel van de bestaande infrastructuur. Doordat het voetpad en het wandelpark zowel naar boven als beneden leiden, ontstaat niet alleen een extra aantrekkelijke buitenruimte, maar ook als vanzelf ruimte voor het gebouw. Vanuit zichzelf heeft dit gebouw het karakter van een openbaar gebouw. Niet alleen over en langs het gebouw lopen wegen en paden, maar ook door het gebouw loopt een gelijkwaardige openbare route.

Programma

Om een levendig openbaar gebouw te maken wordt de openbare route door het gebouw heen geleid. Tegelijkertijd komt er in het gebouw een forse parkeergarage die mensen stimuleert om naar het gebouw te komen en om zich te bewegen. De openbare route in het gebouw en de parkeergarage zijn essentieel voor de infrastructuur waarlangs de binnenruimte tot leven wordt gebracht. De programmering moet gevarieerd zijn, zodat er geen conflict ontstaat met de openbare route die door het gebouw loopt en er geen eenzijdige bezoekersgroep ontstaat. Verblijf en beweging moeten met elkaar in balans zijn. De openbaarheid eist dat afgeleide elementen zoals profit en non-profit, permanent en tijdelijk, harmonieus geprogrammeerd worden.

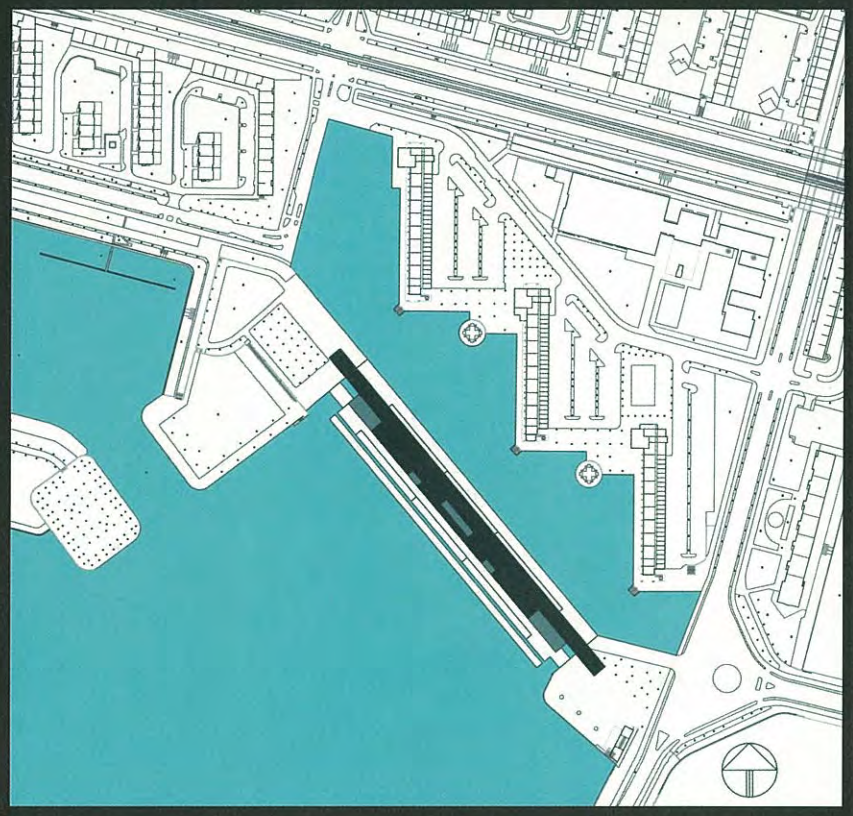

Situatie

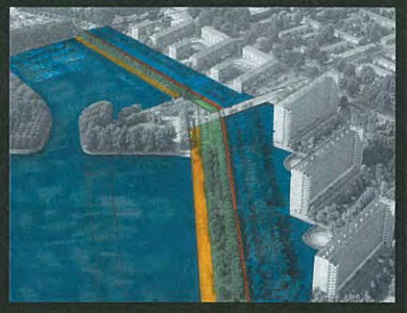

Ontwikkelingsmodellen

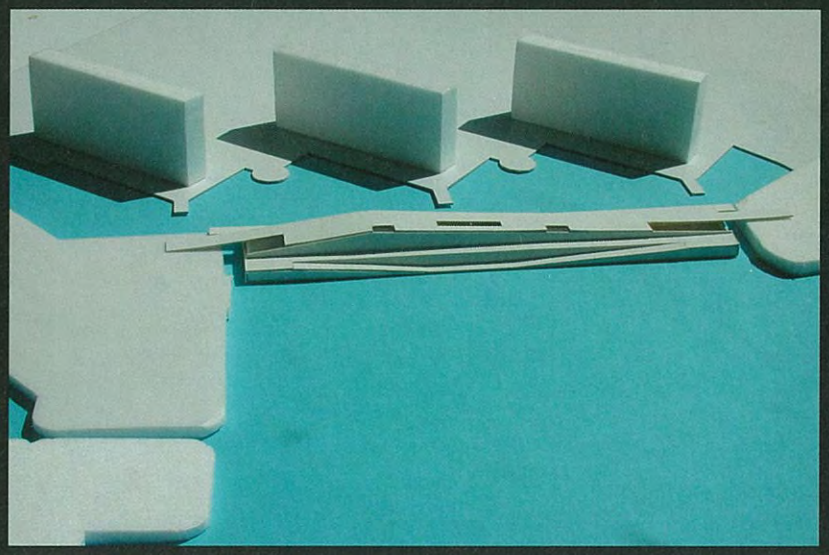

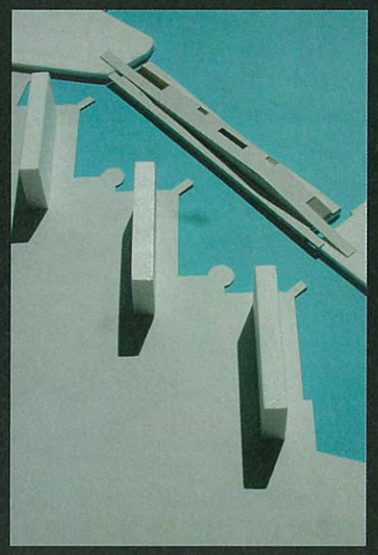

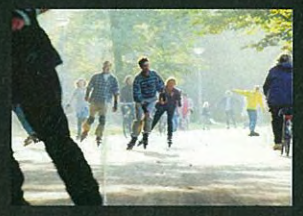

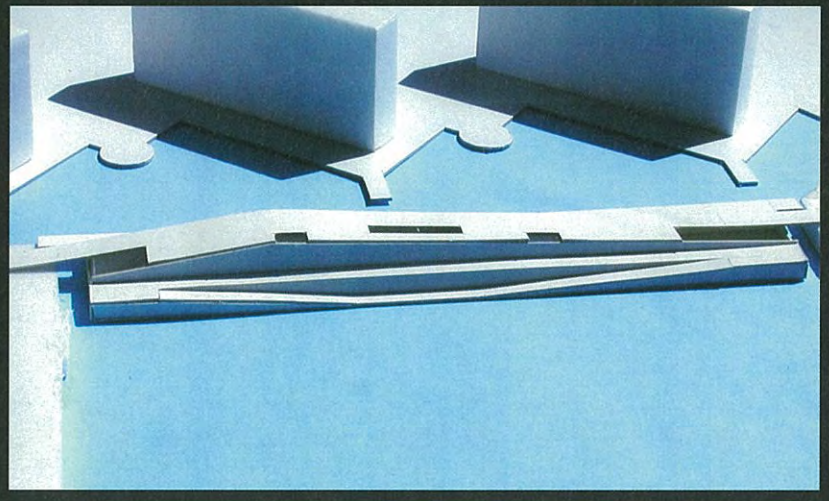

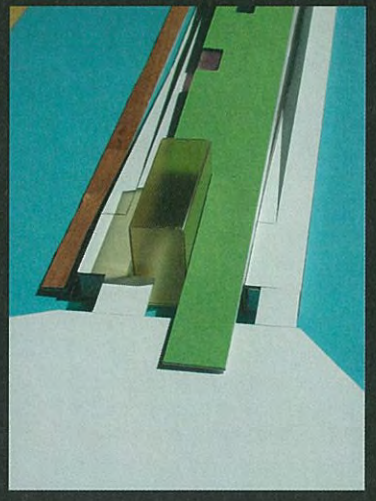

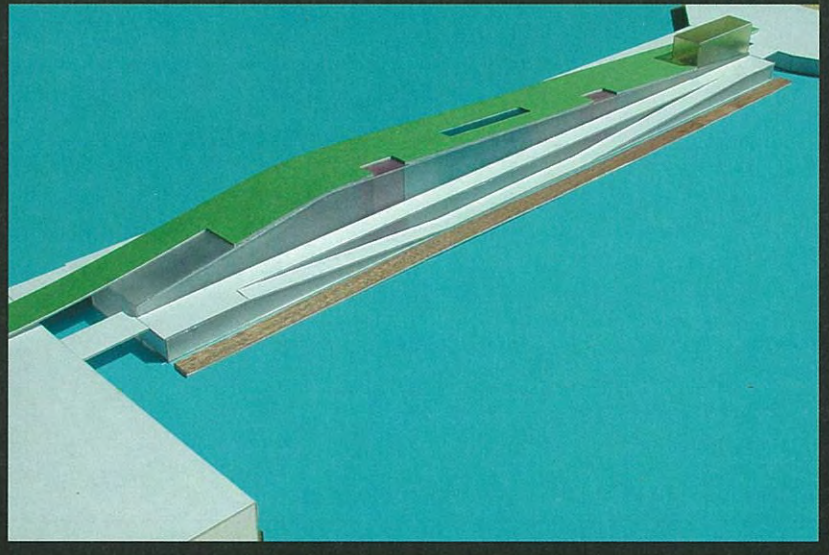

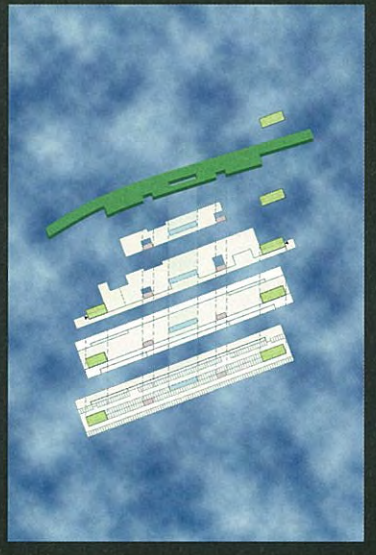

Indoorstad

Het smalle stille gebied vormt een tussenzone tussen de Sloterplas en de woonwijk, een buffer tussen de natuur en de stad. In Nieuw-West is drieënveertig procent van de bewoners allochtoon. In de onmiddellijke omgeving van dit gebied worden veel koopwoningen in een stedelijke sfeer gebouwd. De draagkracht van de bewoners zal toenemen, en daarmee de vraag naar dienstverlenende instellingen.

Visie

Het openbare gebouw dient aan te sluiten op maatschappelijke ontwikkelingen. Sociologen als Giddens en Beck wijzen er op dat een traditionele dominante cultuur plaats heeft gemaakt voor een samenleving waarin vrijwel alles – identiteit, relaties, werk, et cetera – een fluïde en divers karakter heeft. De vraag is hoe, gezien de diversiteit, er nu nog sprake kan zijn van collectiviteit, van *common ground* waarop we elkaar kunnen ontmoeten. Hoe kan openbaarheid in deze tijd worden vormgegeven? Ons antwoord is als volgt: wij kiezen er voor om in het gebouw herkenbare parochiale clusters te herbergen, waarbinnen ruimte is voor rituelen en gewoontes. Tevens moet het gebouw mogelijkheden bieden voor ontmoetingen met andere culturen, doordat de bewoners uit de wijk op een ongedwongen en vrijblijvende manier gebruik maken van dezelfde ruimten. Om een uitgebalanceerde verhouding te krijgen tussen de stedelijke sferen is het noodzakelijk om woningen in het gebouw onder te brengen. De bewoners zorgen voor een levendige openbaarheid van 24 uur per dag, voor sociale controle en een lokale gemeenschap die sociabiliteit en betrokkenheid genereert. De instellingen zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het beheer van het gebouw en de buitenruimte. De programmering van het gebouw dient kostenneutraal te zijn: zestig procent profit- en veertig procent non-profitinstellingen moeten haalbaar zijn.

Het gebouw

In het openbare gebouw vinden ontmoetingen plaats. Door de vormgeving van het gebouw en de programmering worden mensen gestimuleerd naar de algemene voorzieningen te gaan via de cultuurgebonden clusters en omgekeerd naar de cultuurgebonden clusters via de algemene voorzieningen. Het gebouw biedt onderdak aan Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Nederlandse clusters. Deze clusters vallen uiteen in twee koppels die aan elkaar gespiegeld zijn. Elk koppel bestaat uit twee clusters die aan een 'rondeel' liggen, waardoor menging van gebruikers plaatsvindt. In elk cluster bevinden zich algemene voorzieningen. Voor de clusters bevinden zich kleine ruimten met het karakter van een marktkraam. Op de eerste verdieping zijn er voor starters koop- en huurwoningen. Variatie is aangebracht door de rondelen te laten verschillen in toegankelijkheid en vorm, en door de gekoppelde clusters gespiegeld aan elkaar te verbinden. Bezoekers kunnen het dak gebruiken voor sport, spel en ontspanning. Het dak, de symmetrie van de clusters en de *boardwalk* zorgen voor architectonische eenheid. Het openbare gebouw is gericht op de buitenruimte: twee rondelen en een 'straat' zijn direct toegankelijk vanuit het groen. De relatie met het water wordt versterkt door een slotgracht rond een van de rondelen in het gebouw. Door de neutraliteit en de symmetrie krijgt het gebouw een zekere mate van onbepaaldheid en kan het programma aangepast worden aan nieuwe maatschappelijke condities.

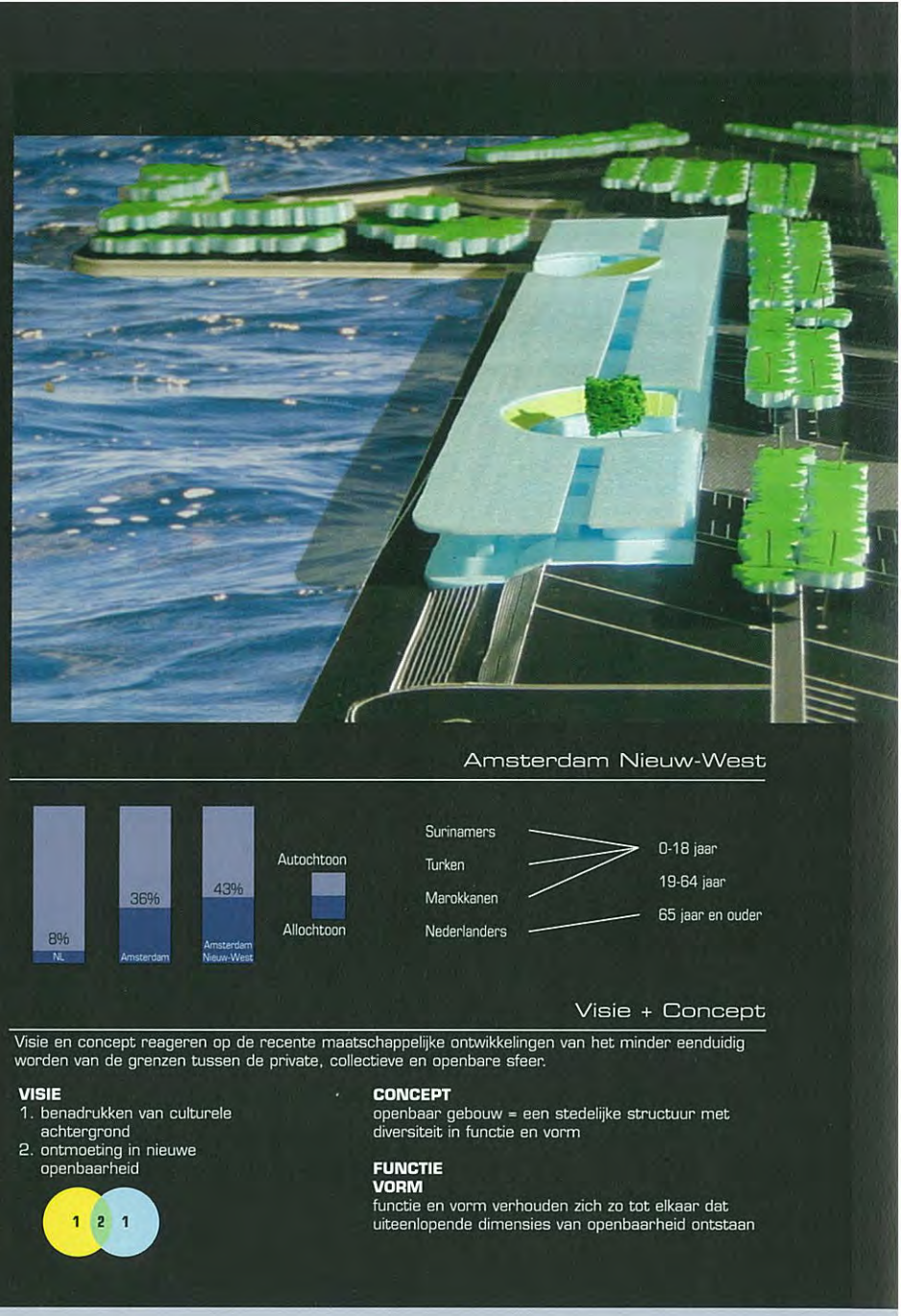

Amsterdam Nieuw-West

Visie + Concept

Visie en concept reageren op de recente maatschappelijke ontwikkelingen van het minder eenduidig worden van de grenzen tussen de private, collectieve en openbare sfeer.

VISIE
1. benadrukken van culturele achtergrond
2. ontmoeting in nieuwe openbaarheid

CONCEPT
openbaar gebouw = een stedelijke structuur met diversiteit in functie en vorm

FUNCTIE
VORM
functie en vorm verhouden zich zo tot elkaar dat uiteenlopende dimensies van openbaarheid ontstaan

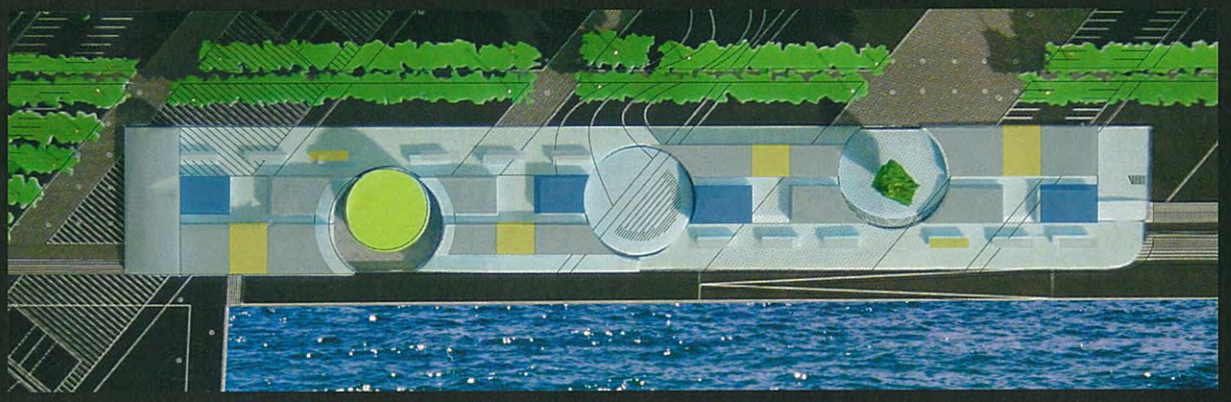

Begane grond

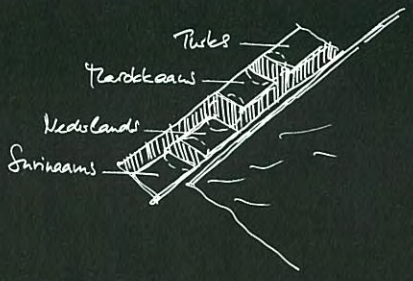

Vier clusters

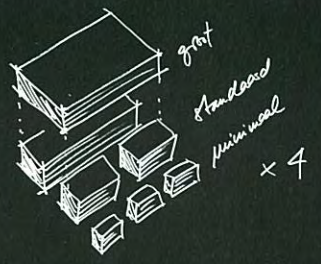

Fysieke structuur in een cluster

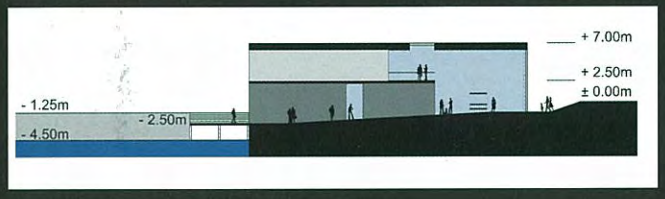

Doorsnede – overdekt rondeel

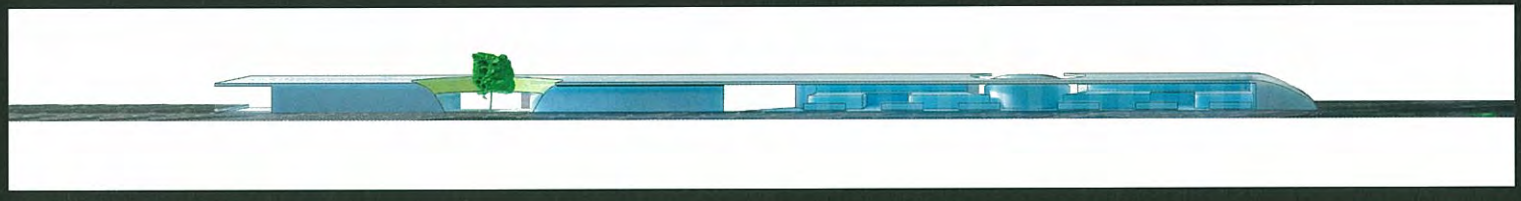

Aanzicht noord-oost

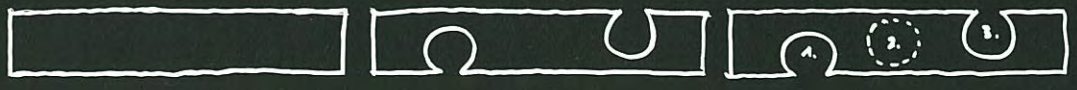

Binnen en buiten

Opbouw

Building body

Het openbare gebouw is in veel gevallen een gebouw voor een subcultuur. Volledige openbaarheid, toegankelijk en bedoeld voor iedereen, is slechts te vinden bij heel specifieke gebouwen als bijvoorbeeld spoorwegstations of luchthavens. Alle overige gebouwen met een meer of mindere mate van openbaarheid ontlenen deze openbaarheid aan het subculturele karakter van hun programma. Zo is een winkelcentrum voor kopers, een bibliotheek voor lezers, een stadion voor sportliefhebbers. De laatste decennia komen er meer en meer openbare gebouwen die zich op een nog specifiekere deelverzameling van gebruikers richten. Megabioscopen, meubelboulevards, *factory outlet centers*, et cetera. De meeste van deze thematisch gesorteerde gebouwen bevinden zich in de periferie van de traditionele stad. De bereikbaarheid per auto maakt een veel groter verzorgingsgebied mogelijk dan in de stad zelf. Andersom geredeneerd: in de periferie zijn alleen dit type openbare gebouwen mogelijk.

Geen enkel openbaar gebouw is volledig monofunctioneel of volledig openbaar. Niet alleen herbergt het een veelheid aan functies maar tevens kent het vele gradaties van openbaarheid. Verschillende functies hebben hun eigen mate van openbaarheid; van de beslotenheid van een eigen huis tot de toegankelijkheid van een café. De verschillende openbaarheden lopen soms soepel in elkaar over, soms zoeken ze de confrontatie of soms bestaan ze eenvoudigweg naast elkaar.

Het gebouw

Het 'building body' herbergt een verzameling van functies die nauw verweven zijn met lichaamscultuur en gezondheid: fitness, ontspanning, wonen, sport, werken, een beautysalon, skybar, sauna, jachthaventje, bodyshop, zwembad, solarium, klimcentrum, squashbanen, piercing- en tattoostudio, et cetera. Deze nauwe thematische verweving van het programma zorgt voor optimaal gebruik gedurende een groot deel van de dag. Daarnaast bevinden zich in het gebouw diverse meer algemene functies die direct van het health-programma kunnen profiteren, daar meerwaarde aan ontlenen en geven. Deze functies geven het health-programma meer 'body' en maken de 'kritische massa' voor het project.

Het gebouw rijst op uit de openbare huid van de stad. Het ultieme openbare orgaan, het maaiveld, wordt belichaamd door de huid, die overgaat in het gebouw. Het lichaam van de openbaarheid plooit zich om en in de functionele structuur van het gebouw. Soms wordt dit lichaam zichtbaar, komt het aan de oppervlakte en wordt het de letterlijke huid rondom het gebouw, dan weer kruipt het naar binnen, dwars door de gebouwmassa heen, als organen in een lichaam. Tegenover deze organische weelde van openbaarheid staat de strakke functionele wereld met vrije vloeren, naar wens indeelbaar met meer of mindere openbare functies.

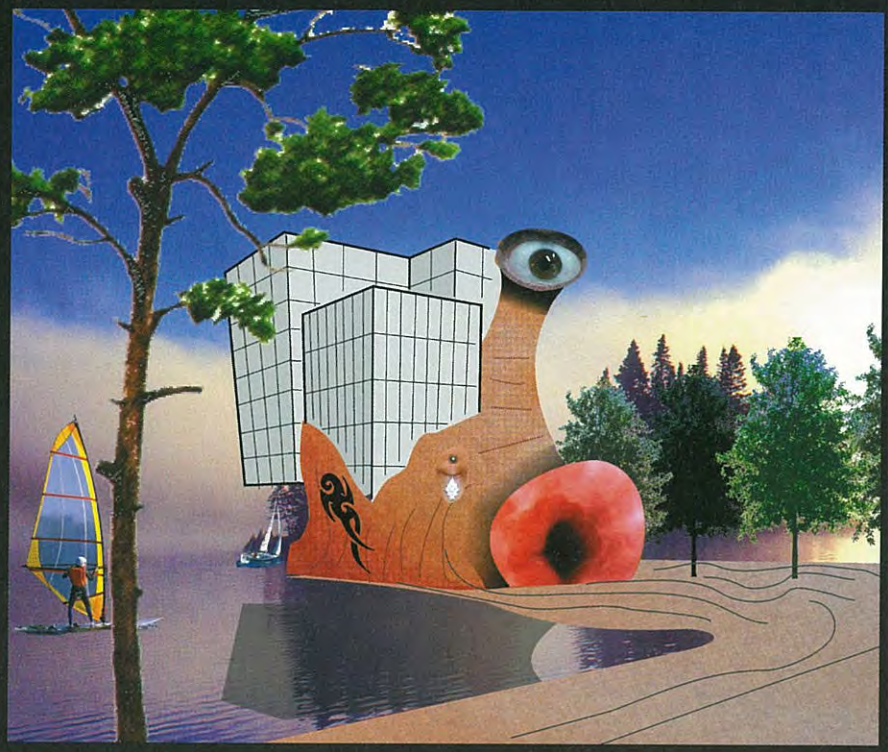

Impressie

Het gebouw stelt nadrukkelijk de vraag naar representatie. De directe belichaming van de bodycultuur, het gebouw zelf, wordt een 'ge-shaped' lichaam. Geen abstracte weergave, maar een concrete metafoor van het lichaam. Het resultaat prikkelt de beschouwer en daagt uit tot nadenken. Een banale berg vlees of een voorlopig eindpunt in de niet te stuiten behoefte aan lichamelijkheid. De openbaarheid is de belichaming van de bodycultuur, met als apotheose een alziend oog: de skybar.

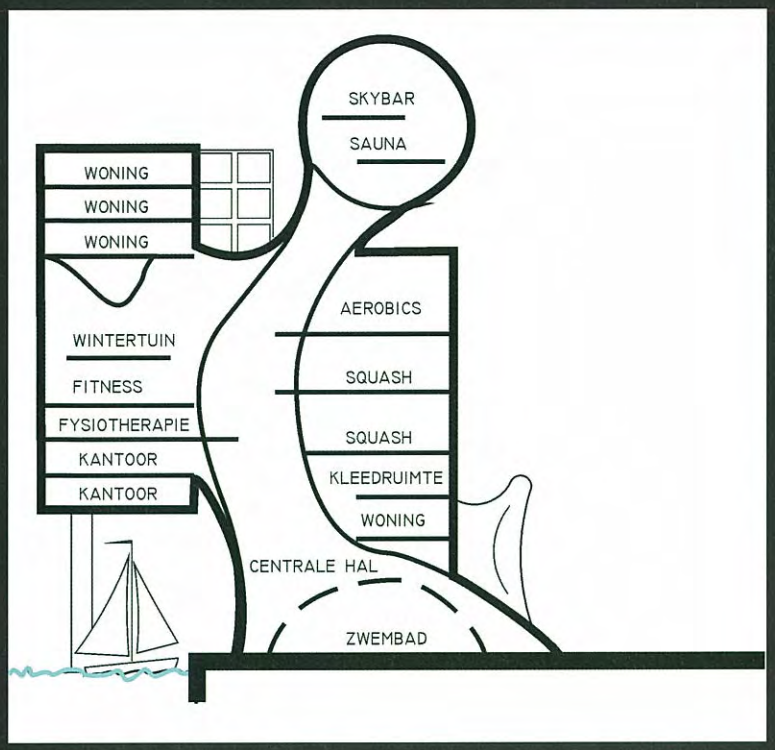

Functionele doorsnede

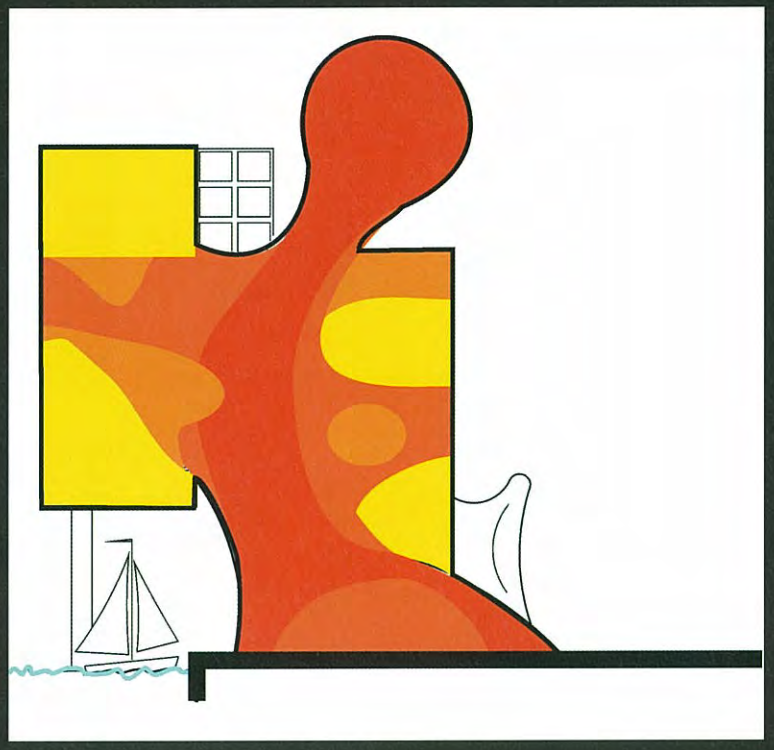

Gradaties van openbaarheid

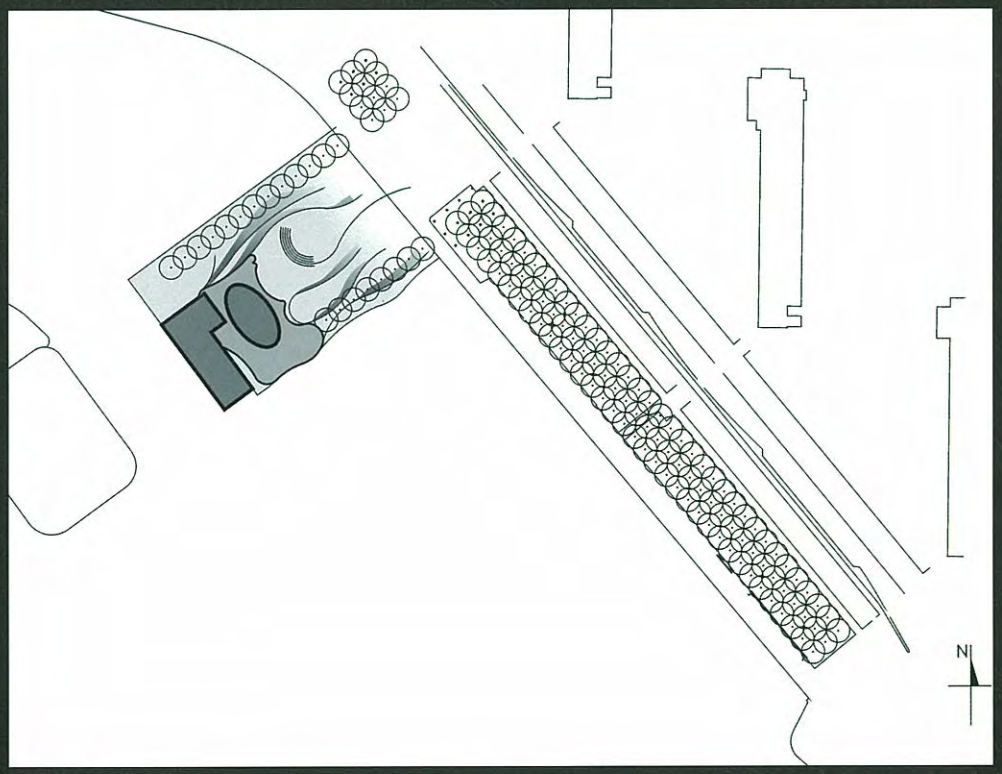

Situatie

Inbo architecten bna

Credo

De ultieme vorm van openbaarheid is de straat. De straat is altijd en overal voor iedereen toegankelijk. Daarom willen we een gebouw ontwerpen als een straat: een gebouw als een stedelijk netwerk waarin en waaraan zich verschillende activiteiten ontwikkelen. Het gebruik kan morgen anders zijn dan vandaag, de straat zal echter altijd blijven bestaan. Het wordt een openbaar gebouw dat toegankelijk is voor iedereen, zeven dagen per week 24 uur per dag, een plek waar stromen op gang worden gebracht en waar ontmoetingen plaatsvinden.

Als we kijken naar het gebruik van de plek valt op dat er ondanks alle kwaliteiten geen activiteiten plaatsvinden. Om er mensen naar toe te trekken willen we de boulevard gaan programmeren zonder de bestaande kwaliteiten teniet te doen. Op de kop van de Sloterplas komen de route rond de Sloterplas en het stedelijke netwerk van auto, fietser en voetganger samen.

Het gebouw

Het gebouw wordt vormgegeven als een structuur die is ingebed in het bestaande stedenbouwkundige netwerk. De huidige boulevard blijft bestaan. In het paviljoen komt de 911 politiepost. Onder het plein komt een (etnische) disco. Het groen omzoomde bastion wordt getransformeerd tot een evenementenveld met een groot podium.

Het eigenlijke gebouw bevindt zich onder de boulevard. Er lopen drie verschillende routes doorheen. Eén flaneerroute op het niveau van het maaiveld over de boulevard, voor voetgangers en fietsers. Eén flaneerroute langs de plas op het niveau van het water voor voetgangers, fietsers en auto's. En één beschutte route kriskras door het gebouw langs de verschillende activiteiten die wordt ontsloten vanaf de route over de boulevard en de route langs het water. Het gebouw is toegankelijk voor auto's, fietsers en voetgangers.

Programma

De programmering van het gebouw moet gezien worden als een verbeelding. Het is een stedelijke structuur waarin zich verschillende activiteiten kunnen ontwikkelen; de straat die zich in loop van de tijd aan kan passen. De straat blijft altijd bestaan terwijl het programma wijzigt. Het programma versterkt het openbare karakter van het gebouw. Het is de straat die toegankelijk is voor iedereen. De functies die er zich aan ontwikkelen versterken en beïnvloeden elkaar. De diverse activiteiten zullen verschillende functies met elkaar delen. De foyer van de bioscoop is ook de entree tot de sporthal. De squashbanen hebben geen sportkantine, maar er is een café waar je na het sporten of voor een bezoek aan de disco iets kunt drinken. De crèche is van 's morgens vroeg tot diep in de nacht geopend. 's Morgens kan op de kinderen worden gepast terwijl pa of ma naar de fitnessclub gaat, maar ook 's avonds kunnen de kinderen naar de crèche terwijl de ouders genieten van een romantisch diner of met vrienden naar de disco zijn.

Route 'ketting' rond de Sloterplas

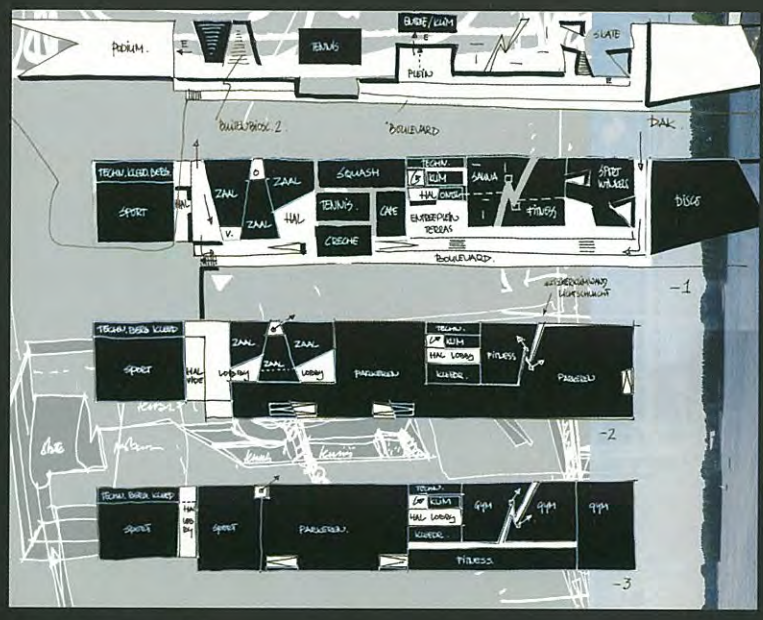

Openbaarheid

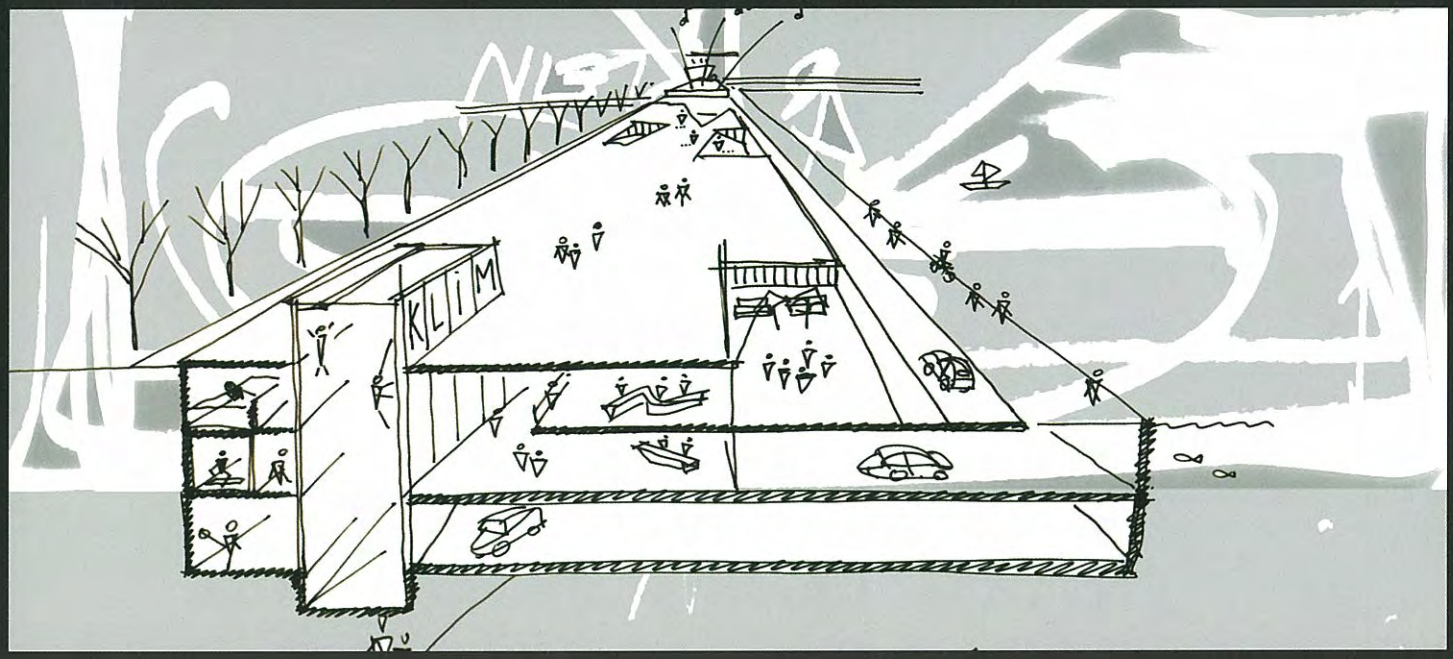

Het gebouw als straat

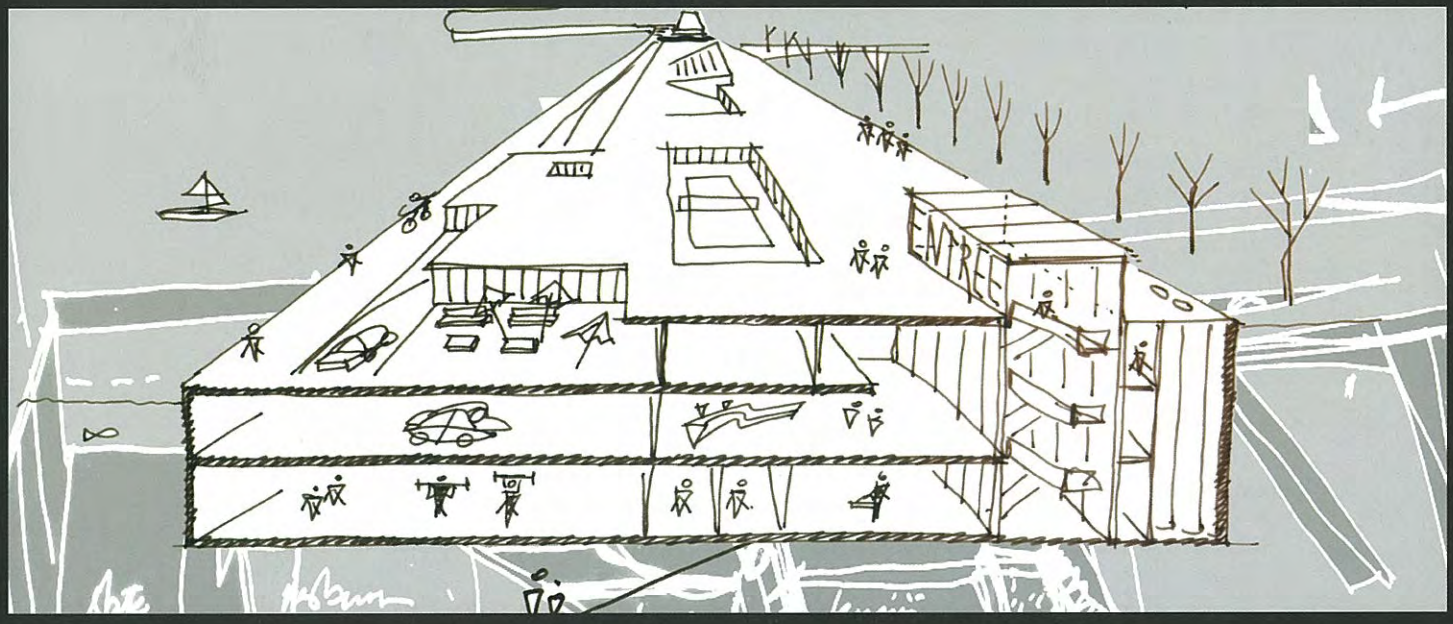

Rempt van der Donk Architekten BNA BV

Revival of the Christal Palace

Visie

Voor de Kop Sloterplas kan het alledaagse openbare gebouw slechts functioneren, als door middel van een routing het gebruik van de openbare ruimte wordt afgedwongen én als er een vorm van betrokkenheid voor die openbare ruimte ontstaat doordat gebruikers een gevoel van collectief eigendom ontwikkelen.

Programma

De boulevard dient verbeterd te worden. Op de locatie moeten functies komen die een sterke relatie met de omgeving hebben, zoals recreatieve functies en vermaak. Het te ontwerpen gebouw dient buurtoverschrijdende functies te vervullen waardoor er een continue stroom mensen ontstaat en er onder alle omstandigheden levendigheid is. Aan de volgende functies wordt gedacht: een sportschool, een broodjes- en koffiezaak, een bejaardensoos met logeerkamers voor gasten, een kinderdagverblijf, een moskee en een theehuis, een integratie-instituut voor allochtonen en een ruimte voor de organisatie van het totale complex, een overdekte *foodfair* met een binnenplein en een tribune met hieraan gekoppeld een vip-ruimte en een zaaltje voor kleine partijen; een buitenpodium dat 's zomers voor openluchtconcerten en -optredens kan worden gebruikt en een boardwalk om uit te waaien, te vissen en ter bevoorrading van het buitenpodium.

Ontwerp

Het basisontwerp bestaat uit een routing waaraan individuele, herkenbare functies (paviljoens) zijn gekoppeld met één grote buurtoverschrijdende trekkersfunctie (*foodfair*). Vanaf de parkeerplaatsen wordt de *foodfair* bijna altijd bereikt via de routing. De *foodfair* wordt door een glazen overkapping beschut tegen regen en wind. In de overdekte ruimte zijn de functies overzichtelijk geplaatst en er is vrij uitzicht op de omgeving.

De gehuisveste functies zijn aan de buitengevel individueel herkenbaar en zodanig gepositioneerd dat kruisbestuiving plaats kan vinden. De meeste sociale activiteiten vinden op maaiveldniveau plaats en deels rondom de paviljoens. De eigenaars en huurders kunnen afzonderlijk een architect voor hun paviljoen aantrekken om zo hun identiteit te benadrukken.

Gezien de in de wijk aanwezige bevolkingssamenstelling is een volledig tot in detail ontworpen gebouw hier niet op zijn plaats. Laat het een eigen identiteit krijgen door een eenvoudig casco (loods) neer te zetten die door de verschillende gebruikers ingericht kan worden. Hierdoor ontstaat vanzelf een stijl die bij het gebruik past, mits er betrokkenheid is. De zwarte markt in Beverwijk of Pier 17 in New York zijn geslaagde voorbeelden.

Het directe buitengebied aan de waterkant en kade kan 's zomers een belangrijke sociale functie vervullen doordat er activiteiten georganiseerd kunnen worden gekoppeld aan de gehuisveste functies.

doorsnede A-A

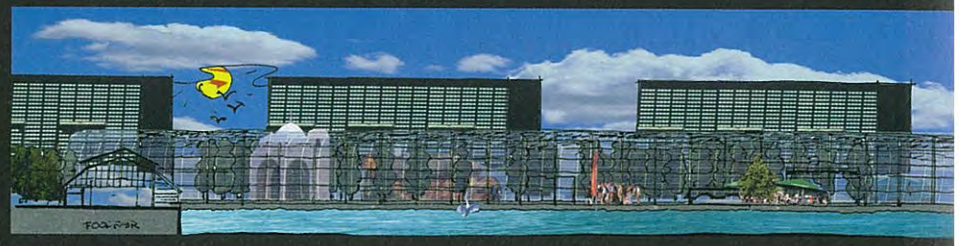

doorsnede B-B

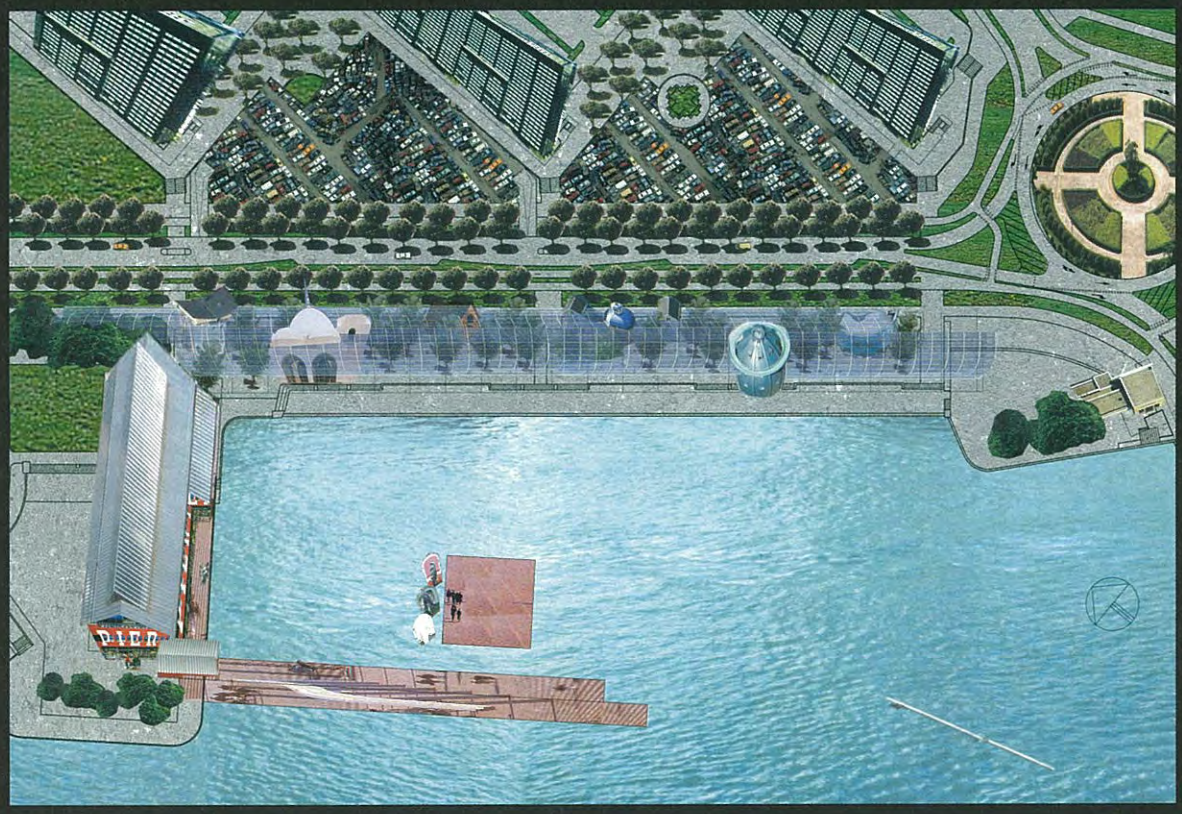
PIER

Wingender Hovenier Architecten bv

De noordzijde van de Sloterplas met café, boulevard en jachthaven biedt een bijzondere maar vooral alledaagse openbaarheid. De locatie vormt de tegenpool van de Osdorper Ban; het aangewezen openbare centrum van de vernieuwende westelijke tuinsteden.

Het gebouw

In de programmatische luwte van de locatie vormt een islamitische basisschool het startpunt van het openbare gebouw. Een kwart van het oppervlak is voor de school gereserveerd. Het overige beschikbare vloeroppervlak is gereserveerd voor aanverwante programma's. Het gebouw sluit aan op al bestaande programmatische ontwikkelingen in Amsterdam-West. Toen de Riva-garage aan de Baarsjesweg zijn oorspronkelijke functie verloor, is deze door stadsdeelbewoners in gebruik genomen als verzamelgebouw voor diverse bedrijven, sociaal-culturele verenigingen en een gebedshuis.

Het gebouw op het havenhoofd plooit de aanwezige amorfe ruimte in een stelsel van duidelijk gedefinieerde openbare ruimten. De openbare ruimte zet zich in het gebouw door in de vorm van vier op het oosten georiënteerde ruimten en twee dakterrassen. De directe relatie tussen de uiteenlopende programma's en het stelsel van openbare ruimten bepalen het openbare karakter van het gebouw. De school, als startpunt, zorgt voor een intensief gebruik van de openbare ruimte maar verankert het gebouw en de locatie bovenal in het collectieve geheugen van de volgende generatie bewoners van de westelijke tuinsteden.

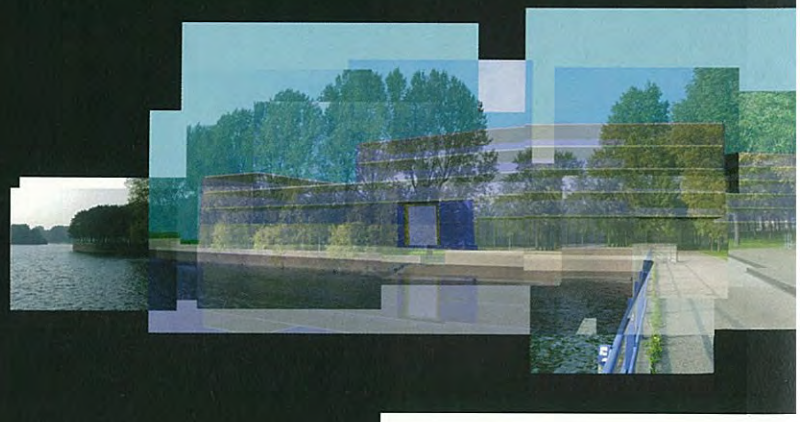

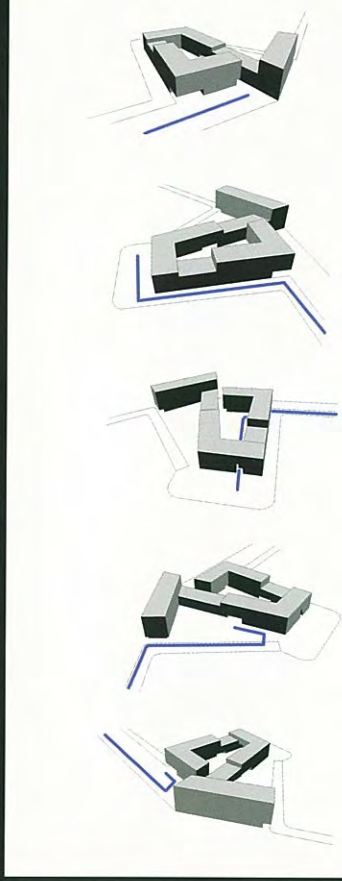

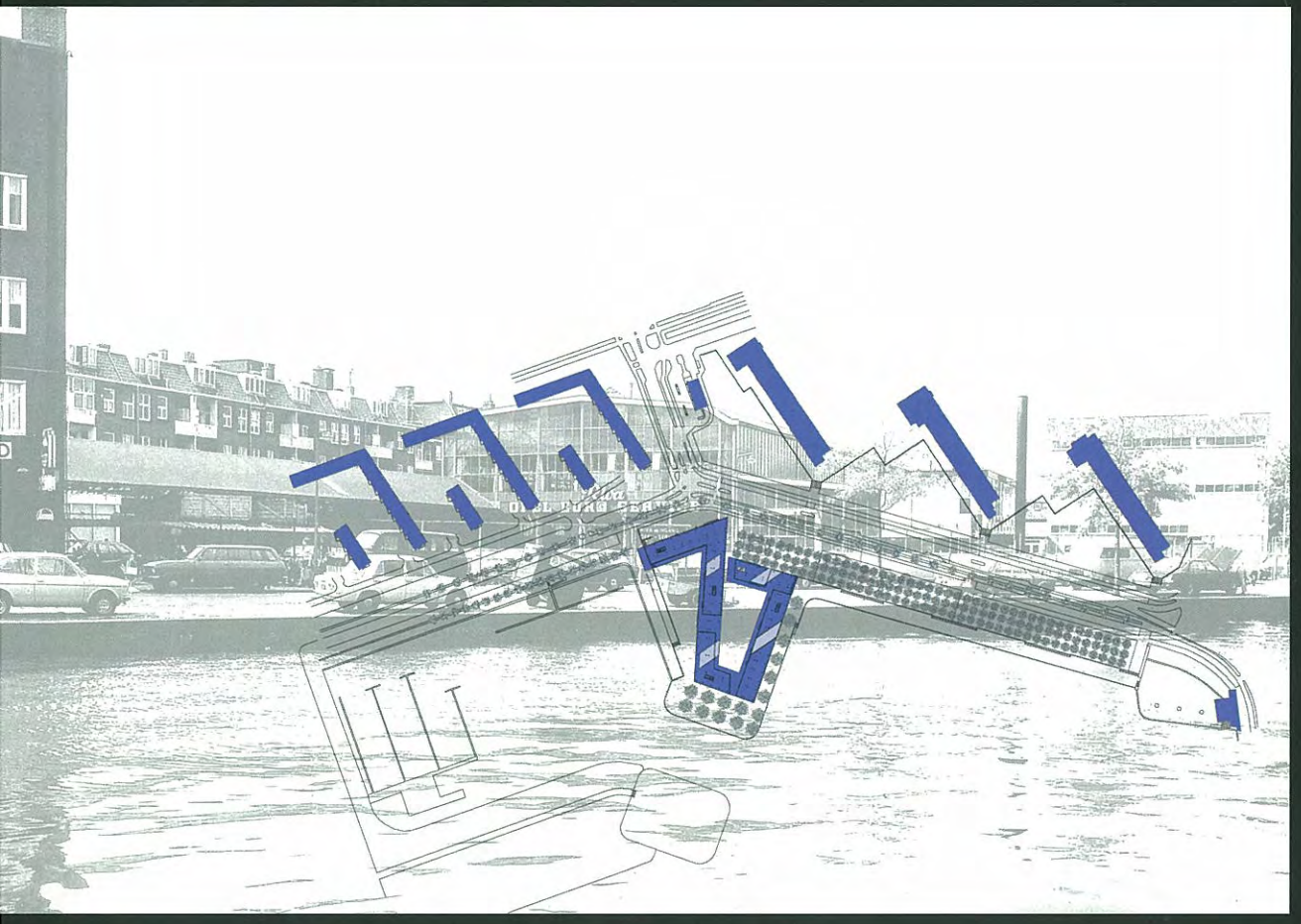

Marieke Nieuwland

De maatschappij naar binnen halen

Interview met Simon van Keulen

"Hoe kunnen we woonzorgcomplexen ontwikkelen die geïntegreerd zijn in wijken, in de maatschappij, het openbare leven, of hoe je dat ook wilt formuleren? Vanuit onze perceptie als opdrachtgever zien we steeds vaker dat wonen betekent: hoe kun je mensen, verschillend van aard, cultuur en leeftijd laten wonen zoals zij dat willen." Dat is in een notendop het vraagstuk waar Simon van Keulen, directeur SGBB (Stichting Gereformeerde Bouwcorporatie voor Bejaarden) zich voortdurend voor geplaatst ziet en met plezier mee bezighoudt.

De SGBB besteedt vanaf het begin van een bouwproject aandacht aan de integratie van de toekomstige bewoners in de omgeving. Niet zo verwonderlijk. SGBB is een woningcorporatie die – door heel Nederland heen – woonvoorzieningen voor ouderen onder haar hoede heeft. Daarbij kijkt de stichting heel duidelijk verder dan het gebouw zelf. Zoals Van Keulen het zelf zegt: "We zijn niet alleen een woningcorporatie die stenen stapelt, maar die vooral ook het menselijke aspect benadrukt. Van pure bouwer van verzorgingshuizen zijn we via sociale woningbouw in met name kleinere plaatsen geëvolueerd naar een stichting die wonen en zorg als twee onderdelen wil incorporeren in zogenaamde woonzorgcomplexen. Onze ondertitel is niet voor niets 'Werken aan wonen, werken aan leven'."

"Wat zou ik zelf aan dit gebouw of deze locatie leuk vinden, is dan ook de eerste vraag die ik mezelf stel wanneer we over een project nadenken. Want ook ik word ouder en zal op een gegeven waarschijnlijk zorg behoeven en zou ik hier dan willen wonen?"

Simon van Keulen als de maat der gebouwen? "Nee, uiteraard niet. Maar je beschikt inmiddels wel door je ervaring over voelsprieten voor menselijke behoeften en maatschappelijke ontwikkelingen. De context van een gebouw wordt bijvoorbeeld steeds belangrijker. Ik ga zelf 'snuiven'. Zoeken hoe je een meerwaarde aan een locatie kunt geven. Kun je op die plek realiseren wat je wilt realiseren? Dát is essentieel. De schaal van de omgeving en de behoeftes die er leven zijn natuurlijk bepalend voor de omvang van het gebouw en het programma. Maar probeer daar wel zoveel mogelijk interessante functies in te krijgen. Dat is voor mij een hele belangrijke boodschap richting architect. Ik verwacht ook op dat vlak hele duidelijk ideeën!"

Het einde van de zelfstandigheid

De gedachte dat ouderen tot in lengte van dagen zelfstandig moeten blijven heeft met name bij de overheid postgevat. "Onzin. Dan vereenzaam je en is de zorgverlener nog het enige contact met de buitenwereld. Waar het om gaat is om zolang mogelijk de eigen identiteit te

respecteren. Ook binnen een gebouw waar meerdere mensen samen wonen. Dan kom je dus aan bij het hoofdstuk 'privacy', en bij het hoofdstuk 'sociaal'; behoeftes die iedereen heeft. Maar de mate waarin verschilt, zoals bekend, enorm.

In onze ogen begint de privacy in feite al bij de architect. Die moet de ruimte, de privacy, krijgen zijn gedachten over het gebouw en de omgeving te ontwikkelen. De architect moet daarbij een antwoord weten te ontwikkelen op tal van elkaar beïnvloedende omgevingsfactoren. Dat is het sociale aspect. Zelfs in de ontwerpfase moet je dus voortdurend die balans tussen privacy en sociaal voor ogen houden.

Dit betekent heel concreet voor de woonzorgcomplexen dat ouderen in een sociale omgeving moeten kunnen wonen, maar dat zij daarbij de keuze moeten hebben of ze via de centrale voordeur naar binnen gaan of privé via de achterdeur. In samenwerking met de zorg- en welzijnssector zorgen we er dan ook nog voor dat 'de zorg' privé via de achterdeur aan huis komt. Je moet, wanneer je een gebouw gaat neerzetten steeds oog hebben voor de ontwikkeling die mensen doormaken. Telkens weer moet je de relatie leggen van participeren in de maatschappij en toch ook een stukje geborgenheid van een privé-omgeving bieden."

Herkenbaarheid van het gebouw

De praktijk van alledag laat zien dat mensen zo lang mogelijk zelfstandig willen blijven wonen in hun eigen vertrouwde omgeving, maar uiteindelijk steeds meer hulpbehoevend worden. Dan moet je niet steeds hoeven verhuizen. De woningen moeten dus geschikt zijn voor een grote diversiteit aan individuele wensen. Dat vraagt een grote mate van flexibiliteit in wooncomplexen. Die ruime mate van flexibiliteit laat zich ook vertalen in de uitstraling van een gebouw. "Het gevaar van flexibiliteit is anonimiteit. Niet alleen de grijze massa, maar ook het grijze gebouw. Een gebouw moet wat mij betreft een referentiekader vormen. Een krachtig herkenningspunt. Neem bijvoorbeeld de kerk De Kolenkit in Amsterdam. Die kent iedereen. Mensen uit die omgeving

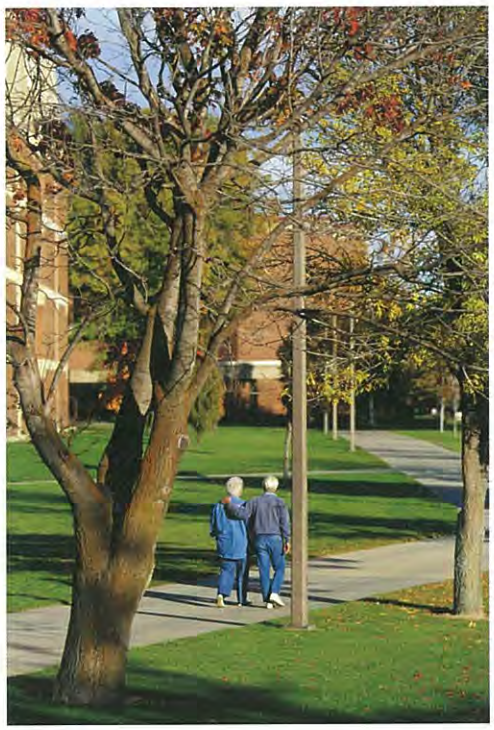

zeggen: 'Ik woon in de buurt van De Kolenkit.' Ook een gebouw zorgt er dus voor dat je ergens bij hoort. Die herkenbaarheid moet wel een duidelijke nuancering hebben in de zin dat een gevel de functie van een gebouw moet uitstralen. Een theater moet je als theater kunnen herkennen. In een woongebouw wonen allerlei mensen die elk een eigen expressie aan hun deel van het complex geven. Daar moet ruimte voor zijn, terwijl er toch een totaalbeeld moet ontstaan waardoor de bewoners voelen: dit is mijn leefomgeving! Als opdrachtgever heb je de taak de architect aan te sporen eigenheid in het gebouw aan te brengen. Die symboolfunctie hoeft niet altijd puur en alleen in het gebouw te zitten. Het kan ook de omgeving zijn die daar toe leidt. Waar het om gaat is dat een gebouw en zijn omgeving in dubbele betekenis herkenbaar zijn. Dan is er evenwicht."

Meerwaarde creëren

De tijd is voorbij dat ouderen werden 'opgeborgen'. Ouderen van nu hebben vaak al een wooncarrière achter de rug, zijn kritischer geworden, zeer goed in staat tot op hogere leeftijd voor zichzelf te zorgen en geven zelf aan hoe ze willen wonen. Bovendien zijn de financiële middelen aanwezig. Geen betutteling, maar 'zorg op afroep'.

"Er heeft heel duidelijk een omslag in het denken plaatsgevonden. We zijn veel actiever geworden in het zoeken naar kwaliteit die meerwaarde voor bewoners oplevert. We creëren meer mogelijkheden voor mensen om te kiezen wat ze willen, afgestemd op de behoeften van dat moment. Veranderbaar wonen met zorg is daarbij een van onze oplossingen. Dat wil zeggen: het casco van het gebouw ligt vast, de invulling is echter variabel. Meerwaarde is voor ons een ruim begrip en geldt niet alleen voor de bewoners maar ook voor de omgeving. Zelfstandig wonen in 'volwaardige' woningen, ingebed in een complex met gerichte zorg is een meerwaarde. Maar ook kwalitatieve zorg in bredere zin zoals een stichting ouderenwerk, polikliniek, huisartsenpraktijk en aanvullende dienstverlening, variërend van winkels en paramedische centra tot en met peuterspeelzalen, een grand café of een bibliotheek.

Waar het om gaat is dat de maatschappij naar de bewoners die zorg en welzijn nodig hebben wordt gehaald. Denk bijvoorbeeld aan de integratie in wooncomplexen van gehandicapte bewoners of de kinderdagopvang. Als SGBB zijn we daar in de praktijk al mee bezig. Voor de omgeving kan dit ook interessant zijn. Door maatschappelijke, openbare functies in een complex op te nemen creëer je ook een solide basis voor de exploitatie van die functies. Vaak ontbreekt het in de omgeving aan voldoende draagvlak voor een voorziening, maar opgenomen in een totaalconcept zijn deze functies wél levensvatbaar. Zo ontstaat er een win-win-situatie voor gebouw en omgeving. Er moeten knooppunten van activiteiten ontstaan waarin mensen zelf hun weg kunnen kiezen. Functies moeten een logische opeenvolging hebben. Het is in feite een beetje de oude dorpskerngedachte. Met de kerk en de bruine kroeg dichtbij elkaar. Daar speelde zich het leven af. Als SGBB vinden we het belangrijk om de omgeving, de context van de plek goed te verkennen."

Gelaagdheid in openbaarheid

Het dilemma openbaarheid-beslotenheid speelt bij SGBB een grote rol. "Zeker bij ouderen en zorgbehoevenden is dat een duidelijk spanningsveld. We zijn dan ook veel op het gebied van de sociale veiligheid bezig. Veiligheid is een basaal gevoel. Openbare ruimten zijn van iedereen. Hoe voel je je als mens daarin? Dat kan zelfs per tijdstip van de dag anders zijn. En ondanks de behoefte aan vrijheid heeft de mens geleiding nodig. Hoe maken we onze wooncomplexen zo openbaar mogelijk en zijn we toch in staat een gevoel van veiligheid te creëren? Geborgenheid in grootheid. Vormgeving kan daarbij bijvoorbeeld al een gevoel van veiligheid geven.

In feite moet je in de openbaarheid een soort gelaagdheid aanbrengen. Een heel simpel voorbeeld: onze wooncomplexen zijn zoveel mogelijk openbaar, maar om tien uur gaat de buitenste deur op slot. Daarmee maak je het gebied van veiligheid groter. Zo zijn er natuurlijk nog tal van oplossingen te bedenken. Vraag blijft altijd 'waar doe je de deur op slot?' Zet je in het geval van een parkachtige groenvoorziening hekken om de gebouwen of kies je voor struiken. Wij kiezen heel duidelijk voor het laatste. Heel simpel: met hekken sluit je mensen op. Door natuurlijke 'drempels' maak je een transparante beslotenheid. Je houdt de maatschappij niet op afstand, maar biedt de mogelijkheid van contact. Op het moment dat je de maatschappij erbij haalt zeg je tegen de maatschappij: kijk deze mensen horen er ook bij! En tegen de

mensen: jullie maken er deel van uit. Hoe oud of zorgbehoevend je ook bent. Mensen hoeven niet altijd naar de maatschappij te gaan. Op een gegeven moment lukt dat niet meer. Maar het kan ook andersom."

Sociale verantwoordelijkheid

Waarom is naar zulke 'ingrijpende' constructies gezocht, als domotica en hulp aan huis in feite alle zorgvraagstukken op kunnen lossen? "Ik geloof beslist in het nut van domotica, dat wil zeggen in geavanceerde techniek om de gewenste zelfstandigheid te realiseren, maar het is niet zaligmakend. Domotica zoals bijvoorbeeld een videofoon of een systeem waarmee met een druk op de knop naast het bed alle lichten worden uitgeschakeld of de centrale verwarming lager gaat of ramen en deuren worden vergrendeld, veraangenaamt het leven, maar het kan ook tot vereenzaming leiden. Daar komen we zo langzamerhand achter.

Ook andere technische ontwikkelingen kunnen aan die vereenzaming bijdragen. Over tien jaar is een tachtigjarige bewoner gewend aan internet. Maar daarmee krijg je niet die hand op je schouder. En een menselijke stem die vraagt hoe het met je gaat, is toch anders dan een e-mailtje. Juist oudere mensen hebben duidelijk behoefte aan een fysieke omgeving, of aan een blik op 'andersoortige' mensen zoals flirtende tieners. Verschillende bevolkingsgroepen moeten op natuurlijke wijze met elkaar in contact kunnen komen. En vervolgens zijn mensen achter hun deur zelf de baas.

Ik heb wel eens het gevoel dat, door iedereen zijn eigen leefomgeving te geven, we verleerd hebben met 'anderen' om te gaan. We hebben de naam tolerant te zijn, maar eigenlijk durven we de confrontatie niet aan. Contact met 'anderen' kan namelijk een spanningsveld opleveren. We lopen daar liever met een boog omheen en zijn dan 'tolerant'. Het grote risico is onverschilligheid. We lijken 'sociaal' maar zijn in feite weer heel 'privé'.

Als opdrachtgever kun je daarin een stuk verantwoordelijkheid nemen. Door verschillende functies met elkaar te combineren. Wonen,

leren, werken, ontspannen. Dan ontstaat vanzelf die mix van verschillende invloeden waardoor mensen met elkaar worden geconfronteerd en écht tolerant kunnen worden. Spanning hoort nu eenmaal bij het leven."

Uitdaging architect

Dat zoeken naar evenwicht tussen openbaarheid, privacy en veiligheid krijgt de architect ook mee. "We zijn nog niet zover dat we het in het programma van eisen opnemen. Maar wel in onze gesprekken over wat voor soort gebouw we voor ogen hebben. De architect wordt uitgedaagd om zowel de eerder genoemde meerwaarde als het dilemma van de openbaarheid vorm te geven. Door bijvoorbeeld te sturen met kleuren en met vormgeving. Op de een of andere manier moet de architect een vloeiende relatie tussen de verschillende functies van een gebouw en van de omgeving leggen. Mensen moeten als het ware 'uit zichzelf' de grens van privacy en openbaarheid voelen. Geen eenvoudige zaak, daar zijn we ons van bewust. Maar het dagelijks welbevinden van onze bewoners staat hoog in ons vaandel. Daaraan doen we zo min mogelijk concessies."

Sjoerd Cusveller

De bevindingen

De centrale vraag die wij bij het project 'Ruimte voor openbaarheid' steeds aan de orde hebben gesteld, is in hoeverre de verschuivingen in de mate van openbaar gebruik van gebouwen een andere architectonische expressie van die gebouwen vragen. Of, leiden andere vormen van openbaar gebruik van gebouwen tot specifieke architectonische vormen? En andersom, is de architectuur in staat om andere vormen van openbaarheid te accommoderen of wellicht zelfs te genereren?

Om deze wel heel algemene vragen verder toe te spitsen hebben we de problematiek van het openbare gebouw in drie velden opgedeeld. In de eerste plaats is het de vraag op welke wijze het gebouw een betekenis krijgt als een openbaar gebouw. Hoe maken de architectuur en de situering van het gebouw duidelijk dat het gebouw een meer of minder openbare betekenis heeft. Tegelijk is de vraag aan de orde wat het openbare gebouw bijdraagt aan zijn context. Het tweede vraagstuk gaat over de manier waarop de architectonische ruimte een collectieve ruimte wordt. Met welke middelen is duidelijk te maken dat de architectonische ruimte geen exclusieve ruimte is. Ten slotte hebben we het vraagstuk van de clustering aan de orde gesteld. In hoeverre is de clustering van verschillende programmaonderdelen in een gebouw een stimulans voor het collectieve gebruik van de ruimte tússen de programma's en op welke wijze krijgt de clustering vorm. De drie velden hebben we voorzien van de trefwoorden context, gebouw en programma.

Ontwerponderzoek

Om de vragen te verkennen als architectonische vragen hebben we het ontwerponderzoek als middel ingezet. 22 bureaus hebben hun vindingrijkheid en energie gebruikt om het ontwerponderzoek uit te voeren. Het zal duidelijk zijn dat bij 22 inzendingen de diversiteit enorm is. Met een beetje goede wil kunnen we dat een bewijs noemen van het onuitputtelijke vermogen van de architectuur om een antwoord te formuleren op veranderende maatschappelijke vraagstukken. Aan de andere kant toont de diversiteit ook aan dat we geen eenduidige, laat staan definitieve antwoorden mogen verwachten. Wat we wel kunnen verwachten is een verdere aanscherping van de vraagstelling en een inzicht in de verschillende architectonische middelen om ruimte voor openbaarheid gestalte te geven.

De 22 inzendingen zijn in eerste instantie per probleemveld behandeld. De inzendingen dienen daarbij vooral als voorbeeld voor de gekozen benaderingswijzen. Ten slotte, als het hele veld is overzien, zijn de belangrijkste vindingen geformuleerd.

De context

Hoe kun je met architectonische middelen duidelijk maken dat een gebouw een openbaar gebruik kent? In het verleden was dat makkelijk, een groot of een bijzonder vormgegeven gebouw, zoals een kerk of een station, was uit de aard der zaak een openbaar gebouw. Vandaag de dag ligt het minder eenduidig. De gebouwen die zich in het stedelijk veld onderscheiden zijn een hoofdkantoor van een groot bedrijf, een megabioscoop of een ministerie, maar het kunnen ook appartementencomplexen zijn. Om duidelijk te maken dat een gebouw een openbaar gebruik kent, zijn er in de inzendingen drie benaderingswijzen te onderscheiden.

Gebouw als bestemming

De eerste benaderingswijze is de meest voor de hand liggende, namelijk het gebouw als bestemming. Door het gebouw te voorzien van een divers, aantrekkelijk en openbaar programma trekt het gebouw veel bezoekers en hecht het zich automatisch in het collectieve geheugen als een openbaar gebouw. Deze benaderingswijze komt het duidelijkst naar voren bij een aantal inzendingen voor de locatie aan de Sloterplas. De opgave voor deze locatie is programmaloos en de inzendingen moeten hier op eigen kracht de openbare betekenis van de locatie en het gebouw formuleren. Met name de inzending van B&D kenmerkt zich door een stapeling van programma's die het gebouw tot een trekker voor een groot deel van Amsterdam maakt. We vinden hier behalve woningen een kinderdagverblijf, medische voorzieningen, een sporthal en kleinere sportzalen, een dansschool, een bibliotheek, een sociaal-cultureel centrum, een buurthuis, ateliers, mogelijkheden voor film en theater en diverse horecavoorzieningen. Ook de inzendingen van de Architecten Cie. en Inbo geven vorm aan het openbare gebruik door een grote en bonte verzameling van functies.

De stapeling van een diversiteit aan programma's heeft vooral als inzet een diversiteit aan mensen aan te trekken, die vervolgens een vorm van interactie aangaan. De diversiteit voorkomt dat de ruimte eenzijdig toegeëigend kan worden en schept daarmee een vorm van openheid. De inzending van FARO neemt een radicaal andere positie in. Het gaat hier niet langer om het aantrekken van een diversiteit aan mensen, maar juist om het accommoderen van een specifieke subcultuur, in dit geval de bodycultuur. Een dergelijke opvatting sluit aan bij recente inzichten over het functioneren van de stad als een netwerk, als een agglomeraat van specifieke bestemmingen voor specifieke doelgroepen voor wie de locatie er niet langer toe doet.

Aan de andere kant blijken plekken in die netwerkstad ook weer aan betekenis te kunnen winnen door een optimale benutting van de sluimerende kwaliteiten van een locatie. Een bestemming bestaat dan ook niet alleen uit een strategisch gelokaliseerde 'trekker', maar ook uit de sfeer van een plek, de genius loci. Een aantal inzendingen probeert het eigene van de plek te versterken door gebruik te maken van landschappelijke kwaliteiten. Goede voorbeelden hiervan zijn de inzendingen van Atelier PRO en Rempt van der Donk, die uitdrukkelijk een relatie leggen met de Sloterplas, of het ontwerp van Kingma Roorda voor Heyendaal dat het eens aanwezige bos opnieuw introduceert. Andere inzendingen, zoals dat van Lux voor het IJtochtpark of van FARO voor de Sloterplas profiteren van het uitzicht over het omringende stadslandschap.

Gebouw als teken

De inzending van FARO is tegelijkertijd een van de meest aansprekende voorbeelden van een tweede benaderingswijze, namelijk het gebouw als een teken in de stad. Als ware het een *architecture parlante* laat FARO de bodycultuur letterlijk in de architectuur verschijnen. Het is een extreem voorbeeld van de inzet van monumentaliteit om het openbare gebouw een onderscheidende plek te geven in zijn context. Een meer letterlijke vorm van monumentaliteit vinden we bij vdvz voor de locatie Heyendaal. Bijna als een pastiche van de architectuur uit het interbellum treffen we hier de toren, de trap, de kolommen en de piano nobile als middelen om het gebouw een beeld van openbaarheid te geven. Het gebouw is hier echt een teken in de stad, onafhankelijk van de functies in het gebouw. Kingma Roorda heeft in hun inzending het contrast als architectonisch middel ingezet. In dit geval het contrast tussen een parkachtige omgeving en een aantal dubbele torens die de openbare ruimte markeren.

Gebouw aan route

Kingma Roorda zet nóg een architectonisch middel in om het gebouw een openbare betekenis in zijn context te geven. Het bureau legt het complex van gebouwen aan een openbare route, een voetgangersroute die loopt van de universiteit, via het station Heyendaal en het plangebied naar de binnenstad van Nijmegen. Niet alleen het gebouw zelf, maar vooral zijn ligging aan een openbare route maakt het openbare karakter duidelijk.

De ligging aan een openbare route is het meest toegepaste middel om het gebouw een openbare betekenis te geven. Dat is achteraf niet helemaal onverwacht. Bij de locatie Sloterplas is al een prachtige wandelboulevard langs het water aanwezig en ligt het voor de hand daar gebruik van te maken. Hetzelfde geldt voor de langgerektheid van het IJtochtpark met zijn wandelpaden. En ook de locatie Heyendaal met het station tussen de universiteit en de binnenstad provoceert bijna het projecteren van een voetgangersroute.

Desondanks zijn de verschillen groot. Vaak zijn de gebouwen geordend langs een openbare route, met name bij de locatie IJtochtpark (Janson Adriaanssen, Teeuwisse & Willems) en Heyendaal (Jorissen Simonetti, Griffioen, Grunstra Architecten Groep). In de meest extreme gevallen, zoals bij Inbo, de Architecten Cie. en bij B06 voor de locatie Sloterplas, vallen de route en het gebouw samen. Hier is de route ingezet als structurerend element van het gebouw, naar analogie van de straat. Bij B06 krijgt het zelfs een dwingend en bundelend karakter van een dam door de vergrote Sloterplas. Het gebouw zelf is bijna helemaal weggecijferd en ligt voor een groot deel onder het maaiveld. B&D en Rempt van der Donk geven de bestaande boulevard een meer ontspannen karakter en leggen aan het einde van de boulevard een publiekstrekker als bestemming voor de wandeling. Zij maken als het ware gebruik van de bestaande openbare boulevard en voegen daar iets aan toe.

Een interessante variant vormt de inzending van Bedaux de Brouwer voor de locatie Heyendaal. Hier loopt de voetgangersroute door de collectieve ruimten van de gebouwen en koppelt niet alleen deze ruimten aan elkaar, maar vormt tegelijkertijd een handige en openbare kortsluiting. Als het gebouw is gesloten, is de normale, langere route voorhanden.

Een aantal inzendingen zet niet de route, maar het openbare plein in als structurerend element. Het duidelijkste komt dit naar voren bij de inzending van K3. Alle programmaonderdelen liggen hier aan een met arcades omzoomd, klassiek plein. Omdat de buitenruimte een openbaar gebruik kent, krijgen de aanliggende gebouwen automatisch een openbare betekenis. Ook de inzending van Jorissen Simonetti zet een openbaar plein in als ordenend element waaraan de verschillende gebouwen liggen. Een mooie variant is de inzending van Rothuizen van Doorn 't Hooft voor het IJtochtpark. Een verhoogd podium met een dak is hier ingezet als middel om een plek in het park te definiëren. Het podium vormt een openbare ruimte waarop afzonderlijke gebouwen met verschillende functies staan. Het definiëren van een plek is hier voldoende, de gebouwen zijn zelf relatief ondergeschikt. Eenzelfde benadering vinden we bij Atelier PRO. Hier is het gebouw ingezet als een middel om de havenmonding van de Sloterplas te overbruggen. In alle bescheidenheid geeft Atelier PRO het gebouw vorm als een bijna landschappelijke sculptuur – een echo van het paviljoen aan de andere kant van de boulevard. Het voegt een element toe aan de bestaande wandeling langs de plas en definieert een bijzonder plek. En dat is genoeg, een legitimatie van het gebouw door het toevoegen van een nuttig gebruik is eigenlijk overbodig.

Het gebouw

Kijken we naar de inzendingen op de schaal van het gebouw, dan zijn er verschillende instrumenten te onderkennen om duidelijk te maken dat de ruimte in het gebouw openbaar is, een ruimte die meer vormen van gebruik toelaat dan waar het gebouw eigenlijk voor bestemd is. De instrumenten bevinden zich in het spanningsveld van de neutrale architectonische ruimte aan de ene kant en de specifieke ruimte aan de andere kant. Dit spanningsveld wordt glashelder in beeld gebracht door de inzending van Wingender Hovenier. Op de Kop van de Sloterplas ontwerpt het bureau een leeg gebouw, dat vooral vormgeeft aan de openbare buitenruimte. Het lege gebouw bevat een paar aanknopingspunten voor een toekomstig gebruik. Op een deel van de begane grond bevindt zich een islamitische basisschool en op de verdiepingen liggen een aantal collectieve ruimten die op het oosten zijn gericht. Alleen deze ruimten krijgen in de gevel een expressie. De rest van het gebouw is overmaat, waar meer kan dan nu bedacht kan worden. Het is een polyvalent gebouw in optima forma met een letterlijk ongeken-

de veelheid aan gebruiksmogelijkheden. Eenzelfde polyvalente inzet, zij het minder extreem, vinden we bij de inzending van Atelier PRO en Rempt van der Donk. Niet geheel toevallig beide ook voor de locatie Sloterplas. Atelier PRO suggereert in zijn inzending een programma, maar die suggestie is heel ambivalent en kan ook veranderen. De neutraliteit van de collectieve ruimte in het gebouw krijgt bij Rempt van der Donk in nog sterkere mate vorm. Een simpele kasconstructie biedt de ruimte voor een programmatische invulling al naar gelang de wensen en de behoefte. Wij interpreteren deze kas als 'nutteloze' publieke ruimte, die zelfs zonder expliciete functies een toevoeging is aan het openbare gebied van de stad. Het is niet eens nodig om deze investering te rechtvaardigen door het toevoegen van commerciële of niet-commerciële bestemmingen. De openbare betekenis van de architectonische ruimte krijgt een openbare betekenis door de veelheid van gebruiksmogelijkheden.

Een totaal andere invalshoek vinden we bij de inzending van Heren 5 voor de locatie Heyendaal. Door middel van een nauwkeurig onderzoek naar de relatie tussen de vorm van de ruimte en het gebruik van de ruimte in de loop van de dag hebben zij een typologie van openbare en collectieve ruimten ontwikkeld. Het meest verrassende is dat zij daarbij geen onderscheid maken tussen de ruimten binnen een gebouw of de ruimten daarbuiten. Het perron van het station verschilt in wezen niet van een gang in het gebouw. Heren 5 gebruikt de verkregen kennis om een gedifferentieerd stelsel van collectieve ruimten te ontwerpen, waarbij het gebouw zelf letterlijk uit het beeld verdwijnt. Ook voor de locatie Heyendaal zet Anke Colijn het meer traditionele middel van de getrapte hiërarchie van ruimten in. Een genuanceerd en gedifferentieerd stelsel van ruimten bestrijkt het gehele scala van stedelijke openbare buitenruimte tot en met de ruimten voor privé-gebruik in het gebouw. Eenzelfde genuanceerde en precieze inzet van architectonische ruimten met een verschillende gradatie van openbaarheid zien we bij de inzending van Janson Adriaanssen voor het IJtochtpark. Tegenover een getrapte hiërarchie van ruimten en daarmee een getrapte mate van openbaarheid, staat de ordening van ruimten volgens een meer neutraal raster. De collectieve ruimten van het gebouw liggen dan op knopen van het raster. Voorbeelden hiervan zijn de inzendingen van Grunstra, Bedaux de Brouwer en Griffioen voor de locatie Heyendaal en 'ontwikkeling' van Teeuwisse & Willems voor het IJtochtpark.

Zijn in bovenstaande voorbeelden de collectieve ruimten in het gebouw bijzonder nauwkeurig ontworpen, dan wel uitermate neutraal, K3 neemt een uitzonderlijke stelling in door helemaal geen collectieve ruimte meer in het gebouw op te nemen. K3 zet de openbare buitenruimte in als een collectieve ruimte. Hier vallen de collectieve ruimten van het gebouw en de openbare buitenruimte samen. Een slim gebruik van afsluitbare arcades maakt de manipulatie van de overgang tussen de afzonderlijke gebouwen en het stedelijk plein mogelijk. Een vergelijkbare inzet vinden we bij Rothuizen van Doorn 't Hooft. Ook dit bureau gebruikt de openbare ruimte op het podium als ware het een collectieve ruimte voor de gebouwen.

Een bijzonder experiment ten slotte valt te bewonderen bij de inzending van Topos voor de locatie IJtochtpark. Hier verandert in de loop van de dag de collectieve ruimte van het gebouw in een openbare buitenruimte. Een bewegend maaiveld doet tijdens het gebruik van de gebouwen dienst als dak voor de collectieve ruimte en fungeert op andere tijdstippen als maaiveld voor het plein. De verandering in de mate van openbaarheid wordt hier direct duidelijk door de verandering van het architectonische beeld.

Het programma

Bij het programmatische aspect van het openbaar gebouw is in de eerste plaats de wijze van clustering van de verschillende programmatische onderdelen van belang. De wijze van clustering is bepalend voor de vraag in hoeverre er een synergie tussen de te onderscheiden programma's kan ontstaan. De inzendingen doen dat via twee verschillende, maar elkaar niet uitsluitende strategieën: thematisering en confrontatie.

Thematisering

Bij de thematisering krijgen de programmaonderdelen vooral een betekenis voor een bepaalde doelgroep of leefstijl zoals bij Inbo (sport en uitgaan), Wingender Hovenier (islamitische basisschool) en FARO (bodycultuur). De inzending van de Architecten Cie. zet de clustering als belangrijkste middel in om een uitwisseling tussen groepen mensen tot die stand te brengen. Vier verschillende clusters voor vier verschillende

subculturen (Marokkaans, Turks, Surinaams en Nederlands) hebben elk hun eigen parochiale ruimte. De clusters zijn lineair geschikt langs een openbare route. Op de grensvlakken liggen bijzondere bestemmingen of bijzondere ruimten, waar de interactie tussen de subculturen plaatsvindt. Het vormgeven aan de grensvlakken tussen de parochiale ruimten, maar ook tussen commerciële en openbare programmaonderdelen blijkt een middel waardoor verschillende groepen mensen belang kunnen stellen in een openbaar gebouw. LUX volgt een wat bescheidener weg. Aan het scholen- en sportcomplex voor het IJtochtpark voegen zij een fitnesscentrum en een openbaar terras toe. De verschillende functies zijn langs een verticale route architecturale geordend, met het terras als eindpunt. Een dergelijk openbaar eindpunt voor een verticale route vinden we ook bij FARO. De inzet van een verticale route met een aantrekkelijke bestemming maakt het gehele gebouw toegankelijk voor buitenstaanders. Grunstra Architecten Groep bundelt de collectieve voorzieningen van het voorziene programma en zet die voorzieningen vervolgens in om méér te kunnen bieden dan die voorzieningen afzonderlijk. De kantine kan restaurant worden, de aula een theater. Deze meerwaarde heeft ook een betekenis voor de omliggende woonwijken.

Een meer traditionele benadering vinden we bij B&D. Het atrium wordt hier ingezet als middel om de verschillende programma's met elkaar te verbinden. Het atrium vormt de belangrijkste collectieve ruimte dankzij de grote hoeveelheid functies in het gebouw.

Een aantal inzendingen zet de openbare buitenruimte in om de verschillende programma's met elkaar te verbinden. K3 door middel van het hierboven al beschreven plein, Kingma Roorda door middel van een openbare route en Rothuizen van Doorn 't Hooft door middel van het verhoogde platform. De interactie tussen de verschillende gebruikers vindt plaats in de openbare buitenruimte en niet in de collectieve ruimten van het gebouw. De meer campusachtige opzet van inzendingen als Janson Adriaanssen voor het IJtochtpark hanteren dezelfde benaderingswijze, zij het in een andere vorm.

Dynamiek

Een bijzonder aspect is de dynamiek van het programma. In de loop van de dag verandert het gebruik van de gebouwen en in de loop van de tijd zal het gebruik van de gebouwen nog sterker veranderen. Deze verandering van het gebruik gedurende de dag komt vooral naar voren in het toevoegen van programmatische onderdelen om de tijdsduur van het gebruik van het openbare gebouw op te rekken. In een aantal gevallen, de Architecten Cie., BO6 en Inbo, is er expliciet voor gezorgd dat het gebouw 18 tot 24 uur per dag openbaar toegankelijk is. Slechts een paar inzendingen behandelt deze veranderingen ook als een architectonisch vraagstuk. Topos toont aan dat het architectonische beeld van het gebouw in de loop van de dag kan veranderen door een ander gebruik. K3 zet afsluitbare arcades in om flexibel met het veranderende gebruik gedurende de dag om te kunnen gaan. Bedaux de Brouwer laat zien dat in de loop van de dag de routes door het gebied zullen veranderen.

De bestendigheid van het gebruik over langere tijd is bij geen van de inzendingen expliciet aan de orde. Misschien dat de inzending van FARO een uitzondering vormt. De nadrukkelijke gerichtheid in beeld en programma op een specifieke subcultuur, impliceert een zekere trendgevoeligheid. Trend over, gebouw weg. De neutraliteit en de overmaat bij de inzendingen van Rempt van der Donk, Atelier PRO en Wingender Hovenier lijken de beste garantie te geven voor een zekere mate van onafhankelijkheid van het gebruik en daarmee voor een bestendigheid in de toekomst.

Tot slot

Het openbare gebouw en de stad

Als we de 22 inzendingen overzien dan vallen een aantal zaken op. In de eerste plaats blijkt het merendeel van de inzendingen een openbaar gebouw te identificeren als een stedelijk gebouw. Het gebouw is stad! In deze zin is er sprake van een grote uniformiteit waar slechts enkele plannen zich aan weten te onttrekken. Dat is alleen al afleesbaar aan de grote overeenkomst in schaalniveaus waarop de inzendingen zijn getekend. Wellicht komt hier de schatplichtigheid van de Nederlandse architectonische cultuur aan de Forumgroep tot uitdrukking. Architecten als Van Eyck, Bakema en Herzberger zagen het verschil tussen gebouw en stad slechts als een gradueel verschil en niet als een principieel verschil. Of heeft het te maken met een gebrek aan vertrouwen in de openbaarheid van het alledaagse collectieve gebouw?

Het merendeel van de inzendingen is te zien als een verheviging van het stedelijk netwerk, een condensatiepunt van zijn omgeving. Sommigen inzendingen zijn daar heel letterlijk in en vormen hun gebouw naar analogie van de stad. Bij andere inzendingen vinden we een overdaad aan programma's, waar middelgrote steden nog jaloers op kunnen zijn.

Dat stelt aan de ene kant de vraag aan de orde of de inzichten over de verhouding tussen gebouw en stad ondertussen niet veranderd zijn. Wij denken met name aan het inzicht dat de stad functioneert als een stedelijk netwerk. Ook kunnen we ons afvragen of de ordening van een gebouw naar analogie van straat of plein nog steeds een adequate benadering is. Een inzicht dat bij vrijwel alle inzendingen naar boven komt is dat het openbare gebouw vooral betekenis krijgt omdat het aan een openbare ruimte ligt. In de meeste gevallen is dat een route voor het langzame verkeer, in andere gevallen een openbaar plein.

Aan de andere kant stelt het de vraag aan de orde in hoeverre architecten het gebruik kunnen beïnvloeden. De architectuur is bij hoge uitzondering in staat om programma's te manipuleren en zal in het gros van de gevallen het met een gegeven programma moeten doen. Het werk van architecten ligt in de manipulatie van de ruimte en het betekenis geven aan die ruimte.

Maar misschien nog belangrijker is de vraag wat het openbare gebouw toevoegt aan zijn context. Wat voegt het – los van beeld en programma – werkelijk toe aan de openbare ruimte? De inzending van Atelier PRO met het gebouw als overbrugging van de havenmonding aan de Sloterplas levert een positieve bijdrage, net zoals het platform van Rothuizen van Doorn van 't Hooft in het IJtochtpark. Ook het plein met arcades van K3 is te zien als een klassieke, maar positieve toevoeging aan de openbaarheid van dit deel van Nijmegen. En de soepele route van de universiteit via het station Heyendaal met de binnenstad van Nijmegen zoals in een aantal inzendingen te zien is, levert natuurlijk ook een bijdrage. De indruk bestaat echter dat bij diverse inzendingen het openbare gebouw vooral delen van de omgeving annexeert en niet zo gek veel teruggeeft. En dat kan toch niet de bedoeling zijn van een openbaar gebouw. Direct hiermee in verband staat de constatering dat de openbaarheid vooral de openbaarheid van de voetganger is. De automobilist, de fietser, de skater, de treinreiziger en de buspassagier zijn voornamelijk interessant als ze weer met beide voeten op de grond staan. Uit de inzendingen blijkt dat het voor het goed functioneren van openbare gebouwen van belang is dat ze zijn aangesloten op de fysieke netwerken als de bewegingslijnen van de stad.

Culturele daad

Een andere vraag die uit de inzendingen naar voren komt is of het maken van een collectieve ruimte aan een gebruik gekoppeld dient te worden. In een van nut en noodzaak doordrenkte bouwpraktijk is het maken van een 'nutteloze' ruimte voorbehouden aan de discipline van de beeldende kunsten. De kas, zoals voorgesteld door Rempt van der Donk, is bijvoorbeeld te zien als een publieke investering, als een culturele daad. Een culturele daad die in onze ogen niet per se gerechtvaardigd hoeft te worden door het toevoegen van functies of van een publiekstrekker. De vraag is natuurlijk wel of zo'n culturele daad op deze plek gerechtvaardigd is.

Veel inzendingen hanteren de tactiek om de smalle marges van de bouwopgave optimaal te benutten door de versnipperde collectieve ruimten in de gegeven programma's te verzamelen tot grotere eenheden. Dat schept de mogelijkheden om aan de collectieve ruimten veel meer betekenis te geven dan ze afzonderlijk zouden kunnen. Deze gebouwen kunnen aldus intensiever worden benut – in de ruimte en de tijd – en een betekenis krijgen voor meerdere groepen en leefstijlen. Daardoor kunnen ook meerduidige ruimten worden gecreëerd die niet zijn ontworpen met alleen maar één specifiek doel voor ogen. Het kunnen ruimten worden waar onvoorspelbaar gebruik mogelijk is en waar nieuwe definities aan kunnen worden toegekend.

Clustering

Naast het thema van de verhouding van het openbare gebouw met zijn context en het thema van het maken van openbare ruimte als een culturele daad is er nog een thema dat uit de inzendingen naar voren komt: de clustering en de meerwaarde van de gezamenlijkheid. De inzendingen zijn in zijn algemeenheid onverholen en verfrissend optimistisch in hun veronderstellingen dat nabijheid en diversiteit een interactie tussen verschillende subculturen op gang brengen. Clustering is als een architectonisch thema een tijd uit de belangstelling geweest, maar komt nu weer in alle hevigheid naar voren. Het is opvallend dat een

eenvoudige nevenschikking van de verschillende programmaonderdelen in de inzendingen bijna helemaal afwezig is. Alleen bij inzendingen als die van Kingma Roorda en K3 worden de overlappingsgebieden van de verschillende clusters niet vormgegeven in het gebouw zelf, maar krijgen ze gestalte in de openbare buitenruimte van straat of plein.

Vormen van openbaarheid

Het is opvallend dat de meeste inzendingen het openbare gebouw vooral benaderen vanuit een klassieke notie van stedelijke openbaarheid die bestaat uit diversiteit, menging en drukte. Wellicht is dat de reden waarom de ingezette middelen in enkele inzendingen een geforceerd karakter hebben. Het openbare gebouw leent zich echter ook voor meer bescheiden en rustige vormen van openbaarheid. Daarnaast zijn er nieuwe architectonische vormen te destilleren uit de verschuivingen in de hedendaagse openbaarheid. Parochiale domeinen, commerciële en gethematiseerde ruimten die inspelen op de belevings- en beeldcultuur en multifunctionele knooppunten in het alledaagse leven vormen een rijke voedingsbodem voor nieuwe collectieve gebouwen die een openbaar karakter kunnen krijgen. De schoolgebouwen van Wingender Hovenier en LUX, de markt van de Architecten Cie. en de inzending van FARO spelen bijvoorbeeld op die veranderingen in. De scheidslijnen tussen openbaar en privé en tussen commercieel en publiek zijn ook niet meer zo eenduidig te trekken. Dat geldt ook voor de inbedding van openbare gebouwen in fysieke, sociale en mentale netwerken waardoor de fysieke context van de traditionele stad gerelativeerd dient te worden ten faveure van een toenemende betekenis van plekken in de netwerkstad. Dat biedt de mogelijkheid om juist met bescheiden interventies een meerwaarde aan plekken te geven. Bereikbaarheid is daarbij vaak belangrijker dan nabijheid.

De architectonische expressie dient niet alleen opnieuw bepaald te worden ten aanzien van de context van het openbare gebouw, maar ook voor wat betreft (de sfeer van) het interieur en het beheer. Dat zijn twee zaken die in deze studie onderbelicht zijn, maar die wel van belang zijn. Het beheer beïnvloedt in belangrijke mate de openbaarheid van een gebouw en bepaalt welke activiteiten en groepen wel en niet zijn toegelaten. De sfeer van het interieur speelt altijd in op de smaak van een bepaald (deel)publiek en leidt tot een subtiele in- en uitsluiting van groepen. Een openbaar gebouw heeft dan ook nooit een neutraal karakter, maar is altijd ook een sociale en mentale ruimte, meer dan de traditionele openbare ruimte van de stad. Het openbare gebouw kent in de hedendaagse stad een grote pluriformiteit, die dan ook met een grote verscheidenheid aan middelen en strategieën tot stand kan worden gebracht. De inzendingen tonen aan dat die verscheidenheid ook in ruime mate aanwezig is.

Conclusie

Concluderend kunnen we zeggen dat het ontwerponderzoek naar het alledaagse openbare gebouw veel heeft opgeleverd. De inzendingen laten zien dat er een enorm potentieel ligt in het architectonisch ontwerp voor het openbare gebouw. Zelfs binnen de smalle marges van het alledaagse openbare gebouw liggen nog vele mogelijkheden om uitdrukking te geven aan de openbare betekenis van het gebouw.

Maar het meest verrassende is wel dat er drie thema's naar boven zijn gekomen die het architectonisch denken over het openbare gebouw weer een nieuwe impuls kunnen geven, te weten de verhouding tussen het openbare gebouw en zijn context, het maken van openbare ruimte als culturele daad en ten slotte de clustering als architectonische opgave.

Tegelijkertijd is het duidelijk dat de architecten het niet alleen kunnen, maar dat er een direct verband bestaat met de context – het terrein van de stedenbouwkundige – en het programma – het terrein van de opdrachtgever. Misschien is dat ook wel een belangrijke reden waarom het zelden lukt om het alledaagse openbaar gebouw identiteit te geven en het gebruik afleesbaar te maken. Op het moment dat de architect aan het werk gaat heeft hij te maken met de opdrachtgever en zijn private belangen. Bij gebrek aan beter is de architect dan niet alleen dienstbaar aan de opdrachtgever, maar ook de hoeder van een collectief belang. De architect komt zo in een weinig benijdenswaardige spagaat terecht. Architecten blijken ruim voldoende middelen in huis te hebben om vorm te geven aan de ruimte voor openbaarheid. Nu is het de beurt aan de andere betrokkenen bij het ontwerp- en planproces om die ruimte ook te bieden.

Met dank aan:
Stefan Gall, Arjan Klok, Niké van Keulen, Frank Meijer, Ivan Nio en Dick Pouderoyen

Verantwoording

Deze publicatie is een neerslag van het studieproject 'Ruimte voor openbaarheid'. De studie is een samenwerkingsproject van de Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten BNA en de studiestichtingen Stagg (Stichting Architectenonderzoek Gebouwen Gezondheidszorg), Staro (Stichting Architecten Research Onderwijsgebouwen) en Stawon (Stichting Architectenonderzoek Wonen en Woonomgeving). De studiestichtingen hebben er voor gekozen om bij dit complexe vraagstuk het architectonische ontwerp in te zetten als middel tot onderzoek. De Projectgroep 'Ruimte voor openbaarheid' heeft de rol van opdrachtgever voor het onderzoek op zich genomen.

Het is bekend dat één beeld meer zegt dan duizend woorden. Vandaar het belang van probleemverkenningen door middel van ontwerponderzoek. De resultaten hiervan zijn nog geen plannen, maar eerste resultaten van onderzoekende of ontdekkende studies. De uitkomsten zijn niet meer, maar ook niet minder, dan beredeneerde veronderstellingen over de kenmerken van wat gebouwd kan worden. Het gaat niet om plannen of toetsende studies. Reële ideeën of concepten zijn nog geen direct bruikbare ontwerpen, maar bieden stof voor een nadere precisering van de problematiek. De schetsen zijn als het ware de antwoorden op de nog weinig gestructureerde vragenlijst van het onderzoek; antwoorden die nog een nadere clustering, analyse en interpretatie moeten ondergaan. Een ontwerponderzoek doet niets anders dan door bespiegeling van een concrete situatie een serie 'vóór beelden' maken. Een 'vóór beeld' wordt zo goed mogelijk verantwoord, geanalyseerd en geclusterd met aspecten van andere vóór beelden. Een dergelijk onderzoek onderscheidt zich van een prijsvraag of een meervoudige opdracht door de nadruk op onderlinge communicatie en tussentijdse presentaties. Het ontwerponderzoek in deze vorm is een gezamenlijke inspanning, waarbij de deelnemers niet alleen zelf op zoek gaan naar mogelijke oplossingen, maar zich ook laten inspireren door de resultaten van andere deelnemers. De communicatie tussen de deelnemers onderling en tussen de deelnemers en de opdrachtgever over de tussentijdse vindingen en verworven inzichten is een belangrijke voorwaarde voor een zo productief mogelijk eindresultaat. Het uiteindelijke doel is het verwerven van inzicht. Bij een ontwerponderzoek zijn er dan ook geen winnaars of verliezers.

Het project 'Ruimte voor openbaarheid' is opgezet volgens het stramien van een architectonisch ontwerponderzoek. De kenmerken en voorwaarden hiervan laten zich in grote lijnen als volgt schetsen. Allereerst is de keuze van een ruimtelijke, sociaal-culturele en economische context waarbinnen het vraagstuk van visieontwikkeling zich afspeelt essentieel. Bekende data, kengetallen, kaarten en grafieken zijn hiervoor belangrijke bronnen. Een oriënterende vraag geeft richting.

Vervolgens komt tijdig de vaststelling van een reëel budget voor het onderzoek aan de orde. Via aanbesteding op uitnodiging komt de benoeming van een projectleider tot stand. De projectleider maakt een plan van aanpak en een begroting. Na toetsing worden de werkzaamheden opgedragen door middel van een aanneemsom.

Uitputtende definities van aspecten of begrippen zijn vooraf niet nodig. Globale afperking van (on)mogelijkheden plus enkele werkbegrippen voor een basale communicatie blijken vaak toereikend voor een

eerste verkenning. Het is aan te bevelen een literatuurscan te maken of enkele deskundigen uit te nodigen voor een expertmeeting. Prikkelende presentaties stimuleren de discussie; een dergelijke aanpak werkt sneller dan een literatuurstudie. Een goed verslag van de beraadslagingen is een belangrijke bron voor het vervolgproces en bij het formuleren van de ontwerpopgave.

Aan de hand van concrete situaties (cases) kan het zoekproces zich ontwikkelen. Minstens twee architecten zijn nodig die ieder afzonderlijk de situatie verkennen met de opgave in het achterhoofd. Gezaghebbende coaches (bijvoorbeeld geselecteerd op reputatie) kunnen met de onderzoekende ontwerpers meedenken en hen van commentaar voorzien. Door relevante tussenstappen te bepalen voor een effectieve exploratie en (tussen)evaluatie(s) en door een deadline vast te stellen kunnen de coaches en ontwerpers tussenpeilingen uitvoeren over de ontwikkelingen in het onderzoek en de uiteindelijke focus. Hierdoor wordt de kwaliteit van de resultaten verhoogd.

Het is noodzakelijk dat elk ontwerponderzoek minstens twee heldere eindbeelden met puntige toelichtende en verantwoordende teksten levert. Een analyse door de projectleider en coaches van de beelden en teksten in termen van overeenkomsten, verschillen en vernieuwende inzichten is essentieel voor alle betrokkenen. Een beeldende en puntige rapportage aan een breed publiek en bijvoorbeeld een video, tentoonstelling en/of werkconferentie kunnen discussie uitlokken. Door de commentaren te verwerken in een eindrapportage wordt het project afgesloten.

Deelnemers ontwerpstudie

Anke Colijn Architecten en Stedenbouwers BV, Utrecht
Atelier PRO architekten b.v., Den Haag
B&D architecten, Leiden
Bedaux de Brouwer Architecten, Goirle
(Peter Keijsers)
BO6 architectenbureau, Amsterdam
(Agnes Schneiders (projectarchitect) en René de Prie)
de Architecten Cie. Architecture & Planning, Amsterdam
(Pero Puljiz, Branimir Medic/team: Volker Ulrich, Anna Krüger, Thaddeus Müller)
FARO architecten, Lisserbroek
Griffioen Architecten BV, Amerongen
Grunstra Architecten Groep bna, Bolsward
Heren 5 architecten, Amsterdam
Inbo architecten bna, Woudenberg
(Douwe Boonstra, Marc Font Freide, Jaap Hoekstra, Trude de Vroomen)
Janson Adriaanssen Architecten, Amsterdam
Jorissen Simonetti architecten, Rijssen
Kingma Roorda architecten bna, Rotterdam
(Ruurd Roorda, Klaas Kingma, Bas Kegge)
K3 architectuur en planning b.v. BNA, Arnhem
LUX Architecten AvB, Amsterdam, i.s.m. Changing Values
Rempt van der Donk Architekten BNA BV, Rotterdam
(Rempt van der Donk, Suzanne Groenewold-Stengs)
Rothuizen van Doorn 't Hooft B.V. Architecten Stedenbouwkundigen, Breda
Teeuwisse & Willems architecten en adviseurs, Den Haag
Topos Architecten bv, Waddinxveen
vdvz architecten, Utrecht
Wingender Hovenier Architecten bv, Amsterdam

Leden begeleidingscommissie

Siebren Baars, Grunstra Architecten Groep bna, Staro
Thys Balt, voorzitter Staro, Drachten
Bas van Hille, B&D architecten, Stagg
Gerhard Simonetti, Jorissen Simonetti architecten, Stagg
Tako Postma, Inbo architecten, Stawon
Cees de Wit, voorzitter Stawon en begeleidingscommissie, Utrecht
Kees Willems, Teeuwisse & Willems architecten en adviseurs, Staro

Projectleiding en coördinatie

Sjoerd Cusveller en Marc A. Visser, S@M stedebouw & architectuurmanagement, Amsterdam

Organisatie en secretariaat

Cora Dierx, secretaris BNA en Staro, Amsterdam
Marijke Helsdingen, secretaris Stagg en Stawon, Amsterdam

Coaches/begeleiders

Stefan Gall, stedenbouwkundige Quadrat, Rotterdam
Niké van Keulen, landschapsarchitect, MTD, Den Bosch
Arjan Klok, stedenbouwkundige, Amsterdam
Frank Meijer, landschapsarchitect, MTD, Den Bosch
Ivan Nio, socioloog, Amsterdam
Dick Pouderoyen, Dick Pouderoyen Architektuur b.v., Nijmegen

Illustratieverantwoording

Aerocamera, Rotterdam: p.61
Atelier PRO architekten b.v.: p.35
Arthur Blonk / arcasa: p.33
Rob de Jong / SAPh (studio for architectural photography): p.31
Juliette Bekkering Architecten: p.15
Marco Keyzer: p.99, 100 en 101
KLM Aerocarto: p.81
Mecanoo architecten b.v.: p.49
Ivan Nio: p.19 t/m 28
Eric van Straaten: p.43 t/m 47
Topografische Dienst Emmen: p.40, 41, 48, 60, 80
Vestia Groep: p.17
vdvz architecten: omslag (achtergrondillustratie)
Wingender Hovenier Architecten: omslag (collage)

De afbeeldingen bij de inzendingen zijn afkomstig van de desbetreffende architectenbureaus.

Deze uitgave is mede totstandgekomen met financiële steun van:

Stimuleringsfonds voor Architectuur, Rotterdam

Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten, Den Haag

Amstelland Ontwikkeling, Amsterdam

Inbo Adviseurs Stedenbouwkundigen Architekten, Woudenberg

SGBB, Hoofddorp

Ruimte voor openbaarheid is een initiatief van de BNA en de studiestichtingen Stagg, Staro en Stawon (Keizersgracht 321, 1016 EE Amsterdam)

Samensteling en redactie: S@M stedebouw & architectuurmanagement

Afbeeldingen omslag: Wingender Hovenier Architecten bv: collage kop Sloterplas (voorgrond), vdvz architecten: gebouw als plastiek in de ruimte (achtergrond)

© 2002 De betreffende auteurs en Uitgeverij THOTH, Lindelaan 18, 1405 AK Bussum

Grafische vormgeving: Studio Hans Lemmens, Ilpendam
Druk: drukkerij Mart.Spruijt bv, Amsterdam
Bindwerk: Boekbinderij Epping, Woerden

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Lindelaan 18, 1405 AK Bussum. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

ISBN 90 6868 307 1

De betekenis van het alledaagse openbare gebouw is aan actualisering toe. In de mate van openbaarheid van gebouwen vindt de laatste tijd een opvallende verschuiving plaats. Scholen functioneren als buurtcentrum, winkels krijgen een koffiehoek, zorgcentra hebben een publiek gebruik als restaurant, sportcomplexen zijn ontmoetingsplaatsen en winkelcentra organiseren culturele voorstellingen. Het is de vraag of deze veranderende vormen van openbaarheid ook een andere architectuur opleveren en andersom of architectuur nieuwe vormen van openbaarheid kan genereren.

Al ontwerpend hebben 22 architectenbureaus gezocht naar antwoorden op deze vragen. *Ruimte voor openbaarheid* presenteert de resultaten van dit ontwerponderzoek en trekt daaruit conclusies die van belang zijn voor iedereen die betrokken is bij het realiseren van openbare gebouwen.

Aanvullende essays en interviews brengen de recente ontwikkelingen in openbare gebouwen in beeld en laten zien hoe opdrachtgevers daarop reageren.

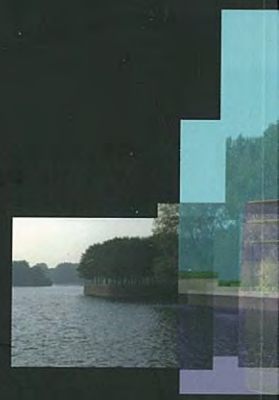

ISBN 90 6868 307 1
9 789068 683073